ኤርትራን ቃልሳን

ካብ ጥንቲ ክሳብ 1941

ሓርነታዊ ተጋድሎ ህዝቢ ኤርትራ፡ ፍትሓውን ገስጋስን ተዓዋትን'ዩ!

መቕድም

ህዝቢ ኤርትራ ናይ ገዛእ ርእሱ ታሪኽ ኣለዎ። ዘሕብን ጥንታዊ ስልጣኔን ማሕበራዊ ምዕባለን፣ ዘይሕለል መኸተ ኣንጻር ተኸታተልቲ ወረርቲ ባዕዳን ቀጺሉ ቃልሲ ኣንጻር ባህሪን ጠቕንትን ዘጠቓለለ ሃብታምን ነቓሕን ታሪኽ ኣለዎ።

እቲ ቀኣምት ብደቆምን ሩሕጾምን ዘመዝገብዎ ክቡር ቅርሲ ዘወረሰ ዘመናዊ ትውልዲ ቕሕሉፍ ቃልሲ፣ ዓወታትን ስቓያትን ህዝቡ ክፈልጥ መሰሉ ኣለዎ። ታሪኽካ ምጽናዕ፣ ሃገርካ ምፍላጥ፣ መንነትካ ምርግጋጽ እዩ። ብዙሕ ህዝቢ ብዘይታሪኹን ባህሉን ቢዒግ ተንበርካ ጢሉ ኣዩ ዘተርፍ። ንዚ ስለዘተገንዘቡ ካብ ኢዶም ስርዓታት ኢትዮጵያ ንታሪኽ ኤርትራ ክሓኩ፣ ንኤርትራዊ ባህሊ ኪድምስሱ ዕቱብ ዘጸዓሩ። ንህዝቢ ኤርትራ ታሪኹ ዓቢጦም ብናይ ፈጠራ ዘንታን ስውጽዋዕታትን ክዕንግልዎ ዝሀቀኑ። ህዝቢ ኤርትራ ንዘሕለፎ ታሪኽ ብናይ ዘመንዚ ቀርበኛ ተጋዳላይ ነጠራ ክፈሀሰው፣ ታሪኽ ኤርትራን መንነት ህዝባን ካብ ብናይ ጸላእቲ ፕሮፓጋንዳን ናይ ምህዞ ታሪኽን ዘይንቐንቐ ቀንዲ ዓቕሚ ስለዘለዎ ግን እዚ ናይ ባዕዳውያን ጸሉእቶ ዳዕሮ ከንቱ ኢዩ።

ጀጋኢ ሰውራ ኤርትራ ህዝቢ ኤርትራ ነቲ ጥቕኑ ታሪኹ ምእንቲ ክፈልጥ ካብ 2E ጥቅምቲ 1935 ጀሚሩ "ኤርትራን ቃልሳን" ዘርእስቱ ፍሉይ ናይ ታሪኽ መደብ ከትኽ ጸኒሑ ኣሎ። እቲ መደብ ክፍ ር ክሳ ድምጺ ሓፋሽ ከቀጽሎ ዒሰማ ዘወሰደዎ እቲ ታሪኽ ብዙሕ ባእ ክፈልጥ ዕድል ክይፈሽሎን ኢሉ ዝመተኩ መንእሰይ ወለዶ ኢዩ ኔሩ። እቲ ዝተደረሰ ታሪኽ ግን ካብ ክልቲኡ ንእስዕኡ ዓበይትን፣ ከፍሊ ዜና ብቢ ዘተጸበዮ ንሰዕሲ ተቐብልነት ረኺቡ። እዚ እቲ ጉባኤ ክሳብ ክንደይ ኣፍናዊ፣ ህዝቢ ኤርትራ ታሪኹ ንኪፈልጥ ፍትወ መንነቱ ንከረጋግጽ ዘለዎ ድልየት ክሳ ክሳብ ክንደይ ዓዒ ምዃኑ ኣብሪሁ። እቲ ብረቕቅ ዝተፈነወ መደብ ብጽሑፍ ንኪቐርብ ብብ ብዙሓት ሰማዕቲ ንዝመጸ ጠለብ ንምምላስ ከኣ እንሆ ተሓቲሙ ወጺኡ ኣሎ።

እዚ ናይ "ኤርትራን ቃልሳን" ሓፈሻዊ መጽናዕቲ ንረድኦ ስለዝተናደፈ ብጽሑፍ ንምቕራብ ናይ ኣቀራርባ ለውጢ ወይ ክኣ ምምሕያሽ መድለዩ። ነቲ ከቢ ህዝብን ተጋደልትን ዝቐረበ ህቡብ ጠለብ ክይተደንጉየ ንምሕጋብ ግን ብምዘለዎ ይሕትሙ ኣሎ። ኣብ መጻኢ ኣብ ኣቀራርባኡን ትሕዝቶኡን ዘድሊ ምምሕያሽ ንኪገበር ናይ ኣንበብቲ ተሳትፎ ኣገዳሲ ኢዩ። ስለዚ ክፍሊ ዜና ናይ ርእይቶ ኣንበብቲ ርእይቶ ስጦም ንቕሓት ይጸበ።

ትሕዝቶ

ገጽ

I. ኤርትራ 1

— ማዕድናት ኤርትራ 2
— መበቆል ህዝቢ ኤርትራ 4

II. ኤርትራ ኣብ ጥንቲ 5

— ምደረ—ፍንት 5
— ኣዱሊስ 6
— ናይ ኣኽሱም ስልጣኔ 7

III. ኤርትራ ካብ 8ይ ክሳብ 16 ዘመን 10

IV. ኤርትራ ካብ 16 — 19 ዘመን 11

— ምዕራብን ሰሜንን ኤርትራ 12
— ከበሳን ደንከልን 13

V. ኤርትራ ኣብ ዶር መግዛእቲ ኢጣልያ 14

— ተቓውሞ ኣንጻር ወራር መሳፍንቲ ትግራይን ኣምሓራን ቅድሚ መግዛእቲ ኢጣልያ 16
— ብረታዊ ተቓውሞ ራእሲ ወልደሚካኤል ኣንጻር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ 17
— ተቓውሞ ባህታ ሓጎስ ኣንጻር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ .... 2[illegible]

VI. ወራር ኢጣልያ 21

— ስሰምንታይ ወራር ኢጣልያ ተፃዩቱ 23
— ብረታዊ ተቓውሞ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ 24
— ውግእ ሓሰዴ 25
— ደባይ ኹናት ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ 27
— ብረታዊ ተቓውሞ ኣብ ምዕራባዊ ቆላ 28
— ምንኳስ ኣብ ዓደቀ ዘመሰከር ሓቂ 29
— ምሕኻኻስ ጋቡት ኤርትራ 31
— ተቓውሞ ኣብ መበል 20 ዘመን 33
— ናይ ኤርትራውያን ደገፍ ንህዝቢ ኢትዮጵያ ኣንጻር ወራር ኢጣልያ 35

VII. መግዛእቲ ኢጣልያን ሳዕቤናቱን 36

— መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ እዋን ሞሶሊኒ 38
— ህይወት ከተማታት ኣብ ትሕቲ ኢጣልያ 39
— ኩነታት ህዝቢ ኣብ ትሕቲ ኢጣልያ 40
— ትምህርቲ 41
— ኣገልግሎት ሕክምና 43
— ናብራ 44
— ድሕሪ 50 ዓመታት መግዛእቲ ኢጣልያ 46

ኤርትራ

ሃገርና፡ ኤርትራ ምስያማ ዓምሕረሳ ኢያ። ዕዳሳ ምስ ቀይሕ ባሕሪ፡ ባሕሪ ኤርትራ ንቕዓምት፡ ተኣሳሲሩ ጸኒሑ ኢዩ። ምውቕ ማዕበል ቀይሕ ባሕሪ ኣብቲ ካብ ሰሜን ንደቡብ ካብ-ራስ ቁሳር ክሳብ ራስ ዱሜራ ንኣስታት 1000 ኪሎ ሜትር ዝዝርጋሕ፡ ክልተ ዓበይቲ ወደባትን ብዙሓት ማርሳታትን ዘለዋ፡ ገማገማ የዕርፍ። ጥንታዊት ሓደቡ ኣዱሊስ፡ ናይ ሎሚ ዞሳ፡ ዓባይን ወርዪትን ወደብ ቀይሕ ባሕሪ ኢያ ኔራ።

124,320 ትርብዒት ኪሎ ሜትር ዝስፍሓታ፡ ሰለስተን ፈረቓን ሚልዮን ዝህዝባ ኤርትራ፡ ዓባይ እኳ እንተዘይ ብህለት እምበዛ ንእሽቶ ሃገር'ውን ኣይኮነትን። ኣብ ዓለም ካብ ዘለዋ 157 ናጻ ሃገራት 62 ካብ ኤርትራ ዝነኣሰ ስፍሓት፡ 40 ካኣ ዝወሓደ ህዝቢ ኣለዋ። ካብ 52 ናጻ ሃገራት ኣፍሪቃ 22 ካብ ኤርትራ ዝወሓደ ህዝቢ 18 ካኣ ካብ ኤርትራ ዝነኣሰ መሬት ኣለዋ።

ጂኦግራፍያዊ ኣቀማምጣ ኤርትራ ዕዙዝ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነት ይህባ። እዚ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነት'ዚ ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ክልተ ዓበይቲ ወደባት፡ ብዙሓት ደሴታትን ሸሕ ኪሎ ሜትር ዝንውሓቱ ገምገም ስለዘለዋን መሬታ ናብ ሰፊሕ ክፋል ምብራቕ ኣፍሪቃ በሪ ስለዝኾነን ኣብ ዓለም ጉሊሑ ይረአ።

ቀይሕ ባሕሪ ካብ ጥንቲ ናይ ምብራቕን ምዕራብን ቀንዲ መራኸቢ መስመር ኢዩ። ብሕልፊ ድማ ድሕሪ ምኽፋት መትረብ ስወዝን ድሕሪ ምፍጣር ቀጠባኣ ብንግዲ ዝተጣናነገ ዘመናዊት ዓለምን። ደም ኢንዱስትርያዊ ዓለም ዝኾነ ነዳዲ ዘይቲ ማእከላይ ምብራቕ፡ ኢንዱስትርያዊ ኣቕሑ ኤውሮጳን ጃፓንን ብዙሕ ጥረ ፍርያት ኣስያን ኣፍሪቃን በዚ ስትራተጂያዊ ባሕሪ'ዚ ኢዩ ዝሓልፍ። ሰሜናውን ደቡባውን ጫፋት ቀይሕ ባሕሪ ኣዝዩ ጸቢብ ስለዝኾነ ነዚ ናይ ባሕሪ መስመር ንምዕጋት ብዙሕ ኣየጸግምን። እቲ ምስ ህንዳዊ ውቅያኖስ ዘጸንብር መጸበብ ባብኤል መንደብ (ፍቕያ ቀዛን ብዓረብ) ንኣብነት፡ 18 ኪሎ ሜትር ጥራይ ኢዩ ገፊሑ። ነዚ ኣብ መዓልቲ 70 ዓበይቲ መራኽብ ዝመሓላለፉሉ መጸበብ ካኣ ካብ መሬት ኤርትራ ንምቁጽጻሩ ቀሊል ኢዩ። እዚ ረቛሒ'ዚ ንሃገርና ኣብ ጆዮፖለቲካዊ ካርታ ዓለም ዓቢ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነት ይህባ።

ቀይሕ ባሕሪ ኣብ ርእሲ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነቱ ቀዳ ካብቶም ብናይ ዓሳ፡ ጨውን ካልኦን ሃብቶም ዝተወርዩ ባሕርታት ዓለም ኢዩ። ልዕሊ 20 ኣብ ንግዲ ኣገዳስነት ዘለዎም ዓሳ ክምኡ'ውን፡ ሉልን ኣብ ማያቱ ርከቡ። ኣብ 1969 ንኣብነት ኣብ ሃገርና 15 ዓሳ ዝገፋ ፋብሪካት ኔረን። ካብዚኣተን እታ ዝዓበየት ኩባንያ ኣብ ዓመት 100,000 ኲንታል ዓሳ ንፈፋን ኣዓልያን ናብ ብሪጣንያ፡ ኢጣልያ፡ ስዊዘርላንድ፡ ኣመሪካ፡ ግሪኽ፡ ሰሪላንካ ወዘተ... ልኢኽ። ይኹን'ምበር ዓሳ ቀይሕ ባሕሪ እንትርፍ ብኣዝዩ ትሑት ደረጃ፡ ብባዕዳውያን ብሕልፊ ካኣ ብሕብረት ሶቭየትን ጸዋናዊት እስራኤልን'ዩ ዝተፈፍ ዘሎ። ብኻልእ ወገን ኣብ ቀይሕ ባሕርን ገማግሙን ነዳዲ ዘይቲ ከምዘሎ ይእመን።

ቅድሚ 30 ዓመታት፡ ኤርትራ ኣብዚ ከባቢ ካብ ዝርከባ ሃገራት ብኢንዱስትሪ ዝሰጐመት ኢያ ኔራ። ናይ ጥርሙዝን ብርጭቆን ከርቢትን፡ ሲራ፡ ነቢትን ካልኦት ኣልኮላዊ መስተታትን፡ ወረቐት፡ ሳሙና፡ ዘይቲ፡ ፊኖ ብሽኮትን ካልእ መግብን፡ ጫማታትን ሸጋራን፡ ዱስቲ ኹስኩስቲ፡ ብዕንጸይትን ካልኦትን ዝተሰርሑ ናይ ቤት ኣቕሑ፡ መልሓ፡ ዓለባን ካልእ ክዳውንትን፡ ከሰ፡ ጨው፡ ዓሳን፡ ሉልን፡ ስጋን ንርእሲ ክኢሳ ናብ ካልኦት ሃገራት ትሰድድ ኔራ። ድሕሪ'ቲ ኩሉ መንግስቲ ኢትዮጵያን ምምሕዳር ብሪጣንያን ዝራሰይዎን ኢንዱስትርያዊ ምዕባለ ኤርትራ ንምዕንቃፍ ዝወሰድዎ ኣዕናዊ ስጉምታትን'ውን ኣብ 1970 ኢንዱስትርያዊ ኣቕሑ ዝሰርሑ 169 ዓበይቲ ፋብሪካት ኔረናኣ።

ኤርትራ ብመሬት፡ ክሊማ፡ እንስሳታት፡ ኣግራብን ማዕድናትን'ውን ብተዛማዲ እኹል ሃብቲ ኣለዋ። ብዘይካ'ቲ ኣብ ከበሳታት ዝርከብ ካብ ጥንቲ'ውን ንህዝባ ዝምግብ መሬት ኣብ ምብራቓውን ምዕራባውን ቆላታት ብመስኖን ዝሪፍን ክለምዕ ዝኽእል ሰፊሕ ድንግል መሬት ኣለዋ። እቲ ኣብዚ ቆላታት'ዚ ኣቕዲሙ ለሚዑ ዘሎ ሰፋሕቲ ዘመናዊ ሕርሻታት ድማ ነቲ

ካብዚ ዛጊት ተዓቒሩ ዘሎ መሬትና ክሕረስ ዚኽእል ሃብቲ ሃገርና ይሕበር። ኣብ 1969 ንኣብነት ናብ ወጻኢ ዚሰደድ ኣሕምልትን ፍረታትን ጸባን ስጋን ዘፍርዩ 564 ኮንቼስዮኒታት(ሕርሻታት) ነሮም። ካብዚኣቶም እቶም ዝዓበዩ ሕርሻታት ጥራይ ብድምር 40,000 ሄክታር ነሮም። ኣብዚ ቀረባ እዋን ዝተገብረ መጽናዕቲ ከምዘረጋግጾ ኣብ ምዕራባዊ ቆላ፡ ኣብ ትሕቲ መሬትን ካብ ወቕዐዝን ብዝርከብ ማይ ክሰምዕ ዝኽእል ኣዝዩ ሰፊሕን ስቡሕን መሬት ኣሎ። ንኣብነት ጎልጎል ተሰነይን ገሉጅን፡(120,000 ሄክታር) ጎልጎል ኣምሓጀር ገሉጅ(100,000 ሄክታር) ጎልጎል ቡሽካ(45,000 ሄክታር) ገማግም ጋሽ (36,000 ሄክታር) ጎልጎል መንሱራ(25,000 ሄክታር)።(ሓደ ሄክታር መዓልቲ 5 ጸምዲ ኣቢሉ ኢዩ።) ካብዚም ቕሱቕል እዚኣቶም ጥራይ 40 ማዕረ'ቲ ኣብ ከባቢ ዓሊ ግድር ዘሎ መጠን ሰፊሕ ሕርሻ ክሰምዕ ይኽእል። ኣብ መሬትን ከሲማን ኤርትራ ከፈሪ ዘይከኣል ኣኽልን ዘራእትን ኣሕምልትን ፍረታትን ዉሑድ ምዃኑ'ውን ተመኩሮ ይምስክር።

ኤርትራ ብመጓሰ'ውን ሃብታም'ያ። ቅድሚ 35 ዓመታት ብጥጋገ ሕቡራት ሃገራት ዝተገብረ መጽናዕቲ ከምዘሕበሮ ኣብቲ ግዜ'ቲ ኣብ ሃገርና 1.2 ሚልዮን ከብቲ፡ 2,150,000 ጤል—ብጊዕ፡ 105,000 ኣግማል፡ 83,000 ኣፍራስን ኣድግ በቕልን፡ ነሮም። እዚ ኣብ 1973 ናብ 2.5 ሚልዮን ከብትን 5 ሚልዮን ጤል ብጊዕን ክብ ኢሉ ነሩ። ብዘይካ'ዚ እቲ ናይ ሕቡራት ሃገራት መጽናዕቲ ከምዘረጋግጾ 5% መሬት ኤርትራ ብቓር ዝተሸፈነ ነሩ።

ባህርያዊ ሃብቲ ኤርትራ እዚ ጥራይ ኣይኮነን። ከርሲ መሬታ ብዝተፈላለዩ ማዕድናት ሃብታም ኢዩ።

ማዕድናት ኤርትራ

ኣብ ማእከል ሰንደቕ ዕላማ ህ.ግ ብጫ ዝሕብሩ ኮኾብ ኣሎ። እቲ ሕብሪ ንማዕድናዊ ሃብቲ ሃገርና የመልክት። ብርግጽ ከኣ ኤርትራ ብማዕድናት ሃብታም ኢያ። ሓጺን፡ ወርቂ፡ ነሓስ፡ ጨው፡ ማይካ፡ ኒከል፡ ማንጋኒዝ፡ ማግኒዝዮም፡ ታይታንዩም፡ ፖታሽ፡ ኣምነበረዶን ዚፕፕን ገለ ካብቶም ኣብ ሃገርና ዝርከቡ ማዕድናት ኢዮም። ከርሲ መሬት ኤርትራ ዓቕሚ ዶም ንዘሎ ዓይነት ማዕድናትን መጠኖምን ንምርግጋጽ ብቑዕ ዳህሳስ ገና'ዩ እንተዘይተገብረ መብዛሕትኦም ካብዞም ዝጠቐስናዮም ማዕድናት ብዘርብሕ ዓቐን ከምዝርከቡ ዛጊት ዝተገብረ መጽናዕትታት ይሕብር።

ወርቂ ኣብ ሃገርና ካብ ጥንቲ ኣትሒዙ ዝተፈሕረ ማዕድን እዩ እንተኾነ ብምዕቡል ሰፊሕን ኣገባብ ኪኹዓት ዝተጀመረሉ ምስ ምምጻእ መግዛእቲ ኢጣልያ ኢዩ። ኢጣልያውያን ገና ኣጋርዎ ከይኣተዉ ንወርቂ ኪደህስስዎ ጀሚሮም። ማሕበር ምፍሓር ወርቂ ኤርትራ(Socieeta Eritrea Perle Miniere d,Oro) ዝስሙ ኩባንያ ብ1901 መስሪቶም ኣብ ከባቢ ኣስመራ ማለት ኣብ መድሪዘን፡ ዓዲ ሸማገለ፡ ዓዲ ቀንጺ፡ ዓዲ ንፋስ ክፍሕሩ ጀሚሮም። ኣብቲ ዝሰዓበ ዓመታት ካልኦት ኩባንያታት ተወሲኸን ኣቶት ወርቂ በብዓመቱ እናዛየደ ካብ 1937—1940 ጥራይ ኣብ ዘበን ፋሽስትን ኣብ ከባቢ ኣፍሰጋት ጋሽን ባርካን 1072 ኪሎ ግራም ወርቂ ተፈሒሩ። ብዘይካ'ዚ ግን ንኤርትራ ኣብ ትሕቲ ምቁጽጻሮም ዘእተዉ ናይ ብሪጣንያን ኣመሪካን ሰበ-ስልጣን ኣብቲ መዐደኒታት ንዝነበረ ምዕቡል መሳርሒታትን ንቀትን ንፎሎም ስለዝረብሕዎ እቲ ዝዐገበ ውጽኢት ክህብ ዝጀመረ ማዕድናዊ ስራሕ ቀሂሙ። ይኹን ምበር ኣብ ታሕታይ ጋሽ፡ ኣብ ከባቢ ኣውጋር፡ ኣብ ደናዱስ ኣፍሰጋት ሰቲት፡ ባርካን ዓንሰባን ኣብ መንጎ ፈላግ ባርካን ጋሽን ዘሎ ማይ ከፃን ኣብ ዘበን ፋሽስት ወርቂ ብብዝሒ ከምዝርከብ ተረጋጊጹ ኣሎ። ካብዚ እቲ ዝበዝሐ ኣብ ፋሽስት ኣብ ዘሎ 110 ፍቓድ ቢታታትን ኣብ ከባቢ ፈላግ ጋሽን(መረብ) ኢዩ ዚርከብ።

እቲ ምናልባት ልዕሊ ኩሉ ኣገዳስነት ዘለዎ ማዕድናዊ ሃብቲ ኤርትራ ሓጺን'ዩ። ዛጊት ብዝተገብረ መጽናዕቲ ኣብ ሃገርና ተፈሒሩ ክወጽእ ዝኽእል ልዕሊ 33ሚልዮን ቶን ሓጺን ከምዘሎ ተረጋጊጹ ኣሎ። እዚ ሓጺን'ዚ ኣብ ከባቢ ባዕብ—ዓገመዳን፡ ኣብ እምባ ገደምን፡ ካብ ኣስመራ ንደቡብ ኣብ ንሰራዩን ኣከለጉዛይን ዝዓበየ ቦታታትን ኣብ ሳሕል ኣብ ሰንጭር ፈልከት ኢዩ ዚርከብ።

ብትሑት መጠን ይኹን እምበር ሓጺን እውን ኣብ ሃገርና ይፍጠር ነሩ ኢዩ። ንኣብነት ማሕበር ምዕዳን ዓገመዳ፡ (Societa Mineralia Dell Agameda) ዝተባህለ ናይ ኢጣልያ ኩባንያ ኣብቲ ዘበዝሐ ሓጺን ኤርትራ ተዓቒሩሉ ዘሎ ከባቢ ሰሓበ-ዓገመዳ ካብ 1915–1921 ከፊቱ ነሩ።

ነሃቢ ሓደ ካብቶም ኣብ ኤርትራ ብብዝሒ ዝርከቡ ኣገደስቲ ማዕድናት ኢዩ። መብዛሕትኡ ካብቲ ዛጊት ተዳህሲሱ ዘሎ ነሃቢ ኣብ ራብ ዝተባህለሉ፡ [illegible] ደናዲስ ሩባ ዓንሰባ ዝርከብ ቦታ፡ ኣብ ደብርዋ ሰራዩን ኣብ ደብርዋ ንደቡባዊ ምብራቕ ኣብ ዝርከብ ከባቢ ዓዲ ራእስን ዓዲ ንፋስን ኢዩ ዘሎ። ኣብዚ ሰለስቲኡ ቦታታት ብዝወሓደ 200,000 ቶን ነሃቢ ከውጽእ ከምዝኽእል ይግመት። ነሃቢ ምስ ወርቂ፡ ነሓስ፡ ሳልፈርን ካልኦት ማዕድናትን ተሓዊሱ ስለዝርከብ ኣብዚ ቦታታትዚ እዞም ዝጠቐስናዮም ማዕድናት ከምዘለዉ እውን ይእመን።

ነሃቢ፡ ከም ወርቂ፡ ኣብ ሃገርና ካብ ጥንቲ ይፍጠር ኣይ እንተነበረ ብዘመናዊ ኣገባብ ክድህሰስን ክኹዓትን ዝተጀመረ ኣብ መጠረሽ ሰለሳታት ኢዩ። ካብኡ ንደሓር ንነሃስን ምስኡ ብሓቢር ዝርከቡ ማዕድናትን ንምፍጣር ብዙሓት ናይ ኣመሪካ፡ ኢጣልያ፡ ብሪጣንያን ጃፓንን ኩባንያታት ተገዳስነት ኣርእዮም። ናይ ደብርዋ ነሃቢ ብ1966 ምስ ተረኸበ ድማ ኒፖን ኮይ(Nippon Koi) ዝተባህለ ኩባንያ ጃፓን ምስ መንግስቲ ኢትዮጵያ ተሻሪኹ ከም ዝምዝ ጀሚሩ ነሩ።

ኣብ ቆላታት ደንከልያ ዝርከብ ፖታሽ ሓደ ካብቶም ኣብ ሞባ ሃገርና ዓቢ ኣገዳስነት ክህልዎም ዝኽእል ማዕድናት ኢዩ። እዚ ንኤርትራን ኢትዮጵያን ኣብ ዘዋስን ቦታ ጥራይ ኣብ ዓመት ማዕረ 600,000 ቶን ፖታሽ ክሕፈስ ከምዝኽእል ይግመት። ነዚ ማዕድንዚ ንምውጻእ ራልፍ ኤም ፓርሰንስ(Ralph M. Parsons ዝተባህለ ናይ ኣሜሪካ ኩባንያ ምስ መንግስቲ ኢትዮጵያ ብ1960 ተሰማሚዑ ነሩ። ቴክኒካዊ ሽግራት ስለዘጋጠመ ግን ብ1973 ኣቋሪጽዎ። ኣብዚ ከባቢዚ ምንጪ ሓይሊ ኤለክትሪክ ክኸውን ዝኽእል ባህርያዊ ማይ ውዑይ ውን ኣሎ።

ብዛዕባ ማዕድናዊ ሃብቲ ኤርትራ ክዝረብ እንከሎ ምናልባት ኣብ ኣእምሮ ነብሲ ወከፍ ዝስዓል ሕቶ "ነዳዲ ዘይቲ'ኸ ኣሎና'ዶ ዝብል" ኢዩ። ህላወ ነዳዲ ዘይቲ ዝሕብር ምልክታት ኣብ ከባቢ ምጽዋዕ ካብ ቅድሚ 100 ዓመት ኣቢሉ ክርከብ ጸኒሑ ኢዩ። ኣብዚ ዝሓለፈ 30 ዓመታት ሓንቲ ናይ [illegible] ሰለስተ ናይ ኣመሪካን ኩባንያታት ኣብ ከባቢ ምጽዋዕን ኣብ ቀይሕ ባሕርን ዳህሲሰን ነረን። በዘን ኩባንያታት ዛጊት ዝተገብረ መጽናዕቲ ነዳዲ ዘይትን ባህርያዊ ጋዝን ኣብዚ ከባቢ ክርከብ ዓቢ ዕድል ከምዘሎ ይሕብር።

መግዛእታዊ ስርዓት ኢትዮጵያን እተን ኩባንያታትን ንመጽናዕተን ካብ ህዝቢ ኤርትራ ክሕብእኦ እኳ እንተጸዓሩ ሓንቲ ካብተን ኩባንያታት፡ ሞቢል ናይ ኣመሪካ፡ ኣብ ገማግም ምጽዋዕ ኣብ ዝገበረቶ ዳህሰሳ ኣሰር ነዳዲ ዘይቲ ከምዝረኸበት ተኣሚና ኣላ።

ኣቐዲሙ ከም ዝተጠቕሰ ሓደ ካብቶም ቀንዲ ኣብዚ እዋንዚ ዝምዝመዝ ዘሎ ማዕድናዊ ሃብቲ ኤርትራ ጨው ኢዩ። ወደባት ምጽዋዕ፡ ዕቛሮን ዓሰብን እየን ኣውራ ማእከናት ጨው ኣሎ። እንተኾነ ካብ ቀይሕ ባሕሪ ብምህፋፍ ኣብ ብዙሕ ቦታታት ክሕፈስ ይከኣል ኢዩ። ኣብ 1957 ኣብ ምጽዋዕ ዝርከብ ፋብሪካ ጨው 100,000 ቶን ኣብ ዓመት ይሕፍስ ነሩ። እቲ ናይ ዓሰብውን ብጭሕፍ ማዕረዚ ክፍሪ ይኽእል ኢዩ። ዓቢ ክፋል ናይዚ ናብ ወጻኢ ኢዩ ዚስደድ።

ወርቅን፡ ጨውን፡ ሓጺንን ነሃስን፡ ካልኦት ማዕድናትን፡ ስቡሕ መሬት፡ ጽቡቕ ክሊማ፡ ኣገደስቲ ወደባትን ደሴታትን፡ ንኣህጉራዊ መትከል ዝኾነ ስትራተጂያዊ ኣቀማምጣ ኩሉ እዚ ተደሚሩ ንኤርትራ ንባዕዳውያን ኣተዋናውን ሃገር ገይሩዋ ኢዩ። ከም ሳዕቤኑ ሃገርና ኣብ ዝተፈላለየ መድረኻት ታሪኽ ገዓይ ዓይኖም ዘውደቕሉ ዝተፈላለዩ ባዕዳውያን ወረርቲ ኮይና ጸኒሓ። እቲ ዝበለጸ ሃብታ እቲ ጅግና ጻዕረኛ ህዝባ ድማ ኣንጻር ባዕዳውያን ወረርቲ ዐጢቑ ክምክት ተገዲዱ ኢዩ።

መበቆል ህዝቢ ኤርትራ

ንሕና መን ኢና፣ መበቆልና ካበይ ኢዩ፣ እዚ ንምፍላጡ ዘሀንጢ ጥራይ ዘይኮነ ኣብዚ መድረኽ'ዚ መሰረታዊ ፖለቲካዊ ኣገዳስነት ዘለዎ ሕቶታት'ውን ክኾኑ'ሉ። እቲ ሓጺር መልሲ ህዝብና ናይ ብዙሓት ህዝብታት ደምን ባህልን ዘወረሰን ናይ ገዛእ ርእሱ ፍሉይ መንነት ዘጥረየን ኢዩ።

እቶም ቀዳሞት ተቐማጦ ሃገርና ኣሽሓት ዓመታት ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ካብ ጸዑቕ ዱራት ደቡባዊ ምብራቕ ሱዳን ዝተበገሱ ኒሎውያን ማለት ዘይተዳቐሉ ጸለምቲ ኣፍሪቃውያን ዓሌታት ኢዮም። ናይዞም ብሃደንቲ ምምእራርን ዝነብሩ ዝነበሩ ናይ ፈለማ ተቐማጦ ቀጥታውያን ተወለድቲ ናይ ሎሚ ብሄራት ኩናማን ባርያን(ናራ) ኢዮም። ኒሎውያን እንከ ተቐማጦ ኣብ ዝነበሩሉ መዋእል እቲ ንምንባር ምቹእ ኮይኑ ዘረኸብዎ ኣብ ትሕግል ምዕራባዊ ቆላ ኣብ ከባቢ ጋሽን ሰቲትን፣ ብምንባሩ በበሳታት ሃገርና ኣብ መጀመርያ ህዝቢ ኣይነበሮን ተባሂሉ ይግመት።

ድሕሪ ኒሎውያን ናብ ሃገርና ዝሰገሩ፡ እዚውን ቅድሚ ኣሽሓት ዓመታት ኢዩ፡ ካብ ሰሜን ኣፍሪቃ ዝመጹ ኩሻውያን ኢዮም። ኩሻውያን በብዘመኑ ኣብ ዝኣተርዎ ዝነበሩ ማዕበላዊ ወራራት ፈለማ ንቶም ቀዳሞት ተቐማጦ ኣናደፍኡ ኣዘለልዎም። እቶም ማእከላይ ቆመት፡ ኤውሮጳዊ መልክዕን ቀይሕ ሕብርን ዝነበሮም ኩሻውያን ምስ ግዜ ምስቶም ጸሊም ሕብርን ኒሎዊ መልክዕን ቆመናን ዝነበሮም ናይ ፈለማ ተቐማጦ ተሓናፈጹ። እቶም ኣብዚ እዋንዚ ምስ ካልኦት ብዝተሓተ ዝተሓናፈጹ ዓርጋ ጸሩያት ኩሻውያን ከሰሃሉ ዝኽእሉ ብሄረ ቢለንን ኣብ ሰሜናዊ ምዕራብ ኤርትራ ዝነብሩ በጃ ማለት ሕዳርብ ኢዮም።

ጥንታውያን ወለድና ግን እዚኣቶም ጥራይ ኣይኮኑን። ቅድሚ ኣስታት 2700 ዓመታት ኣብ ደቡብ ዓረብ ክብ ዝበለ ደረጃ ዝበጽሐ ስልጣነ ኣማዕቢሎም ካብ ዝነበሩ ሴማውያን በብዝሒ ናብ ሃገርና ኣተዉ። እዞም ንባሕሪ ኤርትራ ማለት ቀይሕ ባሕሪ ሰጊሮም ዝመጹ ሴማውያን፡ ሓበሻትን ኣግኣዝያንን ዝበሃሉ ኣብ ናይ ሎሚ የመን ዝመበቆሎም ሳባውያን ኢዮም ኔሮም። ናብ ሃገርና ኣብ ዝመጽሉ እዋን እቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ዝነበረ ሳባዊ ስልጣነ ኣብ ዝለዓለ ምዕባለኡ በጺሑ ስለዝነበረ ከኣ እዚኣቶም ናይ ብረት መሳርሒ፡ ኣንስሳ ዘቤት፡ ቁጸሪ ዘርእቲ፡ ምዕቡል ኣገባብ መስኖ፡ ቁጹጽ ስርዓት ምምሕዳር፡ ናይ ምጽሓፍ ክእለት ማለት ፊደላት፡ ኣተሃናንጻ ኣባይትን ወዘተ...ዝማዕበለ ምዕቡል ባህሊ ነቲ ዝተጸንበርዎ ካብ ኒሎውያንን ኩሻውያንን ዝተዳቐለ ሕብረተሰብ ኣውረስዎ። መበቆሎም ከበሳታት የመን፡ ኣገባብ ማእቶት ሕርሻ፡ ምንባሩ'ውን ንምብራቕ ቆላ ሰጊሮም ኣብ ደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራን ሰሜን ትግራይን ምስቲ ኣብኡ ዝጸንሖም ህዝቢ ተሓናፈጹም ተቐመጡ። ከም ሳዕቤን ናይዚ ምትሕውዋስ'ዚ ከኣ ካብ 3ይ ዘመን ቅ.ል.ክ. ጀሚሩ ኣብ ደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራን ሰሜን ትግራይን፣ የሓ፡ ኣኽሱም፡ መጠራ፡ ቆሓይቶ፡ ቐንዓዕ፡ ከስከሰ፡ ወዘተ...ዝከተማታት፡ ኣዱሊስ(ናይሎሚ ዙላ) ዝወደቡ ምዕቡል ስልጣነ ዓምበበ። እዚ ካብ ኒሎውያን፡ ኩሻውያንን ሳባውያንን ዝተሓናፈጸ ስልጣነ ኣኽሱም ቋንቋኡ ግእዝ ከምዝነበረ ከኣ ኣብ መጠራ፡ ከባቢ ሰንዓፈ፡ ቅድሚ 2300 ዓመታት ኣብ ዝተጸርበ ዓንዲ እምኒ ዝተወቕረ ናይ ግእዝ ጽሑፍ ይምስክር። ቋንቋ ግእዝ ምስ ግዜ ብልዑ ኣብ ናይ ቤተ ክህነት ቋንቋ ስለዝተሓጽረ ግን ካብኡ ብዝተወርሱ ትግርኛን ትግረን ተተክአ።

ኣብ ደቡብ ኤርትራን ኣብ ዓንካልያን ምዕራባዊ ወሰናስኑን ዝነብሩ ዓፋርን ሳሆን እውን ካብ ኩሻውያንን ኒሎውያንን ዝተሓናፈጹ ኢዮም። መበቆሎም ብጅምላ፡ ካብ ቁውቢ ደቡብ ዓረብ ብወሽመጥ ዓደንን መጽበብ ባብኤል መንደብን ናብ ኣብ ከባቢ ወሽመጥ ዓደን ዝርከብ ገማግም ቀርኒ ኣፍሪቃ ብጥንቲ ዝሰገሩ ኩሻውያን ኢዮ። እዞም ቅድሚ ኣሽሓት ዓመታት ባሕሪ ዝሰገሩ ሴማውያን ምስ እቲ ከባቢ ዝጸንሑ ኒሎውያን ብዝተፈላለየ ደረጃ ተዳቒሎም ንሰማን ብምግዓዝ፡ ዓፋር ኣብ ናይ ሕጂ ኤርትራ፡ ኢትዮጵያን ጅቡቲን፡ ሳሆ ከኣ ኣብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ተቐመጡ። ኣብ ዓፋርን ሳሆን ዝረአ ሴማዊ ጽልዋ ምስ ምስራጽ ሃይማኖት ምስልምና ኣብዞም ህዝብታት እዚኣቶም ዝተኣሳሰረ ድሑር ዝሰዓበ ተርእዮ ኢዩ።

ብዘይካዚ ዝጠቐስናዮም ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ካብ ምጽዋዕ ንሰሜን ዝነብሩ ብተዛማዲ ኣብዚ ቀረባ እዋን ዝመጹ ዘይተዳቐሉ ዓረብ ዘዘርእም ራሻይዳ'ውን ኣለዉ።

290 ህዝቢ ኤርትራ እምበኣር ካብ ሕጂ ናይ ፈለማ ተቐማጦ ኒሉውያን፡ ካብ ሰሜን ኣፍሪቃን ቀውቢ ደቡብ ዓረብን ዝመጹ ቀማውያን ካብ ደቡብ ዓረብ ዝተበገሱ ሴማውያን ዝተቐናፈጸ ህዝቢ ኢዩ። እዚ ኣብዚ ዝቐሰረ መቓልሕ ቀዳሕድ እናተቐናፈጸ፡ ባህሉ እናተወራረሰ፡ ምትእስሳሩ እናትረረ ዝመጸ ህዝቢ ኣብዚ መድረኽ'ዚ ኣብ ትሽዓተ ብሄራት፡ ትግረ፡ ትግርኛ፡ ዓፋር፡ ሳሆ፡ ቢለን፡ ኩናማ፡ ባርያ፡ ሕዳርብን ራሻይዳን ቀይሙ፡ ኣብ ቅንቲ ሃገር ተቐዋፉ ኣሎ። እዚ ህዝብታት ኣብ ናጻ ሃገራት ዝነብሩ ናይ ናብነት መቓልሕ ከኣ ናይ ዘመናት ናይ ተጋድሎ ልምዲ፡ ጅግንነታዊ መኸተ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእትን ናይ ቁጠባ ኤርትራዊ መንነትን ዝወረሰ 3.5 ሚልዮን ህዝቢ ኤርትራ ምእንቲ ሰብኣዊ መሰሉን ሃገራዊ ክብሩን ካብ ዓረ ዝደልደለ ቅዱነት ቁርነታዊ ቃልሱ ናይሰስል ኣሎ።

ኤርትራ ኣብ ጥንቲ

ምድረ ፑንት

291 ኤርትራ ቅድሚ ኣርባዕተ ሽሕ ዓመታት ምድረ ፑንት ተባሂላ ትፍለጥ ነራ። እዚ ስምዚ ጥንታውያን ግብጻውያን ኣብ ደቡባዊ ቀይሕ ባሕሪ ንዘሎ ገማግም ኣፍሪቃ ዝሃብዎ መጸውዒ ኢዩ። ናይ ግብጺ ፈርዖናት (ንገስታት) ክልተ ዓመታት ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሮም ናብዚ ከባቢ'ዚ ወፈራ ይገብሩ ነይሮም። ኣስታት 2200 ቅ.ል.ክ. ንጉስ ፔፒ ካልኣይ (Pepi II) ዝተባህለ ፈርዖን ናብ ምድረ ፑንት ወፍሪ ከምዘሰለጠ ተረጋጊጹ ኢዩ። ሃትሸፕሱት (Hatshepsut) ዝስማ ካብ 1503–1482 ቅ.ል.ክ. ዝገዝአት ፈርዖነይቲ ንግስቲ ውን ናብ ፑንት ከምዝበጽሐት ዘምስክር ታሪኻዊ ጥብጥታት ኣሎ። እታ ንግስቲ ነቲ ኣብ ፑንት ዝተዓዘበቶ፡ ጽሕፈ መግለጺ ኣብ ዳርሳ ባሕሪ (Deir el-Bahri) ዝተባህለ ቤት መቕደስ ብመልክዕ ስእሊ ኣመዝጊባ ከባቢ'ዚ እዋን'ዚ ይርከብ ኣሎ። ኣብ ቀቕድም፡ ኣከለጉዛይ፡ ከኣ እብዚ ግዜ'ውን ከይተረፈ መንበሪ ፈርኦን ኢዩ እናተባህለ ዝንገረሉ ቦታ ኣሎ።

እቲ ናይ ጥንቲ ግብጻውያን ምድረ ፑንት ዝበልዎ፡ ገለ ናይ ታሪኽ ተመራመርቲ ካብ ሱዳን ገለ ኸኣ ካብ ሶማል ንድሕሪት ዝዝርጋሕ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ኢዩ ኢሎም ይገምቱ። እቲ ኣብ ዘመነ ፈርዖናት ኣማሱ (Amasu)፡ ኣውንቶሊት (Ontoulit) እናተባህለ ዝፍለጥ ዝነበሩ ቦታታት ከኣ ቁማሉን ኣዱሊስን ኢዩ ይብሉ።

ፈርዖናት ግብጺ ናብ ፑንት መርከባት ብብዝሒ ዘበገሱ ዝነበሩ ዝተፈላለዩ ማዕድናት፡ እንስሳታት ከምኡውን ከቡር ኣግራብ ንምምጻእ ኢዮም ነይሮም። ወርቂ፡ ብሩር፡ ኮሕሊ ካልእ ማዕድናትን፡ ኣህባይ፡ ከበሮ፡ ኪንተትን ... ሰገን፡ ነብሪ፡ ቀርበት፡ ቀርኒ ቁርሽ፡ ሃረፍ፡ ስኒ ሓርማዝ፡ ዝተፈላለዩ እንስሳታት ከምኡውን ብብዓይነቱ ዕጣንን ኣዕጽውን ገለ ካብቲ ናብ ግብጺ ዝሰደድ ዝነበረ ነገራት እዩ። መንግስትኡ ካብዚ ንጉስ ቀዲትን መጽሃፍትን ብዝያዳ ከኣ ንመዐጠኒ ኣብያተ መቕደስ ይጥቀሙሉ ነይሮም።

ናብ ፑንት ዝበጽሑ ግብጻውያን ብዝተፈለለ መልክዓት ኣብ ዘመዝገብዎ ጸብጻብ ህዝቢ ፑንት ኣብ በዓትታት፡ እዚ ኣብ ዝዓበየ ኸኣ ኣብ ብሰዕሪ ዝተሰርሐ ኣጉዶ ዝቖመ ቡጉ ከምዝነበረ ይገልጹ። ኣብ ራብዓይ ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ግሪኻውያን ብኣስከንደር እቲ ዓብይ (Alexander the great) ተመሪሖም ንናይ ፈርኦናት ግብጺ ወሪሮም ንገስ ትም ምስ ተኸሉ ኣብ መንጎ ፑንትን ግብጽን ዝነበረ ዝምድና ብዝያዳ ተረረ። ኣብ ግብጺ ብጀነራላት ኣስከንደር ናይ ዝተተኽአ ናይ ግሪኽ ስርወ ንግስነት ግዜኡ ናብ ፑንት ብዙሕ

292 ጊዜ ዳህሰሳ ወፍራታት ገበሩ። ኣብ መፋርቕ ሳልሳይ ዘመን ቅ.ል.ክ. ብዳልዮን (Dalion) ዝተባህለ ግሪኻዊ ዝተመርሐ ወፍሪ ኣብ ከባቢ ኣዱሊስን ከበሳታት ኤርትራን ዳህሰሰ። ብድሕሪኡ ናይ ዳህሰሳ ወፍሪ ከኣ ግሪኻውያን ንኣዱሊስን ከባቢኣን ኣብ ትሕቲኦም ኣእተውዋ።

<u>ኣዱሊስ</u>

"ናይ ናጻ ሰባት ከተማ"እዚ ጥንታውያን ነታ ውርጹትን ዓባይን ኤርትራዊት ወደብ ዘሃ - 293
ብቶ ስም ኢዩ። ግን ናይ ታሪኽ ሊቃውንቲ ከምዝበልዎ ኣዱሊስ ማለት "ናይ ናጻ ሰባት ከተማ"
ማለት ኢዩ። እዛ ኣብ ናይ ሶሚ ዙሰ ትርከብ ዝነበረት ወደብ ከኣ ኣብ ጥንቲ ሓንቲ ካብ 295
ተን ዝዓበያን ዝተፈልጠን ከተማታት ዓለም ኢያ ኔራ።

ኣዱሊስ ናይ ኣሽሓት ዓመታት ታሪኽ ኣለዋ። ገበጻውያን ንኣዱሊስ ኣብ ግዜ ፈርኦናት፣
ማለት ኣሽሓት ዓመታት ቅ.ል.ክ. ጀሚሮም ብኣውትልት ይፈልጥዋ ኔሮም። እቶም ቀዳሞት ናይ
ጂኦግራፊ ሊቃውንቲ ኣብ ዝሰኣልዎ ካርታ ዓለም ኣዱሊስ ከም ዓባይ ወደብ ሰፊራ ኣላ። ግን
ካብዚኣቶም በረኒስ(Berenice) ዝተባህለት ውርይቲ ገበጻዊት ወደብ ስለዝነበረት ንኣዱሊስ
"ሳባዊት በረኒስ"ኢሎም ይጽውዕዋ ኔሮም። ፕሊኒ(Pliny) ዝተባህለ ጥንታዊ ናይ ጀኦግራፍ
ሊቅ፣ እታ ዓባይ ናይ ንግዲ መደበር ኣዱሊስ "ካብ ገበጻውያን ንይተም ብዝሃደሙ ጊልያ - 293
ታት ኢያ ተመስሪታ" ይብል። ካብዝን ካልኣን ብምብጋስ ከኣ ኢዩ ግን ሊቃውንቲ ታሪኽ ኣዱ
ሊስ ናይ "ናጻ ሰባት ከተማ" ማለት ኢዩ ዝብሉ።

ኣቐዲሙ ከምዝተጠቐሰ ኣዱሊስ ምስ ናይ ፈርኦናት ገበጺ ናይ ንግዲ ዝምድና ኔሩዋ ኢዩ።
ዝተፈላለዩ እንስሳታት፣ ጣዕዳናት፣ በበዓይነቶም ከቡራት ኣዕጻውን ዕጣንን ናብ ገበጺ፣
ኣጽዋር፣ ስልማትን መስርሒታትን ከኣ ናብ ኣዱሊስ ይለኣወጥ ኔሩ። ኣብ 3ይ ዘመን ቅ.ል.ክ.
ኣዱሊስን ከባቢኣን ኣብ ትሕቲ እቶም ንገበጺ ዝገዝኡ ዝነበሩ ግሪኻውያን ምስ ወደቐት ከኣ
እቲ ንግዲ እንተኾይ ናብ ግሪኽ ሰፍሐ። ግሪኻውያን ኣብ ርእሲ'ቲ ኣብ ሰዕሊ ዝተጠቐሰ
ነገራት ካብ ኣዱሊስ ሽጉ ኣብ ውግእ ከም ታንክ ዝጥቀሙሉ ዝነበሩ ሓራምዝ'ውን ይወስዱ
ኔሮም። ግሪኻውያን ንኣዱሊስ ከም ዓባይ ዕዳጋን መኽዘንን ይጥቀሙ'ሉ እንተነበሩ ናብ
ህንዲ ዝወስድ መንገዲ ባሕሪ ምስ ዓሀቡ እዚ ንግዲ'ዚ ኣዝዩ ዓመረ። ኣዱሊስ ከኣ ካብ
ኩሉ ኩርናዓት ናይቲ ስሉጡን ዓለም ናይ ዝመጹ ኣቕሑ መደበር ኮነት።

እቲ ኣብ መንጎ ግሪኽን ኣዱሊስን ዝነበረ ዝምድና ኣብ ኣዱሊስን ከባቢኣን ቁያል ባህ
ሉውን ስነጥበባውን ጽልዋ ኣኸተለ። ግሪኽ ኣብቲ ከባቢ ከም ናይ ጽሕፈት ቋንቋ ተቐባልነት
ረኸበ። ባህሊ ግሪኽ ተወርሰ። ኣብ ኣዱሊስን ኣብ ደቀምሓረ— ጲጦብዛንን ዝተረኽቡ ኣብ
ሐወልቲታት ዝተወቕሩ ናይ ግሪኽ ጽሑፋት ቋንቋ ግሪኽ ኣስፋሕፊሑ ከምዝነበረ ይምስክሩ።
ኣብ ኣዱሊስ ከምኡውን ቶለወ(እዚ "ዕርዲ ኣምባታት"ዝትርጉሙ ናይ ሶሚ ቀቂይተ ዝተዋህበ
ናይ ጥንቲ ስም ኢዩ) ካብ ዝተሃነጹ ኣባይትን ህንጻታትን ከምዝበርህ ኣብ ስነጥበብን
ስነህንጻን ዓቢ ግሪኻዊ ጽልዋ ኔሩ።

ናይ ግሪኽ ስልጣነ ብናይ ሮማ ምስ ተዓብለለ ናይ ኣዱሊስ ዝምድና እውን ናብ ሮማ
ገጹ ጠመተ። ኣብ መንጎ ሮማን ኣዱሊስን ውዕውዕ ናይ ንግዲ ርክብ ተመስሪቱ ኣዱሊስ ንም
ዕራብን ምስራቕን ዓለም እተራኽብ ዓባይ ወደብ ምዃና ቀጸለት። ኣብዚ ቀረባ እዋን ኣብ
መጠራ ተፋሒሩ ዝወጸ 14 ናይ ሮማ ወርቂ ሰሳዲ ከኣ ኣብ መንጎ ኣዱሊስን ሮማን ናይ ዝነ
በረ ሀጡር ናይ ንግዲ ዝምዱና ኣሰር ኢዩ። እቲ ሰሳዲ ከም ስቕረን መንጠልጠሊ ቀለቤት
ዘለዎ ኣብ መንጎ ካልኣይን ሳልሳይን ዘመን ዲ.ል.ክ. ዝኽርሹሣናልባትውን ከም ስልማት
ዝጥቀሙሉ ዝነበሩ ኢዩ።

ግን ናይ ታሪኽ ተመራመርቲ ኣዱሊስ ምስ ጥንታዊት ቺና ናይ ንግዲ ዝምድና ኔሩዋ ኢዩ፣
ይብሉ። ኣብ ናይ ሃን ስርወ ንግስነት(ካብ 220--589 ዲ.ል.ክ.)(Han Dynasty) ቺናው
ያን ምስ ኣፍሪቃዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ፣ ምስ ንሳቶም ሀቀንገ.ቺ ዝበልዎ ንግስነት ይነ
ግዱ ከምዝነበሩ ናይ ሽዑ ደረስቲ ታሪኽ ዘጸሓፍዎ ይገልጽ። እቲ ቺናውያን ሀቀንገ.ቺ ዝበ
ልዎ ዝነበሩ ኣዱሊስ ዝወደቡ ንግስነት ኣኽሱም ኢዩ ኢሎም ናይ ታሪኽ ፈላጣት ይገምቱ።
ቺናውያን ካብ ኣዱሊስ ቆርኽ ብህይወቶምን ቀርኒ ቆርኽን ከምኡውን ዷርዒ ኽየን ስኒ—ቆር
ማዝን ይሸምቱ ከምዝነበሩ ከኣ ይገልጹ።

ኣዱሊስ ናይ ንግስነት ኣኽሱም ቀንዲ ወደብ ኢያ ኔራ። መብዛሕትኡ እቲ ንግስነት ምስ
ወጻኢ ዝገብሮ ዝነበረ ንግዲ ብውደብ ኣዱሊስ ኢዩ ዝሓልፍ ኔሩ። ናይ ስልጣነ ኣኽሱም ነገ
ስታት ናብ ደቡብ ዓረብ ናይ ዝፈጸምዎ ወራራት መበገሲ'ውን ኣዱሊስ ኢያ ኔራ። ኣብ ርእሲ'ዚ

ኣዱሊስ ከምኡ'ውን ቶለወ(ቆሓይቶ)፡ መጠራ፡ ከስከሰ፡ ተኽንዓዕን ካልኦት ጥንታውያን ከተ ማታትን ኤርትራ ናይ ንግስነት ኣኽሱም ዓበይቲ መደበራት ኢየን ነይረን። ኣዱሊስ ብ640 ድ.ል.ክ. ብዓረብ ተዐሪራ ዓነወት። ንግስነት ኣኽሱም ኣብ 7ይ ዘመን ድ.ል.ክ. ኪወ ድቕ እንከሎ ከኣ ኣዱሊስ ምስኡ ወደቐት።

ንጥንታዊ ዕበየትን ዝናን ኣዱሊስ ዘሕብሩ ብዙሓት ናይ ታሪኽ ምልክታት ኣለዉ። ኣብ 1907 መንግስቲ ኢጣልያ ኣብ ኣዱሊስ ንዝተቐብረ ጥንታዊ ቅርሲ፡ ብፍላይ ከኣ ኣብ ጥን ታውያን መጻሕፍቲ ንዝተጠቕሰ ቤተ መቕደስ ንምርካብ ብሰፊሕ ፈሓረ። ብዚ፡ ናይ ዝዓነወ ኣባ ይትን ህንጻታትን መሰረት፡ ብሰዓቢ ከምኡውን ዝተፈላለየ ብኣይሲ ዝተሰርሐ ናውቲ ተረኽቡ። እቶም ውሩያት ቤተ መቕደሳት ግን ኣይተረኽቡን። ብድሕሪ'ዚ መንግስቲ ኢጣልያ ኣብታ ከተማ ካን ኣብ ካልእ ታሪኻዊ ቦታታት ኤርትራ ክዳህስስ ክልኪሉ። ኣብ 1961 ኣብ ኣዱሊስ ኣብ ጥንቲ ዝተቐብረ ስነ ቅርሳዊ ተረኽቡ።

ኣብ ኣዱሊስ ብዛዕባ ተኸሊሎም ዝነበሩ ቤተ መቕደሳትን ኣብ ዓንዲ ኣምኒ ዝተወቕሩ ጽሑ ፋትን ካብ ጥንታውያን ዓይኒ መሰኻኽር ዝተረኽበ ጸብጻባት ብዙሕ ኣሎ። ናይ ግብጺ ግሪኽ ውያን ነገስታት ናይ ፕቶሎሚ ማለት ንጉስ ቤተ መቕደስ ኣብ ኣዱሊስ ተኺሎም ነሮም። ኣብቲ "ቤተ መቕደስ ኣዱሊስ" (Monumentum Adulitamium) ተባሂሉ ዝፍለጥ ውሩይ ቤተ መቕደስ ከኣ "ፕቶሎሚ ወዲ ማንታ ኣማልኽቲ ዝኾነ ንጉስ ፕቶሎሚን ንግስቲ ቢኖይን" ኢሉ ዝጅምር እቲ ንጉስ ኣብ ኣስያን ኣፍሪቃን ንዝፈጸሞ ወተሃደራዊ ወፍርን ናይ ቃልሲ ሃጓንን ዝገልጽ ዛንታ ብቋንቋ ግሪኽ ኣብ እግሩ ተጻሒፉ ነሩ።

እዛ ካብ ጥንቲ ኣብ ካርታ ዓለም ዝሰፈረት ውርይቲ ወደብ፡ "ናይ ናጽ ሰባት ከተማ"፡ ኤርትራዊት ኣዱሊስ ስማ የላን። ዓንያ ኢያ። እቲ ኣብ ከርሳ ተሰቲሩ ዘሎ ማስጢራት ብናይ'ዚ ዘመንዚ መርመራ ምስተኸሰተ ድማ ንዕብየታ፡ ንናይ ቀዳሞት ኤርትራውያን ደረጃ ምዕባለን ታሪኽን ኩሉ ከርኢ ኢዩ።

ናይ ኣኽሱም ስልጣኔ

ኣብ ራብዓይ ዘመን ቅ.ል.ክ. ኣብ ደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራን ኣብ ሰሜን ትግራይን ቀደ ካብ ጥንታውያን ስልጣኔታት ዓለም፡ ንግስነት ኣኽሱም ማዕቢሉ ነሩ። እዚ ንኣስታት ቀደ ሽሕ ዓመት ዝቐጸለ ስልጣኔ ብዘመኑ ኣዝዩ ምዕቡል ኢዩ ነሩ። ኣኽሱምን፡ የሓን ኣብ ትግራይ፣ መጠራ፡ ቆሓይቶ፡ ተኽንዓዕን፡ እታ ውርይቲ ወደብ ኣዱሊስን ኣብ ኤርትራ ገለ ካብ ተን ጥንታውያን ከተማታት ናይዚ ስልጣኔ'ዚ ነረን።

እቲ ኣብ ንግዳን ሕርሻን ዝተመርኮሰ ንግስነት ኣኽሱም ዓብይ ሸልቆ ናይቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ኣቐዲሙ ደንፊዑ ዝነበረ ሳባዊ ስልጣኔ ነርያ። ካብቲ ሳባዊ ስልጣኔ ናብዚ ከባቢ'ዚ ባሕሪ ሰጊሮም ዝተቐናርሑ ሴማውያን፡ እቲ ምዕቡል ባህሎም፡ ነቲ ዝተጸንበርዎ ሕብረተሰብ ኣውረስዎ። ነቲ ኣብ ደረጃ ፍልመ ዓስነት ብሃድንን ብመጓሰን ዝነብር ዝነበረ ሕብረተሰብ ብመሰረቱ ቀየርዎ። ሓዚሞሞ ዝመጹ ናይ መስኖ ሕርሻ ፍልጠት፡ ናይ ህንጻ ክእለት፡ ኢድ ጥበብ፡ ዝማዕበለ ቋንቋን ናይ ጽሕፈት ጥበብን፡ ኣብቲ ቦታ'ቲ ቅድሚኡ ዘይፍለጥ ዝነበሩ ኣዝርእትን እንስሳታት ዘቤትን፡ ቀዳሽ ፖለቲካዊ ስርዓቶምን ብምትካል ኣብቲ ሕብረተሰብ ምዕቡል ናይ ቀባር መነባብሮ ኣእተዉ።

ብዘይካዚ፡ እቲ ንግስነት ኣኽሱም ኣማዕቢልዎ ዝነበረ ናይ ዕጥን፡ ወርቂ፡ ጊልያታትን ቅራሞዝን ንግዲ፡ ናይ ካልኦት ስልጣኔታት፡ ብፍላይ ከኣ ናይ ግሪኽ ስልጣኔ ጽልዋ ንምር ካብ ኣኽኢልዎ ኢዩ። ከምናይዚ ሳዕቤን ከኣ ካብ ግሪኽ ምዕቡል ኣገባብ ምምሕዳርን ወተሃ ደራዊ ኣከራርያን ስነ ጽሑፍን ቀሲሙ።

ሽሕኳ መስፋሕፋሕቲ መሰፍንቲ ኣምቓራን ወራስ ዓራቶም ደርገን ንግዛእ ንግስነት ኣኽ ሱም ካብ ደቡብ ማዓጋስካር ክሳብ ማእከላይ ባሕሪ፡ ኣረ እንቋዕ ንምዕራብ ክሳብ ኣት ሰንቲካዊ ውቅያኖስ ተስፋሕፊሑ ነሩ ኢሎም እንተኣቕረብዎ፡ እቲ ቀንዲ ኣብ ሰሜን ትግራይን

ደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራን፡ ናብ ኣዱሊስ ዝሕውስ ጸቢብ ከፋል ምብራቓዊ ቀላን ጥራይ ከምዝነበረ ኢዩ ታሪኽ ዝምስክር። እዚ ክበሃል እንከሎ ግና፡ ንግስነት ኣኽሱም፡ ልክዕ ከምተን ካልኦት ናይቲ ዘመን እቲ ንግስነታት፡ ምስ ናይ ከባቢኡ ህዝብታት ናይ ቁጹሕዓዊ ምውራር ዝምድና ኣይነበሮን ማለት ኣይኮነን። ነገስታት ኣኽሱም፡ ምስ ኣብ [illegible] ሎሚ ሱዳን ዝነበሩ ናይ መሮዌን እግን ንግስነታት፡ ኣብ ምዕራብን ሰሜንን ኤርትራ ዝነበሩ ባርያን በጃን ይዋረሩ ኔሮም ኢዮም። ኣብ ራብዓይ ዘመን ድ.ል.ክ. ጀሚሮም እውን ኣብ ዝተፈላለየ ኣዋናት ንደቡብ ዓረብ ተቓጻጺሮም ኔሮም። እዚ ኮይኑ ግን እቲ ብንግስነት ኣኽሱም ዝፍለጥ ናይዚ እዋን'ዚ ሰሜን ትግራይን ደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራን ምስ ወደቡ ኣዱሊስ፡ ማለት ናይ ሎሚ ዙላ ጥራይ ኢዩ።

ስልጣኔ ኣኽሱም ንኣስታት ሓደ ሽሕ ዓመታት ምስ ጸንሐ ኣብ ሻብዓይ ዘመን ድ.ል.ክ. ዓነወ። ኣብቲ ዘመን'ቲ ፋርስውያን ንደቡብ ዓረብ ተቖጻጸርዋ። ኣዕራብ ከኣ ናብ ሰሜን ኣፍሪቃ ኣቢሎም ኣስፋሕፍሑ። ብ640 ዓ.ም. እውን ንኣዱሊስ ወሪሮም ኣዕነውዋ። ኣብ ኣጋ መወዳእታ ሻብዓይ ዘመን ዘናፍቖ ዝኸሀሰ ናይ በጃ ቀቢላ ፈለግ ባርካ ተኸቲሉ ንደቡባዊ ከበሳታት ኤርትራ ብምውራር ንቁጣቤን ተቓጻጸረ። እቲ ምብራቓዊ ገማግም እውን ኣብ ኢድ በጃ ወደቐ። ብወገን ምብራቕ ባህ ኣጥቅዑ። ብደቡብ ከኣ ንግስነት ኣኽሱም ብኣጋው ተወቕዐ። ኣብ ውሽጡ እውን ናይ ቢሳታት ገርጭት ተሳዒሉ ኣዳኸሞ። ናይ ንግስነት ኣኽሱም ናይ ንግዲ መራኸቢ ማትንታት ተበታተኸ። ከምዚ ኢሉ ድማ እቲ ንግስነት ቁንቁብ ንቁዋሩ ወደቐ።

ገዛእቲ ደርብታት ኢትዮጵያ ነዚ ቅድሚ ኣስታት 1300 ዓመት ዝጠፍአ ንግስነት ኣኽሱም መመኽነይታ መስፋሕፍሒ ህርፋኖም ክጥቀሙሉ ይጽዕሩ። ኤርትራ ኣካል፡ ኡረ ሕምብርቲ ጥንታዊ ንግስነት ኣኽሱም፡ ስለዚ'ውን ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ኢሎም ይምጉቱ። ኤርትራ ብምልኣ ናይ ንግስነት ኣኽሱም ኣካል ኣይነበረትን። ሓደ ስምኒት(1) ከፋላ፡ ማለት ቁጣቤን፡ ኣከለጉዛይን ሰራየን ጥራይ ኢዩ ኣካል ስልጣኔ ኣኽሱም ዝነበረ።[8] እቲ ናይ 3000 ዓመታት ናጽነት ዘበል ንናይ ሎሚ ኢትዮጵያ ምስ ጥንታዊት ኣኽሱም ከተኣሳስር ዝተኣልመ ዘንታ ልሕሱስ ፈትሊ ቀቲ እኳ ዘብሉ ጸውጸዋይ ምዃኑ ድማ ንጹር ኢዩ።

ከም ኣኽሱም ቅድሚ ኣሽሓት ዓመታት ዓምቢቦም ዝጠፍኡ ካልኦት ስልጣኔታት ውሑዳት ኣይኮኑን። ስልጣኔ ሮማ ንኣብነት ብጣዕሚ ሰፊሕ መሬትን ብዙሓት ህዝብታትን፡ ብሰሜን ክሳብ ብሪጣንያ፡ ብደቡብ ክሳብ ሰሜን ኣፍሪቃን ገለ ክፋል ዓዲ ዓረብን፡ ብምብራቕ ክሳብ ቱርኪ፡ ብምዕራብ ድማ ክሳብ ፖርቱጋል ንዘሎ ቦታታት ጠሚሩ ይቆጻጸር ኔሩ። እዚ ኮይኑ ግን ናይዚ ዘመን'ዚ ኢጣልያውያን፡ ብሪጣንያን ሰሜን ኣፍሪቃን ቱርኪን ፖርቱጋልን፡ ኩሉ ኣብ መንጎኡ ዘሎን ኣካል ኢጣልያ ኢዩ ኣይበሉን። እዚ እንተዝብሉ'ውን መስሓቕ ምኾኑ። ብዚ መሰረት'ዚ ከስፋሕፍሑ እንተዝፍትኑ ከኣ ተጻዊዖም ናይዞም ኩሎም ዝጠቓዕኑ ህዝብታት መጋጠምዎም። ምኽንያቱ ኣብዚ ዘመን'ዚ ዕድል ህዝብታት ብምርጫኦም እምበር ብናይ ጥንቲ ካርታ ዘውሰኑሉ እዋን ስለዘይኮነ። ናይ ጥንታውያን ስልጣኔታት ታሪኽ ቦታ ኣብ ቤተ መዘክርን መጻሕፍቲ ታሪኽን እምበር፡ ኣብ ናይዚ ዘመን'ዚ ናይ ፖለቲካ መድረኽ ስለዘይኮነ። ብህርፋን ምስፍሕፋሕ፡ ብናይ ዓባይ ኢትዮጵያ ሕልሚ ዝዓወሩ ገዛእቲ ደርብታት ኢትዮጵያ ግን እዚ ቁቅ'ዚ ኪስቅሮም ኣይከኣለን። ክንዲ ዝኾነ ከኣ ንጥንታዊ ታሪኽ ከምድሌቶም ጠማዚዞም ዓገም ኪጽሕፍዎን፡ መመኽነይታ ፋሽስታዊ መግዛእቶም ኪገብርዎን ይደልዩ።

ናይ 3000 ዓመታት ናጽነት ጸውጸዋይ

ጥንታውያን ነገስታት ኣማልኽቲ ኢና ይብሉ ኔሮም። ፈርኦናት ማለት ነገስታት ግብጺ ነቲ ዝገዝእዎ ህዝቢ ከም ኣማልኽቲ ጸሓይ ከምልኾም የገድድዎ ኔሮም። ኣብ ኣዱሊስ ኣብ ዝተረኽበ ናይ ግብጺ ንጉስ ፕቶሎሚ ሓውልቲ ዝተቐርጸ ጽሑፍ ንኣብነት ኣቦኡን ኣዲኡን ማንታ ኣማልኽቲ ከምዝነበሩ ይገልጽ። ኣብ ናይ ኤውሮጳ ማእከላይ ርሑቕን ምብራቕ ጥንታውያን ነገስታት ወይ ከም ቀጥታ ኣማልኽቲ ወይ ከኣ ብኣማልኽቲ ዝተወልዱ ኢዮም ዝገልጹ ኔሮም። ኣብዚ ዘመንዚ ክይተረፈ ሕጂውን ኣብ ዙፋን ዘሎ ናይ ጃፓን ንጉስ ሂርሂቶ ክሳብ ቅድሚ 30 ዓመት ክሳብ 1945፡ ብጃፓናውያን ከም ውሉድ ኣምላኽ ' ዝቕጸር ኔሩ።

ነዚ ናይ ነገስታት ሽጣራ ንዘክር ዘለና ቅድሚ ናብ ርእሰ ነገርና ምእታው ገዛእቲ ደርብታት ኣምሓራ ደጋጊሞም ዘአረግዎ ሰሰት ንምቅላዕ ኢና። ምኽንያቱ መስፍንቲ ኢትዮጵያ ውን ካብ ናይ ፈርኦናት፡ ነገስታት ዓቢን ብዘይፍለ ማሰ ዘመሃዝዎ "ናይ 3000 ናጽነት" ዝትሕዝቶ ንድ ኣለዎም። ብናቶም ኣቀራርባ ብ970 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ማከዳ ወይ ሳባ ዝተባህለት ንግስቲ ኣኽሱም ናይ ንጉስ ሰለሞን ጥበበኛ ፍልጠትን ንምቅሳምን ነዚ ዝናዊ ንጉስ ንምርኣይን ናብ ኢየሩሳሌም ከይዳ ካብኡ ጠኒሳ ንዓዳ ተመሊሳ። እቲ ካብኡ ዝተወልደ ቆልዓ(ኣብ ማይበሎ፡ ኣስመራ፡ ኢዩ ተወሊዱ ዝብል መዛሙርቲ እውን ኣለዉ) ምስ ዓበየ ብስም፡ ቀዳማይ ምኒሊክ ናይ ዘርኢ ይሁዳ ንግስነት ወረሰ ካብ ሽዑ ናይ ኢትዮጵያ ናይ 3000 ዓመት ታሪኽ ሰንሰለታዊ ንግስነት ነገደ ሰለሙን ተጀሚሩ ይብሉ።

እዚ ጽውጽዋይ ኢዩ። ብ970 ቅ.ል.ክ. ማለት ቅድሚ 3000 ዓመታት ስልጣነ ኣኽሱም ዝበሃል ኣይነበረን። ካልእ ይትረፍ እቶም ኣብ ምዕባሉ ዕዙዝ ተራ ዝነበሮም ሳባውያን ብድሕሪዚ ካብ 300 ክሳብ 600 ዓመታት ጸኒሖም ኢዮም ካብ ደቡብ ዓረብ ናብዚ ዝሰገሩ። ስልጣኔ ኣኽሱም ክኣ ካብ መፋእታ 4ይ ዘመን ቅ.ል.ክ. ማለት 600 ዓመታት ድሕሪቲ ንግስቲ ሳባ ምስ ንጉስ ሰለሙን ተራኺባትሉ ዝበሃል እዋን ኢዩ ተጀሚሩ። እታ ኣብ ታሪኽ ምስ ንጉስ ሰለሙን ተራኺባ ትበሃል ንግስቲ ናይ ሳባ ንግስቲ ኢያ። ናይ ሳባ ዝተባህለ ንግስነት ገዛኢት እምበር ሳባ ዝስማ ንግስቲ ኣይኮነትን። ናይቲ ኣብ ደቡብ ዓረብ ኣብ ከባቢ የመን ኣቐዲሙ ማዕቢሉ ዝነበረ ናይ ሳባውያን ስልጣነ ንግስቲ ኢያ ኔራ። ኣኽሱማዊት ኣይኮነትን። እዚ እቲ ኩሉ ዓለም ብዘይካ መስፍንቲ ኣምሓራን ንባቶም ዘቀፍ ርዶም ደብተራታትን ዝፈልጦን ዝቕበሎን ሓቂ ኢዩ። ቅድሚ 3000 ዓመታት ኢትዮጵያ ክም ሃገር ኣይነበረትን። ካልኦት ከም ሃገር ዝቖማውን ኣይነበራን። ሃገራት ናይዚ ዘመንና መቐለል ተርእዮ ኢየን። እቲ ኢትዮጵያ ዝብል(ብቋንቋ ግሪኽ ዝሓረረ ወይ ክኣ ጸሊም ገጽ ማለት'ዩ)ስም ንገዛእ ርእሱ ጥንታውያን ንጸለምትን ከደርቱን ህዝብታት ዝጥቀሙሉ ቅፈኽዊ መጸውዒ ኢዩ ኔሩ። ህንዳውያንን፡ ኣግውያን፡ ኣዕራብ ከታ ኣብ ከባቢ ማእከላይ ባሕሪ ምስ ዝነበሩ ስልጣኔታት ርክብ ዝነበሮም ጸለምትን ዘይጸዓዱን ብኢትዮጵያውያን ኢዮም ዝፍለጡ ኔሮም። ነገስታት ኣኽሱም ነዚ ስምዚ ኣብ ሕትሞም ዝጀመሩ ኣሽሓት ዓመታት ድሒሮም ኢዮም። ናይ ኢትዮጵያ ተረኽቲ ክኣ ነዚ ኣብ ጥንታውያን መጻሕፍትን ታሪኻዊ ፍጻሜታትን ዝጠቕሰ ንብዙሓትን ዝተፈላለዩን ህዝብታት ዝምልከት እናበጥቁሉ ኢዮም ነቲ ናይ 3000 ዓመታት ጽውጽዋዮም ዘዘንትዉ። ኣደናገርቲ ኢዮም።

ኣብዚ ከባቢዚ ከኒ ኣብ ካልእ ን3000 ዓመታት ብቐጻሊ ዝጸንሐ ናይ ኢትዮጵያ ስልጣኔ ወይ ንግስነት የልቦን። ንግስነት ኣኽሱም ካብ 4ይ ዘመን ቅ.ል.ክ. ክሳብ መፋርቕ 7ይ ዘመን ድ.ል.ክ. ንኣስታት ሓደ ሽሕ ዓመታት ዓጋቢሉ ምስ ወደቐ እንደገና ኣይተኸስተን። ዓሪቡ ኢዩ ዝተረፈ። ብድሕሪኡ ሰለሰ ዝሕግበርቶ ዝሰዓበ ንግስነት ኣገውን ናይ መስፍንቲ ኣምሓራ ገዛኣትን ንዝተፈልየ ቦታን ህዝብን ዘጠርነፈ ንግስነታት ድኣምበር መቐጸልታ ወይ ከኣ ሰንሰለታዊ መተካእታ ንግስነት ኣኽሱም ኣይነበረን።

እዚ ናይ 3000 ዓመታት ጽውጽዋይ መስፍንቲ ኣምሓራ ንዝመስረትዎ ቁድሽ ንግስነት ሕጋውነት ንምልባስ ኣብ 13 ዘመን ዝተባሰሰትዎ ዛንታ ኢዩ። እዚ ጽውጽዋይዚ በቲ ብ1312 ዝሞተ ኣብ ደብረ ሊባኖስ፡ ሸዋ፡ ካህን ዝነበረ ኣባ ተክለሃይማኖት ኢዩ ተማሂዙ። ኣብቲ እዋንቲ ኪዕብልል ዝጀመረ ናይ መስፍንቲ ኣምሓራ ስርዓት ብፍላይ ከኣ ናይ ይኩኖኣምላክ ንግስነት ሕጋውን ቅዱስን ምእንቲ ንክኣምን ካህን ተኽለሃይማኖት ኣብ ናይ ኢስጢፋኖስ፡ ቶርኪ፡ ቤተ ክርስትያን ቅድስቲ ማርያም ካብ ዝተኸበ ሰነድ ዝተተርጎመ ኢዩ ኢሉ ነዚ ጽውጽዋይዚ ኣብቲ ከብረ ነገስት ዝርእስቱ መጽሓፍ ኣሰፈሮ። ምስ ናይዚ ብ1270 ዓ.ም ዝበርከተሉ ኣገልግሎት ክኣ መስፍንቲ ኣምሓራ ሓደ ሲሶ ናይ ኩሉ መሬት ንቤተ ክህነት ኣውረስዋ። እዚ ኢዩ እቲ ሓቀኛ መበገሲ ናይዚ ናይ"3000 ዓመታት ናጽነት ጽውጽዋይ"

እቲ ኣብዚ ግዜዚ ዘገርም ነዚ መስፍንቲ ኣምሓራ ንግስነቶም ካብ ሰማይ ዝወረደ ቅዱስን ክድፈር ዘይግብኦን ክይኑ ንቕፈሽ ከምበርክኽ ምእንቲ ዘመሃዝዎ ዛንታ ብስም ማርክሰነት ዝምሕልን ዝጥሕልን ስርዓት ደርግ ከይቀፈረ፡ ብኣንጻሩ እዚ ደኣ ኣጓዲዱ፡ ምቕሳሑ ኢዩ። ብጽውጽዋይ ዝተነድቀት ናይ ደርግ ዓባይ ኢትዮጵያ ገና ኣብ ቅድሚ ሓቀኛ ታሪኽ ናይ መስፋሕፋሕቲ ሕልሚ ጥራይ ኢያ።

ኤርትራ ካብ 8ይ ክሳብ መበል 15 ዘመን

ናቕስ፡ ባቕሱ፡ ባዜን፡ ጀረንን ቋጠን ንመበዛሕትኦም ኤርትራውያን ቅዱሳት ኣስማት ኢዮም። ከምኡ ኢኸውን ግን ኣይነበርን። ምኽንያቱ እዚኣቶም ድሕሪ ውድቀት ንግስነት ኣክሱም፡ ኣብ ዝሰፍሐ ክፋል ኤርትራን መዓወቢታ ዝኾነ መሬት ሱዳንን ዝኸደ፡ ርእሶም ዝኸኣሉ ቅሙጣት ንግስነታት ኢዮም ነሮም። እዞም ህዝቢ በጃ ክሳብ ደጕጓ ከበሳታት ኤርትራ ድሕሪ ምውራሮም ዘደንፍዑ ንግስነታት ከኣ ኣብ ታሪኽ ህዝብና ሰፊሕ ምዕራፍ ኢዮም ዝሕዙ።

ናቕስ ካብ ኣብ ሰሜን ሱዳን ኣትርከብ ኣስዋን ክሳብ ታሕታይ ባርካ ዝሰፋሕፍሐ ዓብይ ንግስነት ኢዩ ዝነበረ። ሕዳርብ—ሕዳብ—ዓማር—ዙናፍጅ ምናልባት እውን መንበዕ፡ ገለ ካብቶም ኣብዚ ብጃዊ ንግስነት'ዚ ተጠርኒፎም ዝነበሩ ህዝብታት ኢዮም። ኣብታ ቅጃር ዝብሃ ህለት ርእሰ—ከተማኡ፡ ወርቅን ካልኦት ከቡራት ማዕድናትን ይፍሕሩ ነሮም። ናቕስ ምስ ኣብቲ ኢዋንቱ ዝነበሩ ኣስላማውያን ኣዕራብ ጽቡቕ ዝምድናን፡ ናይ ንግዲ ርክባት፡ ብፍላይ ከኣ ናይ ወርቂ ንግዲ ነሮ። እቶም ኣብዚ ንግስነት'ዚ ተጠርኒፎም ዝነበሩ ሕዳርብ፡ ምናልባት እቶም ኣብዚ ከባቢ ንፈለማ ሃይማኖት ምስልምና ዝተቐበሉ ምዃኖም ይንገር።

ንግስነት ባቕሱ፡ ወይ ከኣ ሮራ ባቕሱ፡ ኣብ ባሕሊ፡ ማለት ናይ ሎሚ ሮራ ቀብበን፡ ኣብ መንጎ ሰሜናውን ታሕታይን ባርካ ዝሎ በታታትን ኣሰፋሕፊሑ ኔሩ። ተቐማጦ ናይዚ ምሉእ ብምሉእ ኣብ ውሽጢ ኤርትራ ዝነበረ ንግስነት ብመጒሰ ክብትን ኣግማልን ይነብሩ ነሮም። ኣብቲ ፈለማ፡ ኣብ ክልተ ኣማልኽቲ፡ ማለት ዘብሄርን፡ ጸሓይ ቀረካን፣ ንምልኾ'ዩ ኣንተ ነበሩ፡ ኣብቲ ዝሰዓበ ዘመናት ኣብ ምስልምና ኣሚኖም ኢዮም።

ካብ ባቕሱ ንደቡብ፡ ናይ ኒሳውያን ንግስነት፡ ማለት ንግስነት ባዜን ነበረ። እዚ ኣብ ባርካ፡ ማለት ኣብ ናይ ሎሚ ጋሽን ሰቲትን ዝነበረ ንግስነት፡ ተቐማጦኡ ባርያን ኩናማን ነሮም። እዞም ህዝብታት እዚኦም፡ ብኣንጻር እቶም ብመጒሰ ዝነብሩ ዝነበሩ ናይ ሰሜን ንግስነት፡ ቀረስተኛት ኢዮም ነሮም። ሸሕ'ኳ ከም ንግስነት እንተተጸውዑ ከኣ፡ ምምሕዳሮም ብዓበይቲ ዓዲ ዝኸደ ባይቶ ኢዩ ዝነበረ። ናይ ሸው ኩናማ ከም መበዛሕትኦም ናይ ሎሚ ኣብ እናና ዝተባህለ ርእሲ ወይ ከኣ ቀንዲ ኣምላኽ ይኣምኑ ከም ዝነበሩ፡ ኣብን ሃውክል ዝተባህለ ናይ ታሪኽ ፈላጥ ብ977 ዓ.ል.ክ. ኣብ ዝደረሶ ጽሑፍ ይገልጽ። ኣብዚ ዘመን'ዚ ዱማ ኩናማ ንርእሶም ኣምሶም ኣና ዐባልያ።

እቲ ኣብ ምብራቕ ኤርትራ ዝነበረ ንግስነት ዳሪን ኢዩ። ንግስነት ዳሪን ካብ ባጽዕ፡ ማለት ወደብ ባጽዕ ክሳብ ፈለግ ባርካ፡ ካብ ደብ ንግስነት ባቕሱ ክሳብ ቅል—ኣል—ዳጃጅ ዝተባህለ ይዝርጋሕ ከም ዝነበረ ጥንታውያን ደረስቲ የመልክቱ። እታ ጥንታውያን ባጽዕ ዝበልዋ ዝነበሩ ወደብ፡ እዛ ሎሚ ባጽዕ እንብላ ወደብ ምጽዋዕ ኢያ። ንግስነት ዳሪን ቅያሳት ንግስታት ኔርዋ። ብዘይካዚ ኣል-መስዑዲ ዝተባህለ ናይ ጥንቲ ደራሲ ብ935 ዓ.ል.ክ. ኣብ ዝጸሓፎ፡ ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ባጽዕ፡ ዓህሳከን ዘይላን ዝተባህሉ ዓበይቲ ከተማታት ከም ዝነበራ የረጋግጽ።

እቲ ቀጺሉ ናይ በጃ ንግስነት፡ ቃጣ ዝተባህለ፡ ካብ ደብ ንግስነት ጃሪን ክሳብ ፋይኩን ዝተባህለ፡ ኣብዚ ጊዜ'ዚ ኣዓናይ ምኺኑ ብርግጽ ዘይፍለጥ ቦታ ዝብጽሕ ነበረ። ህዝቢ ንግስነት ቃጣ ብወተሃደራዊ ክእለቱ ዝተወርየን ብርቱዕን ከም ዝነበረ ይፍለጥ። መንእሰያቱ ወተሃደራዊ ፍልጠት ዝቕስሙሉ፡ "ዓር ኣሰገዋ" ዝተባህለ ቤት ትምህርቲ እውን ኔርዎ።

ኣብዚ ዘመናት እዚ ኣብ ደሴታት ዓህሳከ እውን ኣብ ንግዲ ዝተመርኮሰ ንግስነት ኔሩ። ደሴታት ዓህሳከ ኣብዚ ዘበን'ዚ፡ እንተላይ ምስ ሰገር ቀይሕ ባሕሪ ይግበር ናይ ዝነበረ ዕሙር ንግዲ ሕብረቲ ከም ዝነበራ ናይቲ ዘመን'ቲ ደረስቲ ይገልጹ። ጊልያታት፡ ቆርበት ነብሪ፡ ከቡራት ማዕድናት ኣብ ሽው ዓሚሩ ዝነበረ ንግዲ ብብዝሒ ይለዋወጡ ኔሮም። ንግስነት ዓህሳከ፡ ንነገስታት የመን ይገብር ከኣ ነበረ። ስለዚ ዱማ ብርቱዕ ኣስላማዊ ጽልዋ ኔርዎ።

ኣብቲ መዋእል እቲ፡ ህዝብታት ናይቲ ዝቕሃመ ንግስነት ኣኽሱም ካብ ደጕጓ ደጕጓ ምዕራብን ብቕጻሊ ናይ ኣገው ወራራት ይጥቅዑ ነሮም። ኣብ ቅድሚ መፍረሽ እውን፡ ኣብ ከባቢ

1000 ድ.ል.ክ. ናይ ኣገው መጠረስታ ከኣ ብዛጔ ዝፍለጥ ናይ ኣገው ንግስነት ኣብ ሮሓ፡ ማለት ኣብ ላሊበላ ተተኽለ።

እዚ ከምዚ እንከሎ፡ ኣብ ኤርትራ ኣብ መንጎ እቶም ቀሙሸተ ንግስነት ሓድሕዳዊ ወራራት በርትዐ። ኣብ ኣጋ መወዳእታ 13 ዘመን ከኣ፡ ብሰንኪ እቲ ወራራት፡ ናይቶም ንግስነታት ሓይልን ስልጣንን ኣዝዩ ተዳኸመ። ይኹን'ምበር፡ እቶም ንግስነታት ነቲ ዝዓበየ ክፋል ናይ ሎሚ ኤርትራ፡ ብዘይካ ደንከል፡ ክሳብ መወዳእታ መበል 13 ዘመን ኣብ ትሕቲ ግዝኣቶም ክንብርዎ ከኣሎም እዮም። እቲ ካብዚ ዝበርሀ ሓደ ኣዝዩ ኣገዳሲ ነገር ከኣ፡ እቲ ከበሳታት ኤርትራ ኣብዚ ዝጠቐሰ መዋእል ኣካል ኢትዮጵያ ኢዩ ነሩ ዝብል ናይ ገዛእቲ ደርብታት ኢትዮጵያ ፕሮፖጋንዳ ሓሶት ምዃኑ ኢዩ።

ኤርትራ ካብ መበል 16—19 ዘመን

ካብ መበል 16—19 ዘመን፡ ኣብ ታሪኽ ኤርትራ ናይ ባዕዳዊ ወራርን ንበጣን ግዜ ኢዩ። ካብ ርሑቕን ቀረባን ዝመጹ ዝተፈላለዩ ገዛእትን መስፋሕፋሕትን ኣንጻር ህዝቢ ኤርትራን፡ ንሓድሕዶምን ብቐጻሊ እናተዋግኡ፡ ንኹሉ ኩርናዓት መሬት ኤርትራ ናብ ዓውዲ ኲናት ዝቐየሩሉ ዘመን'ዩ። ኣብዚ ናይ 400 ዓመታት ግዜ፡ መሬት ኤርትራ፡ ሓንሳብ ብሓባር፡ ኣብ ካልእ እዋን ከኣ ተነጻጺሎም እናተበራረዩ ብዝወረሩ ሰራዊት ፖርቱጋል፡ ቱርኪ፡ ግብጺ፡ ኣምሓራን ትግራይን፡ ናይ ሱዳን ፈንጂን ኢጣልያን ተረጊጹ ኢዩ። ከምኡ'ውን ኣብዚ ዘለናዮ ዘመን፡ ቅድሚ 500 ዓመታት፡ ንኤርትራ ኣብ ዓይኒ ባዕዳውያን ተጻባኢ ዝገበራ፡ እቲ ሽዑ እውን ጎሊሑ ዝተራእየ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነታ ነበረ።

ኣብ መወዳእታ 15 ዘመን፡ ፖርቱጋላውያን ብጸንፊ ጸዑቕ ተሰፉ፡ ማለት ደቡብ ኣፍ
ሪቃ ተጢሊሉ ናብ ምስራቕ ዝወስድ መስመር ባሕሪ ዳህሰሱ። እዚ ፍጻመ'ዚ ንመላእ ቀርኒ
ኣፍሪቃ፡ ነቲ ናብ ህንዲ፡ ቻይና፡ ፋርስን(ኢራንን)ዓዲ ዓረብን ዝራኸብ መስመር ባሕሪ
ዝቆጻጸር ገማግም ቀይሕ ባሕርን ህንዳዊ ውቅያኖስን ናብ ዓውደ—ቅልስ ናይ ሽዑ ሓያላን፡
ፖርቱጋላውያን፡ ኣዕራብን ቱርኪን ቀየሮ። ኣብ መፈለምታ 16 ዘመን፡ እቶም ቀንዲ ተወ
299 ዳደርቲ፡ ፖርቱጋላውያንን ቱርካውያንን ኣብዚ ዞባ'ዚ ንዝነበራ ወደባት ተቓዳደሙለን።
ኣብ 1520 ፖርቱጋላውያን ንምጽዋዕ ሓዙዋ። ቱርካውያን ከኣ ኣብ የማነ—ጸጋም ንዝርከባ
ወደባት ስዋኪንን ዘይላን ተቖጻጸርወን።

300 ድሕሪ ኣስታት 40 ዓመታት፡ ብ1557፡ ቱርካውያን ንምጽዋዕን ሕርጊጎን ሒዞም ንከ
በሳ ወረሩ። ኣብ ደብርዋ እውን ዓረዱ። ኣብ ገማግም ባሕሪ ኣስፋሕፊሖም፡ ኣብ ደንካልያ
ንሓውሲ ደሴት ቡሪ ንምቁጽጻር ዝገበርዎ ፈተነ ግና ብሰራዊት ባሕሪ ነጋሽ ኢሳቕ ተሓም
ሸኹ ተረፉ። ብድሕሪ'ዚ እውን ካብ ደብርዋ ተጸፊዖም ለቐቑ። መግዛእቲ ቱርኪ ከኣ ኣብ
ከባቢ ምጽዋዕን ሕርጊጎን ተሓጺሩ ተረፈ።

መበል 16 ዘመን ከይተፈጸመ፡ እቲ ንሰሜን ክፍሊ ዓለም— ኣብ ኤውሮጳን ኤስያን
301 ኣፍሪቃን— ኣብ ትሕቲ መግዛእቱ ኣእትዩ ዝነበረ ናይ ቱርኪ ሃጸያዊ ሓይሊ ብብኩርናዑ
ብዘጋጠሞ ዝነበረ መኸተን፡ ብውሽጣዊ ገርጭታትን ተዳኸመ። ብ1589 ዳግማ ቱርካውያን
ንናይ ምጽዋዕን ከባቢኣን ግዝኣቶም ኣብ ቲ ከባቢ ንናይ ዝርከብ በለው ዝብሃሉ ቀቢላ
302 መራሕቲ ከም ወከልቶም ኣረከብዎም። ንወኪሎም፡ "ናይብ" ቓል ብቓሉ ወኪል ዝብል ሽመት
ሃቡዎ ከኣ ብመንገዱ ንኣማኢት ዓመታት፡ ክሳብ 1844 ነቲ ከባቢ ገዝእዎ። በዚ ዓመት'ዚ
ቱርካውያን ከምኣንደገና ግዝኣቶም ንምስፍሕፋሕ ሃቀኑ። ግዳ ብሓርበኛ ህዝብና ተጸሪፎም
303 ንድሕሪት ክምለሱ ተገደዱ። ብድሕሪ'ዚ፡ ብ1846፡ ቱርካውያን ቅድም ግዝኣቶም ንዝነበረ፡
ድሕር ግን ናጸ ኮይኑን በር ጊዑን ግዝኣቶ የስፋሕፍሕ ንዝነበረ ብመሓመድ ዓሊ ዝመራሕ
ናይ ግብጺ ስርዓት ንናይ ኤርትራ ግዝኣቶም ኣረከብዎ። ብኸምዚ ከኣ መግዛእቲ ቱርኪ ብናይ
ግብጺ ተተክአ።

መግዛእቲ ቱርኪ ንኣስታት 300 ዓመታት ብቐጥታን ብውክልናን ይቕጽል እምበር፡ ካብ መሬት ኤርትራ ንኣዝዩ ጸቢብ፡ ነቲ ገማግም ባሕሪ ጥራይ ኢዩ ዝቆጻጸር ዝነበረ። ደንካልያ፡

ከበባታት ኤርትራ፡ ምዕራባዊ ቆላን ሰሜን ኤርትራን፡ ካብዚ ወጻኢ ኣብ ርእሲ ምንባሩ ዝተፈልየ ተሞክሮ ኣለዎ።

መግዛእቲ ቱርኪ ኣብ ጸቢብ መሬት ኤርትራ ጥራይ ዝተሓጸረ ይንበር እምበር ኣዝዩ ገፋዕን ሕሱምን ኢዩ ነይሩ። ህዝብና ነቲ ኣብ ግዜ ወራራትን መግዛእትን ቱርኪ ዘሕለፎ መሪር ህይወትን፡ ፍትሒ ዘጉደሎ ከቱር ጭቆናን ንምግላጽ፡ ክሳብ ሎሚ "ግዝኣት ቱርኪ!" ብዝብል ኣዘራርባ መመሰሊ ይገብሮ እሎ። እዚ ግን ብኣረሜንነቱ መወዳድርቲ ንዘይብሉ ፋሽስትነት ስርዓት ደርግ ቅድሚ ምፍላጡ ኢዩ።

ምዕራብ ሰሜንን ኤርትራ፡—

ካብ መበል 16—19 ዘመን ዝነበረ 400 ዓመታት፡ ህዝቢ ምዕራብን ሰሜንን ኤርትራ፡ ኣብ ትሕቲ ሰንሰለታዊ መግዛእቲ ንግስነት ፈንጅን ግብጽን፡ ኣብዚ መጠረስታ ኣዋን ከኣ ኢጣልያ ኢዩ ኣሕሊፍዎ።

ኣብ ኣጋ መወዳእታ መበል 15 ዘመን፡ ኣብ ናይ ሎሚ ሱዳን፡ ኣብ ሰናር ዝመደበሩ ንከሰላን ኣውራጃ ጋሽን ዘጠቓለለ ንግስነት ፈንጅ ቆይሙ። እዚ ንግስነት'ዚ ንሰሜን ክፋል ሱዳን ኣብ ርእሲ ምዕብሳሉ፡ ካብ መጀመርታ 16 ዘመን ኣትሒዙ ናብ ኤርትራ ኪወርር ጀመረ። እዚ ናይ ሰበኽ—ብግም ንግስነት ንምሉእ ባርካን ጋሽን ሰቲትን ብምሉኡ ተቖጻጺሩ፡ ከም ኣካል፡ ናይታ ጋሽ ዝተባህለት ኣውራጃኡ ገይሩ ኣብ ትሕቲ ቀጥታዊ መግዛእቱ ኣእተዋ። ጸኒሑ'ውን ንሰንሒትን ባሕልን ተቖጻጸረ።

ንግስነት ፈንጅ ንህዝቢ ሰንሒትን ባሕልን ብብኣዋት ጭሩን ግብሪ ከኽፍሉ'ሲ የገድድ ኣንተነበረ፡ ኣብ ትሕቲ ቀጥታዊ ምምሕዳሩ ስለዘየእተዎ፡ ኣብዚ ከልተ ዘበታት'ዚ፡ መግዛእቱ ብተዛማዲ ልሕሉሕ ኢዩ ነይሩ። ኣብ ባርካ ግን፡ እቲ ህዝቢ፡ ብሕልፊ ንቖጸጸ ዓበይቲ ጉዳያት ክሳብ ሰናር ከይዱ ኢዩ ዝዳኑ ዝነበረ። በዚ ኣገባብ'ዚ፡ ንግስነት ፈንጅ፡ ክሳብ ኣጋ መጀመርታ 19 ዘመን(1829) ደኺሙ፡ ንርእሱ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ግብጺ ዝወደቐ፡ ነቲ ዝሰፍሐ ክፋል ናይ ኤርትራ፡ ማለት ንምዕራባውን ሰሜናውን ኤርትራ ንልዕሊ 300 ዓመታት ተቖጻጺርዎ ኢዩ። እዚ ዝተጠቕሰ ቁቅና ታሪኽ እዚ ግና፡ ኣብቲ ንናይ ህዝብና ናይ ዘመናት ተሞክሮ ቦታ ዘይህብ ናይ ደረስቲ ታሪኽ መስፋሕፍሒ ስርዓታት ኢትዮጵያ መጽሓፈ ጽውጽዋይ ኣይሰፈረን ኢዩ።

ምስ ምድኻም ንግስነት ፈንጅ፡ ህዝብታት ምዕራባውን ሰሜናውን ኤርትራ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቁራ ኣይኮኑን። ዘኣረገ መግዛእታዊ ኣርዑት ፈንጅ ብቖጽሪ ናይ ግብጺ ተተክአ። ኣብ መጀመርታ 19 ዘመን፡ ኣብ ግብጺ፡ ብመሓመድ ዓሊ ፓሻ ዝምራሕ ወልቀ—ምልካዊ ስርዓት ተንሰአ። እዚ ቆጻል ስርዓት'ዚ ንደቡብ ገጹ ብምስፍሕፋሕ፡ ኣብ ትሕቲ ፈንጅ ንዝነበረ መሬት ሱዳን ተቖጻጸረ። ብኣንጻር እቲ ብርቱዕን ሕልንጽን ንመግዛእታዊ ስርዓት ኢትዮጵያ ዘዕሰቡ ገለ ሰባት፡ "ካርቱም ብንግስታት ኢትዮጵያ ኣብ ጥንቲ ዝተደኮነት፡ ከርቱም ኣትክሃል ዝነበረት ከተማ ኢያ። ዘብልዎ ከኣ፡ ስርዓት መሓመድ ዓሊ ፓሻ ንካርቱም ከም ርእሲ ከተማ ናይ ሱዳን ገይሩ ብ1830 ኢዩ መስሪትዋ።

መሓመድ ዓሊ ፓሻ ግዝኣቱ ኣናስፋሕፍሐ ብ1823 ኣብ ከባቢ ጋሽ፡ ኣብ ዉብ ሱዳንን ኤርትራን ንዝነበረት ሰብደራት ቁዛ። ብ1846 ኣውን ኣብ ምብራቕ ኤርትራ ንዝነበረ ግዝኣት ቱርኪ ተኸራዩ ንምጽዋዕን ሕርጊጎን፡ ካብኡ ንሰሜን ዘሎ ግማግም ኣብ ትሕቲኡ ኣእተወ። በኸነኽ ምዕራብ፡ ግብጻውያን ካብ ከሰላ እናተበገሱ ንከባቢ ከረን ካብ 1840 ጀሚሮም ብቐጻሊ ወረርዎ። ኣብ ባርካ፡ ኣብ ኩፍቲ ዝተባህለ ቦታ ዓሪዶም፡ ካብ 1852—1857 ንህዝቢ ኩናማ ብተደጋጋሚ ኣጥቂዖም ዘመትዎ። ኣብዚ ኣዋን'ዚ መስፍንቲ ትግራይ ብወገኖም ኣብ ልዕሊ'ቲ ኣብ መታሕት ዝነበረ ህዝቢ ናይ ዘመተ ወራራት ኣካይዶም።

መትረብ ሰወስ ብ1869 ምስ ተኸፍተ፡ ግብጺ ኣብ ኤርትራ ንዝነበረ ግዝኣታ ንምስፋሕ ተጓየየት። ብድሕሪ ሞት መሓመድ ዓሊ፡ እቲ ንምጽዋዕ ዝተኻረዮሉ ስምምዕ ስለዘወደቐ፡ ብ1865፡ ግብጺ እንደገና ተኻርያ መበገሲ ወራራታ ገበረታ።*

* ሙንዚንገር (Munzinger) ዝተባህለ፡ ስዊዘርላንድ ዘዓዓ፡ ኣብ ዘመነ ዝቆጸረ ዕላማ፡ ናይ ምጽዋዕ ገዛኢ ተሸይሙ፡ እታ ወደብ እንደገና ተሃንጸትን ዕርዲ ተሰርሓን።

ህዝብና ክምድሕኑ ክምዝመረጸ ደኣ፡ ካብ ዝምታን ወራርን መስፍንቲ ትግራይን ከገላግሎ ኢዩ ብዝብል ትልባብ ካብ ምጽዋዕ ተበጊሱ፡ ብገለብ ኣቢሉ ንከበቢ ከረን ወረረ። ቅሎቁና ዕሰማኡ ገና፡ ነቲ ኣብ ምብራቕን ምዕራብን ኤርትራ ዝነበረ ግዝኣት ግብጺ ንምርኻብ ኢዩ ዝነበረ። ብ1872 ድማ ንከባቢ ሰረንን፡ ህዝቢ ቢለን ዝነበሮ ቦታታትን ተቖጻጸረ።

ሰለስተ ዓመታት ድሕሪ'ዚ፡ ማለት ብ1875፡ ብቑጽ ኣራኼል በይ ዝተባህለ ዝመርሖ ዓቢ ቁይሲ ንከበሳ ወረረ፡ ኣብ ጉንደት ጥቓ መረብ በጽሐ። ይኹን'ምበር፡ ኣብኡ ብናይ ህዝቢ ከበሳን ትግራይን ስሙር ቁይሲ ተዓኺሉ፡ ዓርጋ ፍጹም ተቐምሸሸ። እቲ ብሙንዚንገር ዝምራሕ፡ ካብ ታጁራ—ናይ ሶማ ጅብቲ—ተበጊሱ ዝወረረ ቁይሲ ግብጺ ብተባዕ ህዝቢ ዓፋር ተጨፍሊቑ ቀቀቀ። ኣብ ጉንደት ዘወረደም ዓቢ ስዕረት ዝቐመሙ ግብጻውያን ቁይሶም ኣኽቢቦም ብ1876 እንደገና ወረሩ። ኣብዚ ዕንደራ እዚ እውን፡ ኣብቲ ታሪኻዊ ናይ ጉራዕ ውግእ ፍጹም ስዕረትን ዘዳዓ ሕፍረትን ተኸልቢቦም ንከበሳታት ኤርትራን ሰጊሮም ንምግዛእ ዝነበሮም ሕልሚ ብነነ። ምብራቓዊ ገማግምን፡ ምዕራባዊ ቆላን፡ እንተሰይ ባሕሊ ጉና ኣብ ኢዶም ተረፈ።

ኣብ ርእሲ'ቲ ኣብ መሬት ኤርትራ ዘወረዶም ተደጋጋሚ ስዕረት፡ ኣብ ሱዳን'ውን ብናይ ማህዳውያን ምልዕዓል ስለዝተጸፍዑን፡ ሃገሮም ንርእሳ ኣብ ትሕቲ ብሪጣንያ ስለዝወደቐትን፡ ቁይሲ ግብጻውያን ኣብ 1880ታት ጠሪሱ ተዳኸመ። ከምዚ ዝኾነ ከኣ ኣብቲ ዝሰዓበ ዓመታት፡ ኢጣልያ ነቲ ኣብ ኤርትራ ዝነበረ ግዝኣት ግብጺ መትከል—ኣግሪ ክትገብሮ ኣየሸገራን።

ኤርትራ ካብ መበል 16—19 ዘመን

ከበሳን ደንከልን

ዘመናውያን መስፋሕፋሕቲ ኢትዮጵያ ኣብቲ ናይ ምድንጋር ታሪኾም ቀለም ዝወድኡሉ ምናልባት ከም ታሪኽ ምድሪ ባሕሪ ኣይህሉን። ምድሪ ባሕሪ እቲ ኣብ መበል 15 ዘመን ኣብ ከበሳታት ኣከለጉዛይ፡ ሓማሴንን ሰራየን ዝተሰኣ ንግስነት ኢዩ። እዚ ንግስነት'ዚ ባሕረ ነጋሲ ብዝብል መጸውዒ ዝስዓሙ ነገስታት ይምራሕ ነሩ። ንነዊሕ ዘመን ከኣ ርእሰ—ከ ተማኡ ጽብርዩ ነሩ።

ምድሪ ባሕሪ ንብዙሕ ዘመናት ከም ንዓቢ ከፋል ቀርኒ—ኣፍሪቃ ናብ ባሕሪ ዘምርሕ፡ ብኡ ከኣ ምስ ዓለም ዘራኽብ በሪ፣ ብባሕሪ ንዝመጹ ባዕዳውያን ከኣ ናብ ውሽጢ ዘሰግር ድልድል ዓቢይ ስትራተጂያዊ ኣገዳስነት ነሩዎ። ስለዚ ከኣ ኪቆጻጸርዎ ዝሃረፉ ባዕዳውያን ግዛእቲ ንመሬት ከበሳ ናብ ዓውደ—ውግእ ወረርቲ ሰራዊት ቀይሮም ኢዮም። ህዝቢ ምድሪ ባሕሪ'ውን ኣብ ዝተፈላለየ እዋናት ብኹሉ መኣዝናት ኣንጻር ዘወረርዎ ባዕዳውያን መስፋሕፋሕቲ ብትብዓት መኪቱ ኢዩ።

ምድሪ ባሕሪ ከምቲ ናይ ኢትዮጵያ መስፋሕፋሕቲ ዝብልዎ፡ ንመላእ ኤርትራ ዘጠቓለለ ኣካል ኢትዮጵያ ከቶ ኣይነበረን። ብቕዓምነት ብዘይካ ከበሳታት ሓማሴን፡ ኣከለጉዛይን ሰራየን ካልእ ኩሉ ከፋላት ኤርትራ ገለ ናጻ ገለ ከኣ ኣብ ትሕቲ ናይ ፉንጂ፡ ቱርኪ ወይ ከኣ ግብጻውያን መግዛእቲ ከም ዝነበረ ኣብ ዝሓለፈ ተመልኪትና ኔርና። ባሕሪ ነገስታት ምስቶም ኣብ ከባቢኦም ዝነበሩ መሳፍንትን መራሕቲ ቀቢላታትን ኤርትራ ከምኡ'ውን ምስ ናይ ኣምሓራን ትግራይን ነገስታት፡ ቕንሰበ ናይ ሰላም ቕንሰበ ከኣ ናይ ምውራር ዝምድናታት'ዋ ኔሩዎም። ብርግጽ ምስ ትግራይን ኣምሓራን ካልኦት ከፋላት ናይ ሎሚ ኢትዮጵያን ናይ ንግዲ ዝምድና ኔሩዎም። መብዛሕትኡ ህዝቢ ከበሳ'ውን፡ ኩሉ ግን ኣይኮነን፡ ከም ህዝቢ ትግራይ ኣብ ክርስትና ዝኣምን ኢዩ ኔሩ። እዚ ግን ሓደ ህዝቢ ኣይገብሮን።

መሳፍንቲ ኣምሓራን ትግራይን ንምድሪ ባሕሪ ኣብ ዝተፈላለየ እዋናት ይወሩ ኔሮም። ቁይሶም ኣብ ዝበርትዓሉ ግዜያት እውን ንባሕሪ ነገስታት የግብርዎም ኔሮም። እዚ ከኸውን ከሎ ግን ንምድሪ ባሕሪ ኣብ ትሕቲ ቀጥታዊ ምቁጽጻሮም ኣእትዮምዎ ኣይፈለጡን፡ ባሕሪ ነገስታትን-ህዝቢ ምድሪ ባሕርን ከኣ ንወራራት መሳፍንቲ ኣምሓራን ትግራይን ወትሩ ክምከቱ እምበር ኣሜን ኢሎም ኪጋብርከሉ ከቶ ኣይተራእዩን። ብዘይካዚ ንነዊሕ ዘመናት ብሕልፊ ከኣ ኣብቲ ዘመነ መሳፍንቲ ተባሂሉ ዝጽዋዕ መዋእል፡ ኣብ ምድሪ ንኣምሓራን ትግራይን መስፍናዊ

ሕንፍሽፍሽ ስለ ዘሰፈነ መስፋፍቲ ኦቶማን ትግራይን ይትፋፍኡ ንከበሳታት ኤርትራስ ንመረቶም ጥራይ ኣማእኪሎም ከገዝእዎን ከዝብጥዎን ኣይከኣሉን ኔሮም።

ንገስታት ምድሪ-ባሕሪ ብኹሉ ኩርንዓት ንዝመጽኦም ወራራት ኣውኪናም ናጽነቶም ምእንቲ ከሕልዉ ምስዝተፈላለዩ ባዕዳውያን ኪዳን ኣቢሮም ኣንጻር ዝያዳ ዘስግእዎም ወረርቲ ክምከቱ ተገዲዶም ኢዮም። ንኣብነት ባሕሪ-ነጋሽ ኢሳቕ ኣብ መጀመርታ መበል 16 ዘመን ብደገ ንምድሪ ኦቶማን ትግራይን ብጊፋ-ናብ ምድሪ-ባሕሪ ንዝወረረ ብኢማም ኣሕመድ ግራኝ ዝምራሕ ናይ ኣዳል ሓይሊ ኣብ ኣናኣሳ ገጢሙ ሰዓሮ። ብ1557 ቱርካውያን ብባሕሪ ወሪሮም ንደብርዋ ተቖጻጺሮም ኣብታ ከተማ ኣብ ዝዓረዱሉ ኣዋን ባሕሪ-ነጋሽ ኢሳቕ ንሰራዊት ቱርኪ ስዒሩ ናብ ሰዋኪን ኣባረሮ፡ ንመግዛእቲ ቱርኪ ኣብ ጋሽ ወንን ሰሜናዊ ገማግም ጥራይ ደረቶ። ብድሕሪ 'ዚ ናይ ኦቶማ ወራር ስለዘስገኦ ግን ምስ ቱርካውያንን ናይ ሃረር ሱልጣን ኪዳን ኣሰረ። ይኹን'ምበር ንጉስ ሰርጸ-ድንግል ናይ ኦቶማ ፈለማ ንሃረር ወሪሩ ድሕሪ ምቕታሉ ናይ ባሕሪ-ነጋሲ ኢሳቕን ናይ ቱርካውያንን ስሙር ሓይሊ ብ1578 ስዒሩ። ንዕርድታት ደብርዋ ኣፍሪሱ ኣብ ልዕሊ ህዝቢ ዘስካሕክሕ ግፍዒ ፈጺሙ ተመልሰ።

ኣቶም ከምዝተገልጸ ናይ መስፋፍቲ ኦቶማን ትግራይን ወራር ቶኒኡ፡ ናይ ህዝቢ ከባቢ መኸተ ኣንጻር 'ዚ ክሳ ወትሩ ኢዩ ኔሩ። ኣብ መወዳእታ መበል 19 ዘመን ንኣብነት ኣብ ሻሕን ሸሞንተ ሚእትን ሰብዓታት (1870ታት) ሃጸይ ዮውሃንስ ናይ ትግራይ ንከበሳ ወሪሩ ንምግዛእ ዘገበሮ ተደጋጋሚ መጥቃዕትታት ብቲ ህዝቢ ብራእሲ ወልደንኪኤል እናተመርሐ ዘገበሮ ተባዕ ተቓውሞ ንሰለስተ ዓመታት ተቓሊሱ ኢዩ። ሃጸይ ዮሃንስ ክሳ ድሕሪ ተደጋጋሚ ወራራትን ብዙሕ ሰዕረትን ኣብ 1879 ሽዑውን ብምትላል ጥራይ ኢዩ ክዕወት ዝኸኣለ።

ህዝቢ ምድሪ-ባሕሪ ግን ኣንጻር ብደገ ዝወረርዎ ናይ ኦቶማን ትግራይን መስፋፍትን ናይ ግራኝ መጥቃዕትን ጥራይ ኣይኮነን ዝመከተ። ኣንጻር ቱርካውያን፡ ግብጻውያንን ኢጣልያውያንን'ውን ብበመድረኹ ተዋጊኡ ኣብ ብዙሓት ዓውደ ውግኣት ተዓዊቱ ኢዩ። ደብርዋ፡ ድንጓሌ፡ ጉራዕ፡ ጉንደት፡ ከምኡ'ውን ካብ ተን ብኽቡር ደሙ ናጽነቱ ዝሓለወሉ ታሪኻውያን ዓውድታት ውግእ ኢየን።

ብመንጽር 'ዚ ተኸታታሊ ወራራት ባዕዳውን፡ መኸተ ህዝቢ ከበሳን ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ ኤርትራ ኣብ ደንከል ንዝነበረ ህዝቢ ቅድሚ መግዛእቲ ኢጣልያ ዝነበረ 400 ዓመታት ናይ ናጽነት ዘመን ኢዩ ኔሩ። ኣብ ቀዳሞት ዓመታት መበል 16 ዘመን ህዝቢ ዓፋር ኣካል ናይቲ ሓይሊ ዘበርትዐ ዝነበረ ናይ ኣዳል ንግስነት ኔሩ። ብድሕር 'ዚ ደንከል ኣካል ናይቲ ኣብ ኣጋ መወዳእታ መበል 16 ዘመን ዝቖመ ኣውሳ ዝመደበሩ ናይ ዓፋር ንግስ'ት ኮይና ንሓያሎይ ዘመናት ጸኒሓ። እቲ ምትእስሳር ግን ምስ ግዜ እናተሓሰሰ ከደ። ኣብ መወዳእታ መበል 19 ዘመን ክሳ ምስ ካልኦት ክፋላት ኤርትራ ኣብ ትሕቲ ኢጣልያዊ መግዛእቲ ወደቐት።

ኤርትራ ኣብ ዶር መግዛእቲ ኢጣልያ

ኢጣልያ ንምግዛእ ኤርትራ ብመግዛእታዊ ኣጽዋር ሃሰስ ክትብል እንከላ፡ ማለት ኣብ ኣጋ መወዳእታ 19 ዘመን ሃገርና ጥርኑፍ ህዝብን ጥሙር ምምሕዳርን ኣይነበራን። ብዙሕ ካብ ህዝባ ድሮ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ተቖሪኑ ኢዩ ኔሩ። እቲ ዝተረፈ ብበወገኑ ተኸፋፊሉ ብጭቆና ምዝመዛን መስፋፍቲ፡ ሱልጣናት፡ ናይባት፡ ደቅሰሰት ይስቕ ኔሩ። ብሰንኩ እቲ ኣቐዲሙ ኤርትራ ከም ሓንቲ ዘመናዊት ሃገር ገና ኣይቆመትን።

እዚ ከውንነት'ዚ ግን፡ ኣብቲ ዘመንቲ ናይ ኤርትራ ተኾር ጥራይ ኣይነበረን። ኩለን ሃገራት ኣፍሪቃ ኣብቲ ኣዋንቲ ኣብ ተመሳሳሊ ኩነታት ኢየን ኔረን። እቲ ንህዝብታት ኣፍሪቃ ካብ ሰጠቕን ጸቢብን ዝበለ ጥርናፈታት ብናይ ሓባር ናይ ምዝመዛን ጭቆናን ተኾር ኣብ ውሽጢ ሃገራት ዝጠመሮም። ፍሉይ ሃገራዊ መንነትን ንቕሓትን ዘሕደረሎም ርእሰማላዊ መግዛእቲ ኣብቲ ዓመታት'ቲ ገና ቀዲሙ ኢዩ ኔሩ። ደቂ ኤርትራ ከም ናይ ኢትዮጵያ፡ ከም ናይ ኩለን ሃገራት ኣፍሪቃ ገና ዘይተጠንሰሰ፡ ፍሉይ ኤርትራዊ መንነት ከም ናይ ኢትዮጵያ ካልኦትን ገና ዘይተሃነጸ'ዩ ኔሩ።

ህይወት ህዝቢ ኤርትራ'ኸ ቅድሚ ኣስታት 100 ዓመት፡ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ እንታይ ይመስል ኔሩ፧ ኣብ ደጋ ዝነብር ህዝቢ ዳርጋ ብ ቁሑፍ ተጠርኒፉ፡ ኣብ ትሕቲ ስልጣናት ርእሱ ዝማሓደር ናጻ ህዝቢ ኢዩ ኔሩ። መብዛሕትኡ እቲ ህዝቢ ብመጋቢ፡ ኣብ ዉሱን ቦታት ንኣብነት ሰፍሒ ደቤት ሩባ ብምሕራስን መጋሰን፡ ገለ ኣብ ጥልጥል ጠፉ እናኣረ ቱ፡ ውሑዳት ብኣገፉ ዓሳ፡ ገለ ካልኦት ድማ ከኣ ባሕረኛታትን ወነንቲ ዕበራ ማለት መራከብ ይናበሩ ኔሮም።

ንበሚን ካብዚ፡ ህዝቢ ሰሜ ኣብ 5 ቁሑፋት ተጠርኒፉ ንዓዲ ብርእሱ እናወሰነ ይነብር ኔሩ። እዚ ብመጋቢን ማሕረስን ዝነብር ህዝቢ'ዚ፡ ኣብ ቆጋይ ናብ ጎሳ ንል ባሕሪ ማለት ምብራቓዊ ኣካላትዝይን ሰሜናዊ፡ ኣብ ከረምት ከኣ ናብ ከበሳታት ከሰ ከዘመ ይሳገ ኔሩ። እቲ ቁሑፋዊ ምምሕዳር መራሕቲ ብናይ ህዝቢ ድምጺ ዝቖሙ ኢዮ ኔሩ።

ኣብ ምብራቕ ኣብ ጎሳ ንል ሰሜሃር፡ ምጽዋዕን ንሳቶ ዘሎ ገማግም ዝነበረ ህዝቢ ብናይቢት ይመሓደር ኔሩ። ኣብ ከባቢ ምጽዋዕን ደቤታት ዓህሳከን እቲ ገማግም ዝነበር ህዝቢ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ገበጺ'ዩ እንተነበረ ኣብ ፈለማ 80ታት ናይ መበል 19 ዘመን ቀይሕ ገበጺ ይቕሀም ብምንባሩ፡ ብተሎ ኣብቲ ግዜ'ቲ'ውን ምስለኔ ዝነበሩ ናይ በለው ናይቢት ኢዩ ዘመሓደር ኔሩ። እተሎ ኣብ ሓርጊጎ(ቅድሚ ብደኸና እትፍለጥ ዝነበረት)ዘመደበርሎ ናይቢት ንናይቲ ከባቢ ህዝቢ ኣብ ርእሲ ምግባርሎ ብወደብ ምጽዋዕ ይኣቱን ይወጽእን ዝነበረ ኣቕሑ ንግዲ ቀረጽ የኽፍልዎ ኔርም። እቲ ቀንዲ ብጀበርትን ኣዕራብን ባይናንን ዝንገዱ ዝነበረ ኣቕሑ፡— ነወጽኢ ጊልያታት፡ ዕጣን፡ ስኒ ሓርማዝ፡ ከቡር ማዕድናት፡ ወዘተ. ከኸውን እንከሎ ናብ ዉሽጢ ድማ ዝተፈለለዩ ዓለባታት፡ ድስቲ ኩስኩስቲ ዝተፈላለዩ መሳርሒታት፡ ስልማት፡ ኣጽዋር፡ ወዘተ. ይኣቱ ኔሩ። እቲ ህዝቢ፡ ከረምት ዝቐርስ መብዛሕትኡ ከኣ ዘጋቢ ሰፊሒ ሰቢኸ ብገም ኢዩ ኔሩ። ኣብቲ ግዜያት እትን ቅድሚኡን ኣብ ጎሳ ንል ሰሜሃር መሳፍንቲ ትግራይ ዘመተ ዝዕስሎ ተኸታታሊ ወራራት ይገብሩ ኔሮም። (313)

ኣብ ምዕራብን ሰሜን ኤርትራ ቀይሒ ገብጻውያን ብሜህዳዊያን—ተሃሪሙን ብዉሽጦ ቢኸ ቢኹን ምስተዓኸመ፡ መብዛሕትኡ እቲ ኣብዚ ከባቢ ዝነበር ህዝቢ ኣብ ትሎ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈንጂን ገብጽን ኣብ ዝነበረሉ'ውን ዘማሓድርዎ ዝነበሩ መሳፍንቲ ወደቕ። እቲ ኣብዚ ዝነበረ ሕብረተሰባት መብዛሕትኡ ኣብ መሳፍንትን ገባርን ማለት ኣብ ዓርያታት ኣብ ሸማግለታትን ትግረን፡ ኣብ ባርካ ኣብ ናታባትን ትግረን፡ ኣብ ምድሪ ቢለን ከኣ ኣብ ቢመገርን ምቪሩን ተኸፋፊሉ ኔሩ። ኣብ ጋሽን ሰቲትን ህዝባታት ባርያን ኩናማን ብማሕረስ ይናበሩ ኔሮም። እቲ ኣደነት ዝሰፈኖ ሕብረተሰብ ኩናማን፡ ብኣብነት ዝተዓበለሰ ናይ ባርያን ንፕበይኑ ኣብ ቁሑፋት ተመጃዊሉ ኢዩ ዘመሓደር ኔሩ። መብዛሕትኡ እዚ ህዝባታት'ዚ ብሕልፊ ከኣ ኩናማን ባርያን ኣብዚ ወቕቲ'ዚ ካብ መሳፍንቲ ትግራይን ከበሳን፡ ብሸነኽ ደቡባዊ ምዕራብ ከኣ ካብ ማህዳውያን ኣዕናውን ዘማትን ወራራት የጋጥሞ ኔሩ።

ከበሳ፡ ማለት ናይ ቅድሚ ምድሪ—ባሕሪ፡ ቀቅድሚ መግዛእቲ ኢጣልያ ብመሳፍንቲ ሰሜን ተዓብለለ። ኣብቲ እዋንቲ መሳፍንቲ ትግራይ ርእሶም ደልዕሉ ብምንባርም ህዝቢ ከበሳ ኣንጻር ራእስታት ሃጸይ ዮሃንስ ብፍሉይ ከኣ ራእሲ ዐሉላ ኣሉላ ኣብቲ ዓመታት'ቲ ብቕጽሊ መከተ። እቲ መብዛሕትኡ ብማሕረስ ዝነባበር ዝነበረ ህዝቢ ኣብ ርእሲ—ርእሲ ብዚ ተጸፍጺፉ መሳፍንትን ብወራራት መሳፍንቲ ትግራይን ይጭቆንን ይዘመትን ኔሩ። ኣብቲ እዋንቲ ህዝቢ ከበሳ ከም ኩሎም ህዝባታት ኤርትራ ደርቂ ብዘስዓቦ ዓቢይ ጥሜት ተሳቕየ።

እዚ ቅሩብ ዋ ስእሊ'ዚ, መግዛእቲ ኢጣልያ ገማግም ኤርትራ ኪኩሕኩሕ እንከሎ ህዝብና ተኸፋፊሉ ገደ ጭቆናን ምዝመዛን ከም ዝነበረ ኢዩ ዘመልከት። ናይ ቁጠባ ሃገራዊ ሰንሰለት፡ መሪሕነት፡ ስራዊት፡ ወደ ጥሙር ሕብረተሰብ ኣይነበርን። እዚ ግን ኣቕዲሙ ከምዝገልጽናዮ ናይ ኤርትራ ተርእዮ ጥራይ ኣይነበረን።ኩሉ ኩርንዓት ኣፍሪቃ እንተሰይ እታ ብናይ 3000 ዓመታት ጽውጽዋይ ዝተጎልበበት ናይ ሓጺ ኢትዮጵያ፡ ካብ ናይ ኤርትራ ዘይፍለ መልከዕን ኩነታትን ኢዩ ኔሩ። ኣብቲ እዋን'ቲ፡ ከምቲ ደርግ ይኹን ካልኦት ብህርፋን መግዛእቲ ዝዓወሩ ኢትዮጵያውያን ዝበልዎ፡ ኤርትራ ኣሸምባይ'ያ ኣካል ኢትዮጵያ ክኸውንስ፡ ንባዕሳ ቆንቲ ዝቖመረት ኣካል ኣይነበረትን። እታ እዛም ንበጥቲ ኣደ ኤርትራ እሎም ዝቐርበየ ኢትዮጵያ'ውን ኣብ ነንሕድሕዶም ዝዋረሩ ገዝኣታት መሳፍንቲ ተፈናጪሳ እያ ኔራ። መበል 19 ዘመን ክፍጸም 20 ዓመታት ክተርፍ እንከሎ እቲ ዘበፍሐ ከፋል ናይዛ ሓጺ ብኢትዮጵያ

እትፍለጥ ሃገር ኣካል ኣይነበረን። ወለጋ፡ ከፋ፡ ኢሉባቡር፡ ጋሙጎፋ፡ ሲዳሞ፡ ኣርሲ፡ ባሌ፡ ሃረር ገለ ከፋላት ሸዋ ከይተረፈ ገና ብኣምሓራ ተወሪሮም ኣይተገዝኡን። ማሕፈፍቲ ኣምሓራን ትግራይን ንገዛእ ርእሶም ኣብ ንንሕድሕዶም ዘወዓልዎን ዘዋረድዎን፡ ዓዓበይቶም ንምጥቃዕ ኣብ ነገስታት ትግራይ፡ ሸዋ፡ ወሎ፡ ጎጃም፡ በጌምድር ወዘተ. ጠመንጃታቶም ኔሮም። እዞም ነገስታት'ዚኦም ንንሕድሕዶም ንምጥቃዕ ምስ ሃጸያውያን ኪዓን ኣብሮም ንህዝቢ ከኸድዑ ድሕር ኣይበሉን።

እዚ ኪዓናት'ዚ ኣንጻር ህዝቦም ጥራይ ኣይኮኑን ዘኣትውዎ፡ ንመሬትን ህዝብን ጎቦቶም ኤርትራ'ውን ምስ ሃጸያውያን ከማቕብልዎን፡ ኤውሮጳውያን ወረርቶም ምእንቲ ኪገዝእዎ ወትሩ ከተባብዕዎን ተራእዮም ኢዮም። ንኣብነት ዮውሃንስ ናይ ትግራይ ብ1882 ምስ ብሪጣንያ ኣብ ዝገበሮ ውዕል፡ ንሱ ኣብ ከበሳ ብምህዳሞም ተኸቢቡ ንዝነበረ ሰራዊት ግብጺ ከድሕን፡ ኣምባዪ እዚ ከኣ ከረን ከወሃቦ፡ እንግሊዛውያን ንግማግም ባሕሪ እንተሳይ ምጽዋዕ ኪቆጻጸሩ፡ ናይ ንጉስ ዮውሃንስ ንግዲ ግን ቡቲ ወደብ ብናጻ ክሓልፍ ተሰማሚዖም። ቅድሚኡ'ውን ደጃዝማቲ ውቤ ናይ ትግራይ፡ ፈረንሳ እንተደኣ ኣጽዋር ሂባቶ ኣብ ደንከል ኣብ ከባቢ ወሸጣ ኣንፈስ ንዘሎ ገምገም ከምዝገዝኣ ከምዝፈርማ ዝልምን ልኡኽ ብ1838 ሰዲዱ ኔሩ። ፈረንሳ ደጃዝማቲ ውቤ ንደንከል ከምዘይገዝኣን ንዘይቆጻጸሮ መሬት ከሸይጥ ይህቦን ምህላዉን ስለ ዘተገንዘበት ግን፡ ንምሕጽንታኡ ነጸገቶ።

ኣብ ርእሲ'ዚ ኢትዮጵያ ከም ኤርትራን ከም ካልኦት ሃገራት ኣፍሪቃን ካብቲ ሃጸያውያን ወረርቲ ዝተመቕሉ ማሰ ብዘይፍለ ኣገባብ ውሑን መሬትን ህዝብን ዘለዋ ሃገር ኮይና ዝቖመት ኣብ መወዳእታ መበል 19 መጀመርታ 20 ዘመን ምዃኑ እቲ ዶባታ ዝተቐንጸጸሉ ኣዋን ይምስክር። ዶባት ኢትዮጵያ፡ እቲ ምስ ኤርትራ ዘቐስን ኣብ መንጎ ኢጣልያን ንጉስ ምኒሊክን ብ1896፡ ምስ ሱዳን ዝዓወበ ኣብ መንጎ ብሪጣንያን ምኒሊክን ብ1902፡ ምብራቓዊ ክፋሉ ከኣ ኣብ መንጎ ከልኦም እንደገና ብ1907 ኣብ ዝተገበረ ስምምዓት'ዩ ተቐንጺጹ። እዚ ኩሉ ከኣ ነቲ ናይ ኢትዮጵያ መስፋሕፋሕቲ ኤርትራ ቅድሚ መግዛእቲ ኢጣልያ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ኔራ ዝብልዎ ሓሶት ምዃኑ የረጋግጽ።

ተቓውሞ ኣንጻር ወራር መስፋፍንቲ ትግራይን ኣምሓራን
ቅድሚ መግዛእቲ ኢጣልያ፡

ኣምቢ ንባዕዳዊ መግዛእቲ፡ ብዶሆ ንወራራትን ተባዕ ተጋድሎ ኣንጻር ጭቆናን ዘመተን ናይ ህዝቢ ኤርትራ ናይ ዘመናት ተመኩሮ ኢዩ። ህዝብና እዚ ናይ ጅግንንታዊ ቃልሲ ታሪኽ ክውንን ዝኸኣለ ግን፡ ከምቲ ናይ ኢ.ሰ.ፓ. ፋሽስታውያን ንህዝቢ ኢትዮጵያ ኣረብሲኖም ኣብ ወራራቶም ከጠብስዎ ምእንቲ፡ ኣብ ደምካን ኣዕጽምትኻን ዘወረስካዮ ጅግንነት ኣሎ ዝብልዎ፡ ህዝቢ ኤርትራ ብተፈጥርኡ ጅግና ስለ ዝኾነ ኢዩ ኣይንብልን። ኣይፋልን፡ ህዝቢ ኤርትራ ከምዚ ዝበለ ዓሌታዊ ትምክሕቲ የብሉን። የግዳስ ጅግንነት ሓፋሽ ኤርትራ ኣብ ታሪኽ ዝተጋህደ፡ ገና'ውን ዝርአ ዘሎ መሬቱ ከወሩ፡ መበሉ ከገፉ፡ ንብረቱን ጥሪቱን ክዘምቱ ንዝመጹ ጸላእቲ ምምካት ንቡርን ክቡርን ጌሩ ስለ ዝምልከቶ ኢዩ። ኣብ ጥንቲ ልክዕ ከም ሎሚ ህዝቢ ኤርትራ ምርጭኡ ናጽነት ኣብ ክንዲ ጊልያነት፡ ሰላምን ርግኣትን ራህዋን ኣብ ክንዲ ኩናትን ህውከትን ዘመተን ኮይኑ ጸኒሑ ኢዩ። እዚ ምርጫ'ዚ ንምሽባር ከኣ ህዝብና ብኹሉ ኩርንዓት ኣንጻር ዝወረርዎ መስፋሕፋሕትን ተጻባእትን ወትሩ መኪቱ ኢዩ። ብሕልፊ ኣንጻር'ቶም ኪንብጥዎ፡ ኪገዝእዎን ከዘምትዎን ዝወረርዎ መስፋፍንቲ ኣምሓራን ትግራይን ኣብ ዝሓለፈ ኣማኢት ዓመታት ተቓሊሱ ኢዩ። ካብ 16 ዘመን ብባሕሪ ነጋሲ ኢሳቕ፡ ክሳብ ኣብ ፈቐ መግዛእቲ ኢጣልያ ብወልደንኪኤል ሰለሙን፡ ኣቡበከር ናስር፡ ባህታ ሓጎስ፡ ኩፍል ገፋር፡ ኣሕመድ ኣል ኢድሪስ ባዓል ቀባቢ ወዘተ፡ እናተመርሐ ምእንቲ ናጽነቱ ኣንጻር መስፋፍንቲ ኣምሓራን ትግራይን ዝገበሮ መኸተ ከኣ እዚ ይምስክር።

ባሕሪ ነጋሲ ኢሳቕ ኣብ ኣጋ ካልኣይ ክፋል 16 ዘመን ንምድሪ ባሕሪ ዝገዝአ ዝነበረ ንጉስ ኢዩ። ንሱ ከም ካልኦት ባሕረ ነገስታት፡ ኣብቲ እዋንቲ ልዕሊ 2000 ተቐማጦ፡ ክልተ ኣብያተ ክርስትያን፡ ዓቢይ ዕዳጋ ሰሉስ፡ ኣብ ዝነበራ መናገሻኡ ደባርዋ፡ ወርቂ፡

ዘውዲ ደፊኡ፡ ብ300 ፈረሰኛታት እና ተዓጢቖ የማሕድር ከምዝነበረ ሽው ንዳግርዋ ዘበጽሑ ፖርቱጋላውያን ይረስቲ ይገልጹ። ባሕሪ ነጋሲ ይስሓቕ ኣብ 1561 ኣንጻር ነቲ ንምድሪ-ባሕሪ ዘገበረ ዝነበረ ናይ ምድሪ ኣምሓራን ትግራይን ንጉስ ሚናስ ተሰሊሱ'ም ተሰዊሩ ናብ ምጽዋዕ ኣተወ። ኣብቲ ወቕቲ'ቲ ቱርካውያን ነታ ወደብ ሒዘምዋ ስለዝነበሩ ኣንጻር ዕብለላ ንጉስ ኣምሓራ ዝቃለሱሉ ሓገዝ ረኺቡ. ድሕሪ ዓመት እንደገና ንሚናስ ተዋጊኡ ሰዓሮ። ምስ ቱርካውያን ድማ ናብ ርክብ-ብ ተማሊኡ ዳግርዋ ተመልሰ። ቱርካውያን ብወገኖም ከዕብልል ዎን ከስፋሕፍሑን ስለዝተራእዮ ግን፡ ባሕረ ነጋሲ ይስሓቕ ኣንጻሮም. ኣብቲ ብምውጋእ ብታ ቲኦ ናብ ወደብ ስዋኪን(ሎሚ ኣብ ሱዳን)ኣባረሮም።

ኣብቲ ዝሰዓበ ዓመታት ንጉስ ሰርጸ-ድንግል ናይ ኣምሓራ ኣንጻር ምድሪ ባሕሪ ኪዘምት ይሸባሸብ ብምንባሩ ድማ እንደገና ምስቲ መበሰሲ ስግኣት ዝነበሮ ናይ ሃረር ኢማም፡ ኣብ ምጽዋዕ ተሓጺሮም ዝነበሩ ቱርካውያን ኪዓን ኣሲሩ ንመኸተ ተዓሰወ። ይኹን'ምበር ስራዊቶም ሓሪሙ ምስ ቱርካውያን ኣንጻር ሰርጸ-ድንግል ብ1572 ኣብ ዝገበሮ ውግእ ተሰዒሩ ኣብቲ ዓውደ-ውግእ ሞተ። ንጉስ ኣምሓራ ዘኣ-ንዳግርዋ ኣዕንዩን ዘሚቱን ንህዝቢ ምድሪ-ባሕሪ ብዘስካሕክሕ ኣጋፊዑ፡ ኣብኡ ንዝነበረ መጻሕፍቲ ታሪኽ ኣቃጺሉን ተመልሰ።

ናይ መሳፍንቲ ኣምሓራን ትግራይን ወራርን ዘመተን ቀጻሊ ጥራይ ዘይኮነ ካብ ምድሪ-ባሕሪ(ማለት ከበሳ) ሰጊሩ'ውን የጥቅዕ ነሩ። እቲ ግዳይ ናይ'ዚ ባርባራዊ ወራራት ዝነበረ ህዝቢ ሳሆ፡ ከምኡ'ውን ህዝቢ ሰምሃር፡ ሓባብን ምዕራባዊ ቆላን ከኣ ኣንጻር እዚኦም ልዕሊ ክሎ ሎሚ ኣብ ዝረገጸዎ ዕንወት ዝዘርኡ ወረርቲ ብትብዓት ተቓሊሶም ኢዮም። ንኣብነቱ ኣብ ዶር ምምጻእ ጣልያን ዝነበረ ዓመታት ቀቢላታት ሳሆ ምእንቲ ናጽነቶም ኣንጻር መሳፍንቲ ትግራይ ኣብ ብዙሕ ዓውደ ውግኣት ገጢሞም። ናይ ትግራይ ራእሲ ኣሉላ ኣብ መጨረሽታ ርብዒ 19 ዘመን ናብ ከበሳ ምስ ወረረ ንህዝቢ ሳሆ ድማ ኣብ ትሕቲኡ ኪገብር ኣዘዘ። ህዝቢ ሳሆ ብፍላይ ከኣ ቀቢላ ዓሳውርታ ነዚ ናብ ጊልያነት ዘውርዶ መልኣኸቲ ብዘይምውልዋል ነጸጎ። ኣሉላ ብራእሲ ኣርኣያ ድምጹ ዝምራሕ ሰራዊት ብ1872 ኣንጻር ህዝቢ ሳሆ ኣውፈረ ከምበርክኽ ሃቀነ። እቲ ህዝቢ ግን ኣብ ሓዳስ፡ ውግእ ገጢሙ ኣፍሸሎ። ኣሉላ እንደገና ካብ ብዙሕ ኩርናዓት ሓይሊ ኣኪቡ ብሹም ዓጋመ ወልደገብርኤል ራእሲ ሰብሓትን ካልኦትን ዝምራሕ ሰራዊት ኣብ 1879 ኣውረረ። ህዝቢ ሳሆ ነዚ'ውን ፈለማ ኣብ ርብርባ ቀጺሉ ኣብ ቓሽን ገጢሙ ኣምከኖ። ብድሕሪ'ዚ ራእሲ ኣሉላ ምሽ ኣብ ይብዛዕ ባዕሉ ምስ ወረረ ከኣ ህዝቢ ሳሆ ሕቡ ጥቓ ዊዓ፡ እንደገና ከኣ ኣብ ካሱናን ዓሊ-ገደን መኪቱ ኣፍሸሎ።

ህዝቢ ሳሆ ኣብዚ ብሹም ኣቡበከር ናስር፡ ሹም ዑመር ሱሌማን፡ ሹም ዑቕረዲን ኣብራሂም፡ ሹም ሙሳ ኣሕመዳ ወዘተ. እና ተመርሐ ብውሑዱ ብረትን ሰራዊትን ግን ብዓቢ ቆራጽነት ዝገበሮ ተጋድሎ መኸተ ኣብ ልዕሊ ወራሪ ሰራዊት ኣሉላ ሰፊ ዘይበል ክሳራ ኣውሪዱ። ብዙሕ ኣጽዋር ማሪኹ ናጽነቱ ዓቂቡ።

ብረታዊ ተቓውሞ ራእሲ ወልደንኪኤል
ኣንጻር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ

ህዝቢ ኤርትራ ብርግጽ'ንጅግንኡ'የኽብር'ዩ፡ ብኣንጻር'ቲ ንከዓዓትን ንከለጽትን ዝንዕቕን ኣብቲ ግዜኣ ናይ ጎዳፍ ብታሕም ዝድርብዩ ንጅግናኡ ንፍቕርን ወትሩ ብኣኽብሮት ይዝክሮን። ነቶም ኣብ ግዝኣ መረቱ ኮሪዑ ዝነበረ፡ ብጨካን ባዕዳውያን ዘይርገጽ ህዝቢ መታን ኪሸውን ኣብ ዘሰላስሎ ቃልሲ ንዘመርሕዎ ብዝተፈላለየ ኣገባብ የመጒሶም። ቅድሚ 100 ዓመት ኣንጻር መሳፍንቲ ናይ ሎሚ ኢትዮጵያ ንዝተቓለሰ ጅግና ወልደንኪኤል ሰሎሙን(ወልዱ) ህዝብና ሽው"እምቢ ያለ ወልዱ"ኢሉ ዘዜመሉ ድርፊ ከኣ ሓደ መርኣያ ናይ'ዚ ህዝብና ንጅግናኡ ዚህቦ ክብሪ ኢዩ።

ኣብ ሰዕሊ ከም ዘተገልጸ ራእሲ ወልደንኪኤል ሰሎሙን ሓደ ካብቶም ኣብ ጅር መግዛእቲ ኢጣልያ ኣንጻር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ ብርቱዕ ብረታዊ ተቓውሞ ዘመርሑ ዘጋጠትኢዩ። ንሱ፡ ብ1823 ኣብ ሃዘጋ ተወልደ። ዘርኡ ካብ መሳፍንቲ ሃዘጋ ብምንባሩ ወልዱ ኣብቲ ኣብ መንግ

መንግስቲ ሃዘጋን ጸዓዘጋን ዝገበሮ ዘነበረ ንከበባ መን ዓበለስ ውድድር ዓበይ ተራ ነርዩ። ኣብ 1875 ገብጻውያን ገዛእቶም ናብ ከበባን ሰገነ ንምስፋሕ ምስ ወረሩ ኣብ ጉዓጉዲ ኣብ ዝተገበረ ግጥም ተዋጊኡ ደገዝማቲ ኣበለ። ብድሕሪ'ዚ ናይ መንግስቲ ኢትዮጵያ ወራርን ህርፋን ንዕብለሳን ኣናበርዕዎ ብዝኸደ ራእሲ ወልደንኪኤል "ኣብ ገዛእ ሃገረይ ንባዕዲ ኣይገብርን" ኢሉ ኣንጻር ወራራት ሃጸይ ዮውሃንስ ከቃልት ተበገሰ። በመሰረት'ዚ'ውን ኣንጻር ሃጸይ ዮውሃንስ ኣብ ጉዱኒ ገብጻውያን ኣብ ጉራዕ ብ1876 ተዋግአ። እቲ ኣብ'ቲ ኢ.ዋን'ቲ ገዛእቶ ናብ ኤርትራ ብውጺትን ብወራርን ከስፍሕ ዝሀቅን ዝነበረ ሃጸይ ዮውሃንስ ተቓናቓኒ ወልዱ ንዝነበረ ደገያት ሃይሉ ከም ናይ ከቢባ ገዛኢ ስለ ዝሸሞ ራእሲ ወልደ ንኪኤል ብ1877 ኣንጻር ሃይሉ ኣብ ወኪዓበ ኲናት ገጠመ። ኣብ'ቲ ውግእ ሃይሉ ተቐቲሉ ተሳዕረ።

ብድሕሪ'ዚ ሃጸይ ዮውሃንስ ራእሲ ባርያሁ(ኣባጋለ) ንዝጠሀለ ውሩይ መስፍን ትግራይ ገዚፍ ሰራዊት ኣኽቲቶ ብራእሲ ወልደንኪኤል ንዝተመርጸ ተቓውሞ ኪጭፍልቕ ለኣኸ። ራእሲ ባርያሁ ምስ ሰራዊቶ ብመጋቢት 1878 ኣስመራ ኣትዩ ኣብ'ቲ ሕጂ ቐርቶን ከማንደ ትሩፕን ዝበሃል ስትራተጂያዊ ቦታታት ዓረደ። ወልደንኪኤል እዚ ምስ ሰምዐ ምስ ሰራዊቶ ናብ ዝባን ከበባ ገስገሰ። ብዓዲ—ንፋስ ቦጒ ኢሉ ኣብዚ ሕጂ ገዛ ባንዳ ጣልያን ዝበሃል ምብራቓዊ ክፋል ኣስመራ ቦታ ሒዙ ንሰራዊቶ "ኣይትጠፍኡ ኣይትፈከሩ ንጸላኢ ሃንደበት ከንኣትዎ ኢና" ዝብል መምርሒ ሃበ። ብ20 ግንቦት 1878 ቐርበና ሰራዊት ራእሲ ወልደንኪኤል ጸሓይ ንዕሎ ብዝባኑ ንጸላኢ ከኣ ኣብ ገንባሩ ጌሩ ብምብራቕ ኣጥቂዑ። ኣብ ፍፍቶን፤ ስኒታን ከባቢኡን ብርቱዕ ደማዊ ውግእ ተኻየደ። እቲ ንመሬቶን ንመስኡን ዘዋጋእ ዝነበረ ቐርበና ሰራዊት ጠኒኑ ኣናሻተወ ንወራሪ ሰራዊት ራእሲ ባርያሁ ዘገገሉ። ባርያሁ እውን ኣብ'ቲ ውግእ ተቐተለ። ብድሕሪ'ዚ ንወራር ሰራዊት ኢትዮጵያ ሰቢጭካ ምቕታል ኮነ። እዚ ሕጂ ቓዝ—ቓዝ— ዝጽዋዕ ከባቢ ናይ ኣስመራ ኣብ'ቲ ዕለት'ቲ ኣብ'ታትና ንበረርያ ሰራዊት ጸላኢ "ቓዝ!ቓዝ! እናበሉ ኣረርክቦም ዝኣርመዱሉ ቦታ ብምዃኑ "ቓዝ—ቓዝ" ክም ዝጠመየ ከኣ ይንገር። ነዚ ከተዘይሃሰሰ ስዕረት ወራሪ ሰራዊት መንግስቲ-ኢትዮጵያ ንምሕካኽ ከኣ ኢዮም ናይ ሎሚ መንግስቲ ንቓዝቓዝ "ኣባ መቓል"ብዝብል ስም ንጹርኽ ከረሳስዑ ዝህቅኑ። ቓፋሽ ህዝብና ግን ነዚ ኣብ ኣስመራ ኣንጻር ወረርቲ ዝተቓፈጸ ዓበይ ዓወት ሸሙ ብዝወጸ ደርፊ ከቢሩ ሎሚ ብኸምዚ ይዝክር፡—

ቀታል ባይሩ ቀታል ኣባ ጋሉ
ከመይ ገበርካዮም ኣብ ኣስመራ
ገበርካዮም መስቀቕ ወኸዴራ
ሰሪጽካ ሄክካዮም ንኣምራ።

ጸንሃኪዶ ወኸርያ ናይ ፍርቲ
ጸኒሑ'ወ ወልዱ ዲቕን ይእቲ
ጸንሃኪ'ዶ ወኸርያ ሰምበል
ስጋ ሰብ ጌርኪዮ መውዓሊ።

ጸንሃኪ'ዶ ወኸርያ ዓዲ ሰገዶ
ጸኒሑ'ወ ቐማሲናይ ዝቐረዶ
ስጋ ሰብ ጸኒሑ ጢማ እቲ ብርንዶ
ብኣፈይ ጋዲፈ ብጋሪዶ
መዓናጡ ገዲፈስ ብበርንዶ
ዓጽሚ ኣዓም ሰሪሑ ኣንዶ
ስኣን ኣዱጊ ንማይ ባዱ ተውርዶ።

እዚ ዕዉት መኸተን ዓበይ ዓወትን ንቓናንን ሰሚዒትን ህዝቢ ኣረቢቡ ናይ ወልዱ ህብነትን ደገፍን ኣዛየደ። ይኹን'ምበር ቕይሉን ደገፉን እናደንፈዐ እንከሎ ኣብ'ቲ ዋሕስ ናጽነቱን ዋልታ ህዝቡን ዝኾነ ወተሃደራዊ መኸታኡ ከንዲ ዘጸንዐ ብውጺታት መንግስቲ ትግራይ ተታሊሉ ኣብ መጻወድያኦም ኣተወ። ናይ ዮውሃንስ ተኸታሊ ራእሲ ኣሉላ ምስ ዮውሃንስ ከተዓር ቕሎም ብዝብሉል ተንኰል ንዝተገበረሉ ዕድመ ወልደንኪኤል ተቐቢሉ ብመስከረም 1879 ምስ መራሕቲ ሰራዊቶን ሰዲራኡን ናብ ጉራዕ ብዝኸደ፤ ኣሉላ ብሰራዊት ኣኸቢቡ ኣብ ዓዲ ዋ ንዮውሃንስ ኣረከበ። እቲ ኣብ ውግእ ዘይጠዐረ ጅግና ብተንኰል መንግስቲ ኢትዮጵያ ተሰኒፉ ምስ

ስዱራሱ ኣብ ኣምባ ሰላማ ትግራይ ተኣሰረ። ሃጸይ ዮውሃንስ ከኣ ብኸምዚ ኣብ ልዕሊ'ቲ ተሪር ብረታዊ ተቓውሞ ህዝቢ ከበሳ ተዓወተ። ሽዑ ኢዩ ከኣ ህዝብና ብኸምዚ ዝሰዕብ ንወልዱ ኣብ ብረታዊ መኸተ ስለምንታይ ዘይትጸንዕ ክብል ዝነቐፎ።

ወልደንኪኤል ኣንታ በዓል ጋዶ
በዓቲ ኣንዓብኻ ኣየዓራሽንዶ
ባዕሮ ኣንዓብኻ ኣይፈርንዶ
ጠቕሞ ኣንዓብኻ ኣይቆሶንዶ
ጋልዓ ኣንዓብኻ ኣይሃንዝንዶ
ጡርኩታ ኣንዓብኻ ኣይጎነንዶ
ኪታ ኣንዓብኻ ኣይቕጭንዶ
ኩሉ ፍረታት በረኻ ኣይሰንቕንዶ
ሰሓቑ ኣንዓብኻ ኣይጤልንዶ
ዓጋዜን ኣንዓብኻ ኣይሰኣንዶ
ቆረት ኣንዓብኻ ኣይማሰንዶ
ገመል ኣንዓብኻ ኣይበቕልንዶ
ኣጓዝ ኣንዓብኻ ኣይፈርግንዶ
ን ትግራዋይ ኣሚንካ ትኸዶ
ኣብ ማእከል በረኻ ዘይትመኽዶ
መጺእካ ከሎ ዘይትቖርዶ
ብጐራዴ ገይርካ ዘይትጎምዶ
ብምንታይ ምኽንያት ኣትክዶ
ሰሚ ምስ ቀፈደካ ይቑይሽዶ
ኣየ መዓት ባዕልኻ ትወልዶ
ሕሰብ'ም ባዕልኻ ፍረዶ!

ቁል ቁል ኣንከለካ ጸኑዕ መሬት
ሐጎስ ኣንከለካ ጸኑዕ መሬት
ምስኣ ባርካ ከሎ ጸኑዕ መሬት
ቦጓሂፍ ሰንሒት ከሎ ጸኑዕ መሬት
ኣክለጉዛይ ከሎ ኣሙን መሬት
ቆማስን ኣንከሎ ቑፉር መሬት
ቆሶ በራዩ ከለካ ሰቁር መሬት
ኣረ መረብ ምሳሽ ከለካ ጸኑዕ መሬት
ሰናዲር ከለካ ጸሩይ መሬት
ወጢፍ ከለካ ጸሩይ መሬት
ወደገራፍ ከለካ ጸሩይ ብረት

ኣብ ሃገርካ ከንካ ንጸላኢ ዘይትገብር ኩሩት
ምስ ትንፋሱ ዘይትቕብር ኣብ መሬት
ኣንታይ ኣእተወካ ናብ ሰንበለት
ኣየ ውርደት ኣየ ዓቢ ሕፍረት!

ደጃዝማች ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ኣዝማች ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ቀኛዝማች ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ግራዝማች ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ባላምባራስዶ ኢለካ ኣይምከትን
ሹም ኣሕቆት ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ዓ ቀይታይ ዶ ኢለካ ኣይምከትን
ህዝብኻ ዶ ኢለካ ኣይምከትን

ኣረ መን'ዩ ዘበለካ ኣይመውትን፡
ዕጹልካ ከትርኢ ዘይትቕትን
ስለምንታይ ንህዝብኻ ኣእጋሩ ዘርግ ብትን
ስለምንታይ ንስናደርካ ኣእጋረን ዘርግ ብትን
ሶሚያ ይቑይሽ፡ሰፈርካ ምስ ኮነ ጸልማትን በዓትን
ሶሚያ ይቑይሽ ቑባብካ ምስበለ ዘርግ ብትን
ኣኸምርኻ ምስ በለ ናብዝን ናብትን
ኣዒንትኻ ምስ በለ ኣይጥምትን
ልብኻ ምስ በለ ኣይምልከትን
ስማዕ ከመኽረካ ኣይተሰተንትን
ቀደም ቑሊፉ'ዩ ቑበንን ኩርዓትን
ቀደም ቑሊፉ'ዩ ፈኸራን ክበረትን
ህዝብኻ ተበታቲኑ'ዩ ናብ ሰዓልን ናብ ታሕትን
ሃገርካ ወዲቓ'ያ ናብ ኢድ ቀልዓን ሰበይትን
ደገዘአዋ ኣሎዉ ጋናትን ጸላእትን
ደበልዕዋ ኣሎዉ ደረፍትን ቑሰውትን!!

ራእሲ ወልደሚካኤል ድሕሪ 12 ዓመታት ማእሰርቲ ካብ ማሕቡስ ሃደመ። ዮውሃንስ ምይቶ ስለ ዝነበረ ከኣ ምሕረት ተገበረሉ። ናብ ሃገሩ ከምለሰ ብርቱዕ ድልየት እኳ እንተነበሮ ኣብቲ ዘመስጠሉ እዋን(1891)ኣብ መሬት ኤርትራ ግዝኣታ ኣቝማ ዝነበረት ኢጣልያ ስለ ዝኸልከለቶ ኣብ ትግራይ ክነብር ተገደደ።

እዚ ኣብ ናይ ህዝብና ቁርበናዊ ተጋድሎ ኣንጻር ባዕዳውያን ወረራትን ግዝኣትን ዓቢ ናይ ጅግንነት ታሪኽ ዘሰርሐ ጀጋ ከኣ ናብ ሃገሩ ክይተመለሰ ኣብ 83 ዓመት ዕድሚኡ ብ21 ጥሪ 1906 ኣብ ዓዲቀይ ሞተ።

ተቓውሞ ባህታ ሓጎስ ኣንጻር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ

ቀደም ካብቶም ኣብ ኣጋ መወዳእታ መበል 19 ዘመን ኣንጻር ወራር መሳፍንቲ ኢትዮጵያ ብረታዊ ተቓውሞ ዘመርሑ፡ ደገያት ባህታ ሓጎስ፡ ማለት ኣባ—ጥመር ኻብዙቑት፡ ሓደ "ባሻ—ባህታ ሰገነይቲ" ብዓል ዝና ከኣ ንኹልና ኢዩ።

ባህታ ሓጎስ ኣብ ከፍሊ መበል 19 ዘመን ካብ ሃገራዊት ስድራ ኣብ ሰገነይቲ ተወልደ። ንሱ ኣብ ንእስነቱ ቀያሕ ቃለንጋይ ስለ ዝነበረ ብብርታዓኡ "ኣባ—ጥመር" ዝበል ቅጽል ስም ተዋህበ። ባህታ ገና ብንእስነቱ ኾሉ፡ ብጅግንነቱ ተፈልጠ። ኣብ መጀመርታ ሰብዓታት ናይቲ ዝሓለፈ ዘመን ብፊተውራሪ ኣምበየ ኣርኣያ ዝተባህለ መስፍን ዝምራሕ ሓደ ክፋል ሰራዊት ሃጸይ ዮውሃንስ ናብ ኣከለ-ጉዛይ ንዘመተ ወረረ። እቲ ወራሪ ሰራዊት ኣብ ዝኣተዋ ቦታ ከቶር ገፍዒ እናፈጸመ ንህዝቢ ኣበሳበሰ። ንብረት ካብ ዝተቐበኦ ንምዝራፍ ንደቂ—ኣንስትዮ ኣጥቢተን ብጭራ ፈረስ ጠረው ኣቢሉ እናሸምቀቐ፡ ንደቂ-ተባዕትዮ ኩርንኩዖት ኣቢሩ ኣብ ኣእዛኖም ርሱን ቀሉ ዓተር እናኣእተወ ብምስቓይ ናብ ንብረት ከመርሕዎ ብምግዳድ ዘሰቅቕ ግፍዒ ፈጸመ። ኣረሜንነትን ዘረፋን ናይቲ ሰራዊት ዝነደሮ ህዝቢ ሰገነይቲ ኣንጻርቲ ገፋዒ ሰራዊት ተላዕለ። ኣብቲ ብሃገደት ዝተገበረ ህዝባዊ ናዕቢ እቲ ብቑጣር ዝተንስአ ህዝቢ ሰገነይቲ፡ ንሰራዊት ፊተውራሪ ኣምበየ እናጠርገፈ ኣባረሮ። ኣብ መንጎ ሰገነይትን ዓደን ገጭምን ኣብ ዘሎ ጸቢብ ሩባ ከኣ ባህታ ኣባ—ጥመር ንቲ ብፈረስ ዝሃደመ ዝነበረ ፊተውራሪ ኣምበየ ኮናት ወርዊሩ ቀተሎ። እቲ ዝተረፈ ሰራዊት ስገር መረብ ሃደመ። ካብቲ ዕለት'ቲ ጀሚሩ ከኣ ባህታ ሓጎስ ብጅግንነቱ ብዓል ዝና ኮነ።

ሃጸይ ዮውሃንስ ሰራዊቶ ኣብ ኢድ ህዝቢ ሰገነይቲ ናይ ዘጋጠሞ ሕፍረት ሕነ—ንምፍዳይ ደጊያት ደብብ ዝተባህለ ሓው ናይቲ ዝተቐትለ ፊተውራሪ ኣምበየ ምስ ሰራዊቶ ሰደደ። ሰራዊት ደብብ ኣብ ሰገነይቲ ኣትዩ ንኣባይቲ ስድራ ቤት ባህታ ሓጎስ ኣቃጸለ። ነቲ ዘተቓጸለ ኣባይቲ ተበሪቶሉ ዝነበረ መሬት ብኣብዑር ኣሕሪሱ ናጻ ቤት ኣሰር ከምዘይተርፍ ገበረ። ንተቓማጦ ሰገነይቲ'ውን ንብረቶም ዘሚቱ ኣጋፈፎም። ባህታ ሓጎስን ስድራኡን ሰዓብቱን ፕፕ ኣብ ሰገነይቲ ንበረኸ ወጺኦም ነዚ ናይ ደብብ ናጻ ምቅታል ፈተነ ኣፍሸልዎ።

ብድሕሪ'ዚ ኣባ—ጥመር ብሰለይ ወሪዱ ኣብ ከባቢ ዓሳን ዓጋመውሳን ምስ ስድርኡን ሰዓብቶን እናተንቀሳቐሰ ብብዝሒ ኣንጻሩ ይወፍር ንዝነበረ ናይ ደቡብ ራእሲ ኣሉሳን ሰራዊት ተዋግአ። ንኣሉሳን ደበብን ኣብ ዝጠዓሞ ብዝበጾ እናጥቓዐ ኣጸለሎም። ኣብቲ ምስ ሰዓብቱ ኣንጻር'ዚ ወራሪ ሰራዊት ዝገበሮ ደብያታት ካኡ ንብዙሓት እናቐተለ ኣስታት 150 ብረት ማረኸ።

ባህታ ንሓያሎይ ዓመታት ኣብ በረኻታት ዓጋመውሳ ድሕሪ ምንባር ናብቲ ሸውዓውን ኣንጻር ወራራት መስፋፍቲ ኣምሓራን ትግራይን ዝቃለሱ ኤርትራውያን ከም መዕቆቢ ደጀን ዝጥቀሙሉ ዝነበሩ ባሕሊ ማሰት ሰብን ከደ። ኣብ ፋሪብ ምስቲ ህዝቢ ክንዓቕ እናነበረ ብወተሃደራዊ ክእለቱ ካብቲ ህዝቢ ኣድናቖት ረኸበ፣ ናይ ሰበብ ከንቲባ ሓምዳ ሰራዊት፣ ወተሃደራዊ ኣዛዚ ኮነ። ምስ ዓሽ ዝጥህልት ብዓልቲ ሰበብ'ውን ቃል ኪዳን ኣሰረ። ቅድሚ'ዚ ክሳብ ምእታው ኢጣልያውያን ባህታ ሓጎስ ንኣስታት 20 ዓመታት ኣንጻር መስፋፍቲ ኢትዮጵያ መከተ።

ናይ ስርዓታት ኢትዮጵያ ተረኽቲ ብዛዕባ ባህታ ሓጎስ ዕዝንቶም ኣንከለው ግን፣ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ንዝገበሮ መኸተ ጥራይ ኢዩ ዝገልጹ። ባህታ ኣባ—ጥመር ኣንጻር መስፋፍቲ ኢትዮጵያ ከም ዝተቓለሰ ፈጺሞም ኣይጠቕሱን። ልዕሊ 20 ዓመታት ንሱን ሰዓብቱን ኣንጻር ወራሪ ሰራዊት ኣሉሳን ክልኦትን ከምዝመከቱ ኣይሕብሩን። ከመይ'ሎም ከ! ናይ ኢትዮጵያ መስፋሕፋሕቲ ነቲ ሓቂ ከየጉድሉ እንተገሊጾም፣ ባህታ ሓጎስ ኣንጻር ንህዝቡ ዘወረሩ፣ ዝዓመጹ ሕብሮም ሰለም ይኹን ሻዕባ ብዘየገድስ ከምዝተጋደለ እንተተኣሚኖም ንግዝኦ ርእሶም ከቃልዑ ኢዮም። ነቲ ህዝቢ ኤርትራ ምስ ህዝቢ ኢትዮጵያ ተቓሂዊ ከም ሓደ ህዝቢ ይነብር ኔሩ። ብሓጺሩ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ኔራ ዝብል ናይ ሓሶት ፕሮፓጋንዳኦም ከፍሽሉ ኢዮም። ስለዚ ንመሰልን ክብርን ህዝቦም ናይ ዝተጋደሉ ኤርትራውያን ጀጋኑ ታሪኽ ካብ ዓበጥዎ ካብኡ ዘዝተረፈ ከኣ ጠምዚዞምን በኪሎምን ከጥቀሙሉ ኢዮም ዝጸዕሩ። እዚ ሕጂ ቀዳሞት ኣቦታት ምእንቲ ናጽነቶም ኣንጻር ወራራት መስፋፍቲ ኢትዮጵያ ንዝጀመርዎ ተጋድሎ ዚቕጽሉ ዘለዉ ንውልዲ ግን፣ ናይ ቀዳሞት ኤርትራውያን ቃርበኛዊ ቃልሶን ጅግንነትን ኪቕበሮ ኪጥምዘዝ ኣየፍቅድን ኢዩ።

ወራር ኢጣልያ

ቅድሚ 117 ዓመታት ብ15 ታሕሳስ 1869 ኣብ ደንከል 600 ባጤራ (ኣቕራሽ ማሪያ ተረዛ) ካብ ባንጣ ናይ ሓደ ሚስዮናዊ ናብ ቶርባቢቺ ክልተ መስፍንቲ ኣትየን። ኣብዚ እተን ባጤራ ኣካዓው ዝቐየራሉ ሰዓት ከኣ ኣብ ታሪኽ ኤርትራ ሓዱሽ ናይ መግዛእቲ ምዕራፍ ተኸፈተ። በዚ ስጉምቲ'ዚኣ ኢጣልያ ንኤርትራ ናይ ምግዛእ ዕስማኣ በቲ ባጤራን ዓረርን፣ ምትሳልን ምክፍፋልን ዘጠቓለለ ሜላኣ ፈለመት። ህዝቢ ኤርትራ ድማ ከም ጥሙር ህዝቢ፣ ከም ዜጋ ናይ ሓንቲ ገና ንናጽነት ትቃለስ ዘላ ግዝኣት ሃገር ናይ ዝነበሩሉ ዘመን ድርኩኺት ረገጸ።

እቲ እዋን'ቲ ብርእሰማልነት ዝማዕበላ ሃጸያውያን ሃገራት ኤውሮጳ ኣብ ናይ ሳልሳይ ዓለም ግዝኣታተን ንምስፋሕ ዝቐዳደማሉ ኢዩ ኔሩ። ኢጣልያ'ውን ምዕባለኣ ሰጠቕ ዝበለ፣ ዓቕማ ውሱን እኳ እንተነበረ ኣብዚ፣ ተወሳኺ ዕዳጋ፣ ምንጪ ጥረ—ነገራትን ሕሩር ጉልበት ሰብን ዝኾና ግዝኣታት ንምሓዝ ዝገበር ውድድር ኣቓማ ከቕንዝዐ ተጓየየት። ኣብ ደቡብ ኢጣልያ ብሰንኪ ድኽነትን ቁቶር ምዝመዛን እናበዝሑ ዝኸዱ ንዝነበሩ ሸፋቱ ኣትሕይረሉን ኣትከፍረሉን ቦታ ስለ ዘድለያ እውን ተወሳኺ መትንፋሲ ረቛሒ ኔርዋ። ካብዚ ዝተላዕለ፣ መበል 19 ዘመን ኣብ ኣጋ ምውዳኡ ኣብዚ ዘባ'ዚ ናይ ሱዳን ግሁዓውያን ንገበሻውያን ካብ መሬቶም ብጉጎም ከደፍኡ፣ ናይ ትግራይን ኣምሓራን ብወገኖም ምስ ሃጸያውያን እናተሓባበሩ ናብ ኩሉ መኣዝናት ክስፋሕፍሑ፣ ብሪጣንያ ግዝኣታ ካብ ሰሜን ክሳብ ደቡብ ኣፍሪቃ ክትዝርግሕ፣ መቓናቕንታ ፈረንሳ ብኣንጻሩ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ንኣፍሪቃ ክትቕነት፣ ኢጣልያ ድማ መዕሰብ ኣገራ ክትረክብ ቀዳዲማ ኔራ። ኣብ ቅድሚ'ዚ ወረርቲ ድማ ኣፍሪቃ እንተሎ ኤርትራ ከም ንግዚ ዝቐረበ ስጋ ቅራጽ ኢያ ኔራ።

‥ ኣብዚ ናይ ውርውር ኩነታት ከም ሚስዮናዊ ዚንቀሳቐስ ዝነበረ ሳፐቶ ዝተባህለ ኢጣልያ ን ሩባቲኖ ኣብ ኽንሓል መርከብ ባሕሪ ኣትውን ኩባንያ ኢጣልያ ወኪሉ፡ ብመንግስቲ ኢጣልያ ተመሪቑ፡ ኣብ ቶን ብዝተባህለ ናይ ባሕሪ ኣድሚራል(ጀነራል) ተሰንዩ ናብ ገማግም ደንከል ኣተወ። ብ15 ሕዳር ሳፐቶ መራኸቢ ሩባቲኖ ክዕድጎሉ ብዝበለ ንእብብ ካብ ሱልጣን ብን ኣሕመዳን፡ ሱልጣን ኢብራሂም ብን ኣሕመዳን ዝተባህሉ ናይ ቀቢሳ ዓዲ ሸኽት ኣብ ጥቓ ዓሰብ ኣብ እምባ ዳንዳ ከምኡ'ውን ኣብ እምባ ራእሲ ሉማ ብ6000 ባጤራ መሬት ዓደገ። ምስ'ዝም ሰልጣናት ትግ ክልኦትን ብ10 መጋቢት 1870 ብዝገበር ካልኣይ ስምምዕ ድማ ሳፐቶ ከም ወኪል መንግስቲ ኢጣልያ ዘይኮነስ ከም ወኪል ናይ ትካል ኩባንያ፡ ነቲ መሬት ከም ንብረት ዘይኮነስ ከም መዕረፍ ባቡራት ሩባቲኖ ተረከበ። ድሕሪ ሰለስተ መዓልታት ከኣ ብንደቕ ዕስማ ኢጣልያ ኣብ ደንደስ ወሽመጥ ዓሰብ ኣብ ጸንፊ ሉማሕ ንፈለማ ኣንብልበለት። ኣጠቓሊሉ ድማ ኣብ ዓሰብ ንታ ኩባንያ ዝኸውን ቤት ጽሕፈት ብዝበል ንእብብ ብርግጸይቲ ንእኽቶ ቤት ሰርሐ። ብኸምዚ ከኣ ገዛኢ ጥማ ኢጣልያ ኣብ መሬትና ንፈለማ ረገጸ።

መንግስቲ ኢጣልያ ነቲ መሬት ሸው ንሸው ከም ግዝኣታ ኣየፍለጠቶን። ድሕሪ 12 ዓመታት ግን ንመግዛእታዊ ዕስማኣ ብምግሃድን ብብሪጣንያ ተደጊፋን ንከባቢ ዓሰብ ብ1882 ብቍታ ኣብ ኢዳ ኣእተወቶ። ብድሕር'ዚ ኣብ ደንከል ኣብ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ፡ ኣብ በይሉል ከ ከምኡ'ውን ብርዓሱሳ ዝሰበረ መዓስከራት ገበሪ ብወተሃደራዊ ሓይሊ፡ ግን ብዘይቃሉ ተቖ ጻጸራ ኣብኡ ንዘጸንሑ ወተሃደራት ገበረ ጠረዘት።

ገበናዊ ሓይሊ ብሚዕዋያን ተዘብጡ ፈጺሙ ኣብ ዘለመሰሉ እዋን ብ5 ለካቲት 1885 ኢጣልያ ሓይሊ ወራሪ ሰራዊት ኣብ ምጽዋዕ ኣውረደት። ኣብታ ዕለት'ቲኣ ኣብ ውሽጢ 4 ሰዓ ታት ማለት ካብ ሰዓት 3:00 ድ.ቀ. ክሳብ 7:00 ናይ ምሸት ሓይልታታ ነታ ወደብ ተቖጻጺሮም ባንዴራኦም ሰቒሎም። ኣብኡ ዝነበረ ሰራዊት ግብጺ ከኣ ኣብቲ ዝሰዓበ ታሕሳስ ንግንሬ ክተረረ። ብ18 ጥሪ ኣብ ኣስገራቶሪ ዝተባህለት መርከብ ዝተጻዕኑ ወተሃደ ራት ኢጣልያ ኣብ ኢራፋሊ ወረደም ነቲ ከባቢ ካብ ግብጻውያን ተቖጻጸርዎ። ብድሕር'ዚ ሰራ ዊት ኢጣልያ ንሕርጊጎ፡ ዙላ፡ ዕዳ፡ ደሴት ሃውከልን ሓዘ። ብኸምዚ ኣገባብ ድማ ኢጣልያ ካብ ምጽዋዕ ንደቡብ ዘሎ መበዛሕትኡ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ግብጺ ዝጸንሐ ገማግም ኤርትራ ተቖጻጸረት።

እቲ ናይ ኢጣልያ ወረር ፍሕሽ—ፍሑሽ ግን ኣብዚ ኣየብቅዐን። ሃጸያዊት ኢጣልያ ኣብዚ ዘበ'ዚ ሰፊሕ መሬትን ብዙሕ ህዝብን ዘጠቓለለ ዓብይ ግዝኣት፡ ንኢጣልያውያን እተዉይሰሉ ኣብታ መሬት ተመነየት። ነቲ ንሕርሻ ምቹእ፡ ንምንባር ጽቡቕ ዝኾነ ከበሳታት ኤርትራ ከኣ ቦዚ ዓይኒ'ዚ ጠመተቶ። ነዚ ንምግዛእ ከልተ ዓመት ድሕሪ ንምጽዋዕ ምሓዛ ወራሪ ሰራዊታ ናብ ከበሳ ኣበገሰት። ይኹን'ምበር እቲ ኣንጻር መስፍንቲ ኢትዮጵያ ዝገበር ቆጸል መሸተ፡ መራሒኦም ራእሲ ወልደንኪኤል ምስ ተኣሰረ ሰለ ዝተሳናኸለ ኣብ ገዛእ መሬቱ ንዓጸይ ዎሃንስ ከገብር ዝተገደደ ህዝቢ ከበሳ ምስ ሰራዊት ራእሲ ኣሉላ ኰይኑ ኣጣልያ ሰራዊት ኣብ ደግዓሊ ገጢሙ ሓምሸሸ። ኣብቲ ብጥሪ 1887 ዝተገበረ ታሪኻዊ ውግእ 480 ወተሃደ ራት ኢጣልያ ተሳዒሩ። እዚ ዓብዪ ስዕረት'ዚ ግን ንምህንዳድ ኢጣልያ ኣዘሓሉ'ምበር ንመ ግዛእታዊ ሕልማስ ኣዋነኖን።

ከልቲ ዓመት ድሕር'ዚ ብ27 ሰነበት 1889፡ ብሜጀር ደማዮ ዝምራሕ ናብ ከልተ ዝተ ሸፍለ ወራሪ ሓይሊ ንከረን ንምትቃዕ ተበገሰ። ኣብቲ እዋን'ቲ ከረን ካብ መግዛእቲ ግብ ጻውያን ብሰራዊት ናይ'ቲ ኣንጻር ዕብለሳ መስፍንቲ ኢትዮጵያ ተሰሊፉ ምስ ኢጣልያውያን እና ተሓባበረ ኣብ ሓባብ ደጃን ዂፋ ዝነበረ ባሳምበራስ ክፍል ተገሲጹ ኔሩ። ክፍልን ሰራ ዊቱን ምስ ኢጣልያውያን ዝተሓባበሩ ኣንጻር ወራራት ኢትዮጵያ ዝመከትሉ ኣጸዋርን ሓገዝን ንምርካብ እምበር መግዛእቲ ኢጣልያ ስለ ዝመረጹ ኣይነበረን። ስለዚ'ውን ንከረን ምስ ተቋ ጻጸሩ ንታ ከተማ ንኢጣልያ ከረከብዋ ድልዋት ኣይነበሩን። ብ2 ሓምለ ሰራዊት ኢጣልያ ንከረን ኣብ ዝወረረሉ ዕለት ግን መብዛሕትኡ ሰራዊት ባሳምበራስ ክፍል ንኢዳ ከዝበር ወጺኡ ነበረ። ኣብ ፍርቶ፡ ከረን፡ ምስ ውሑዳት ዕጡቓት ዝጸንሑ ክፍል ከኣ ብኢጣልያውያን ተማሪኹ ምስ ሰዶራኦ ተኣሲሩ ናብ ዓሰብ ተወሲዱ። ኣስታት ወርሒ ድሕር'ዚ፡ ብ30 ነሓሰ 1889 ሰራዊት ኢጣልያ ንኣስመራን መብዛሕትኡ መሬት ኣከለጉዛይን ሰራዊቱ ተቖጻጸረ። ብባሕቲ ጥሪ 1890 ከኣ ንጉስ ኢጣልያ፡ ኡምበርቶ ቀዳማይ፡ ኤርትራ ግዝኣት ኢጣልያ ምዃና ኣወጀ።

መንግስቲ ኢጣልያ ከኣ ንጀነራል ኣረሪ ኣመሓዳሪ ኤርትራ ሸመተ። እቲ ዝኸፈፈሉ፡ ብወራርን ዘመተን መሳፍንቲ ኢትዮጵያ፡ መግዛእቲ ቱርኪን ግብጺን፡ ወራራት ድርቡሽን፡ ጭኮናን ምዝመዛን ናይቶም መሳፍንትን ክዳዕን ከሳቕን ዘጸገሙ ህዝቢ ኤርትራ ከኣ ብቐጥባር ኣብ ሰፍ ዘይብል ኣርዑት መግዛእቲ ኢጣልያ ተጸምደ።

ስለምንታይ ወራር ኢጣልያ ተዓዊቱ

ኢጣልያ ኣብ ውሽጢ 20 ዓመታት ንኤርትራ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ከተውድቓ ኪኢላ። እቲ ብፍሑኽ—ፍሑኽ ዝኸየደ መስርሕ ካብቲ ቅድሚ 30—40 ዓመታት ኢትዮጵያ ንኤርትራ ኣብ ትሕቲ መግዛእታ ንከተእትዋ ዘወሰደሉ ዓርጋ ዕጽፊ ግዜ ዝቐተተ ኢዩ ነሩ። ኣብ ማሉ ግን ብዙሕ ፍልልይ ኣይነበሮን። ሽዑ'ውን ከም ናይ'ዚ ዘመን'ዚ ኣብ ሓይሊ ብረትን ተንኮልን ዝተመርኮሰ ናይ ልዕለ—ሓያላን ውዲት ዝተሓወሰ ኢዩ ነሩ። ስለምንታይ ከ ወራር ኢጣልያ ተዓዊቱ፧

ንህዝቢ ኤርትራ ኣብ ሕሰም መግዛእቲ ኢጣልያ ዘውደቑ ዝያዳ ኩሉ ምክፍፋሉ ኢዩ። ኣብ መወዳእታ ርብዒ ናይ መበል 19 ዘመን ህዝቢ ኤርትራ ተመቓቒሉ ኢዩ ነሩ። ከም ሎሚ ጥሙር ቅልጽም ዝውንን ህዝቢ ኣይነበረን። መግዛእቲ ኢጣልያ ብጨራሑ ኣቕዲሙ ተንኮሉ ሓዚሉ ብሓ ተቐልቀለ ከኣ እቶም ዱሒራት ሰልጣናት ብሰንኪ ህርፋኖም ብቐሊሉ ተሰነፍሉ። ነቲ ሓፋሽ ኣንጻር'ቲ ከመጽእ ዘመጸ መግዛእታዊ ሓይሊ ከምከተ ዕዱል ኣይሃቡዎን። ኣየሰዓዓልዎን።

ንሰሜን ካብዚ፡ ኣብ ምብራቓዊ ገማግም፡ እቲ ህዝቢ ብዓንተኡ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ግብጺ ኢዩ ነሩ። ሓይሊ ግብጺ ኣብ ሱዳን ብማህዲውያን ተሃሪሙ፡ ብዓንደ ርእሱ ከኣ ኣብ ሃገሩ ብብሪጣንያ ተዝቢጡ ብምንባሩ ንናይ ኢጣልያ ወራሪ ሓይሊ ኣብኡ እንከሎ ኢዩ ተነኪሩ። ካብ መሕጸንታ ዝቐልፍ ተቓውሞ ኣየርኣየን። ኣምቡኣርከስ ንወራሪ ሓይሊ ኢጣልያ ነቲ ገማግም ምሓዝ ቀሊል ኢዩ ነሩ። ካብቲ ምብራቓዊ ጉሳጉል ወጺኡ ንከበሳ ክንቃዕርር ምስ ጀመረ ኢዩ ተቓውሞ፡ ብርቱዕ ተቓውሞ፡ ኣብ ደግዓሊ ዘጋጠሞ። እቲ ኣብቲ ከባቢ ዝተራእየ ናይ ሓይሊ ምቕይያር ከኣ ንሓፋሽ መሰብ ዘይብሉ ናይ ባዕዳውያን ግዛእቲ ምቕ ቫኣ ኩይኑ ኢዩ ዝተራእየ።

ኣብ ምዕራባዊ ቆላን ባሕልን ሰንሒትን'ውን ምምጻእ ኢጣልያ ምልዉጥ ግዛእቲ ኢዩ ነሩ። ኣብዚ ግን ሓደ ተወሳኺ ረቛሒ ነሩ። ኣብ ጋሽን ሰቲትን ባርካን ሰንሒትን ከባቢ ቀባቢ ዝነበረ ህዝብና ኢጣልያ ከትኣትው ኣብ ኣትሰንሙሉ ዝነበረት ኣዋን ኣንጻር ካልኦት ባዕዳውያን ወረርቲ ብርቱዕ ናይ ምክልኻል መኸተ ይገብር ነሩ። ብምብራቕን ደቡብን ብሓበ ፍንቲ ትግራይ ብምዕራብ ከኣ ብድርቡሽ ብቀጻሊ ይውረርን ይዘመትን ነሩ። ነዚ ኩነታት'ዚ ኢጣልያ መዝሚዛ ኣብ ረብሓኣ ኣውዓለቶ። ነቲ ብናይ ክልተ ተጻባእቲ ወራርን ራስያን ተቖርቊሩን ሰልኪዩን ዝነበረ ህዝቢ ከም ተኸላኸሊት መድሕን ኮይና ቀረበት። ንናይ'ቲ ህዝቢ ተቓውሞ ብከምዚ ኣላሚያ ከኣ ኢያ ኣብ ዕሊኡ ዘጸንዐን ዘሸፍአን መግዛእቲ ዝተኸለት።

ኣብ ከበሳ'ውን እቲ ስእሊ ካብዚ ኣይፍለን'ዩ። ብወኪል ሃጸይ ዮውሃንስ፡ ራእሲ ኣሉላ ሰራዊቶም ተወሪሩ፡ መሰሉን ንበረቶን ተገፊፉ ኣብ ማዕሙቕ ጭቆና ተነቒቶ ስለዝነበረ ህዝቢ ከበሳ ንወራሪ ሰራዊት ኢጣልያ ክምከት ኣይከኣለን። [illegible] ኣንጻር ወራሪ ራእሲ ኣሉላ ተኞጊኦም ካብ መሬቶም ንምስጓጕ ሓገዝ ኢጣልያ ሓተቱ። ኢጣልያ ነቲ ስዉር መግዛእታዊ ዕላማኣ ንምዕዋት ረዲኣቶም። በዚ ዕድል'ዚ ተበሊጾ ግን ተመሊሳ ነቶም መሳፍንትን ህዝብን ከበሳ ትሕቲኣ ኣረነቶም። ሓደስቲ ወረርቲ፡ ንህዝብና ካብ ዝገጠሞ ባዕዳውያን ብናዕናዕታ ተመባጺዖም፡ ደሞም ጠስሞም ተገልቢጦም ባዕሎም ኪግዝእዎ ዝተራእዩ ግን እዚ ናይ መጀመርታን መወዳእታን ኣይኮነን። ነዚ ናይ ምትሳል ማሳ'ዚ ብሪጣንያን ኢትዮጵያን ኣብዚ ቀረባ ኣዋን፡ ግብጽን ቱርክን ከኣ ኣቐዲሞም ተጠቒሞሙሉ ኢዮም።

ስርናይ፡ እዋ፡ እዚ ሕጂ ደርግ መሰረደ መግዛእቱ ዝጥቀመሉ ዘሎ ኣሸሊ ኣውን ቅድሚ 100 ዓመት ኣብ ምዕዋት ወራር ኢጣልያ ተራ ነይሩ። ኣብቲ እዋን'ቲ ከም ሎሚ ኣብ ሃገርና ናይ 3 ዓመት ብርቱዕ ጥሜት ነሩ። ኢጣልያ'ውን ነዚ ተጠቒማ ተቓውሞ ህዝብና ኣልሚሳ

ኦተገ [redacted] ማሰ ሚሂዛ መሰነይታ ወራሪ ሰራዊታ ፈና ተኽልኪሉ ኢያ ዘመጸት። ቁሰይት ንህዝብና ሞቢሱ ኢያ ዝቕረበት። ከም ሎሚ ሽዑ'ውን ሰርናይ መሰርሒ ጸሰኢ ኮይኑ ኢዩ።

ወራር ሰራዊት ኢጣልያ ብብሰልትነት ኣጸዋር ኣዉን ኣርያ ኢዩ። እዚ ግን ንምዕዋት መግዛእቱ ወሳኒ ረቛሒ ኣይምኾነን። ህዝብና ቁዶነትን ብቕዕ መሪሕን እንተዝነብር ንመግዛእታዊ ሰራዊት ምድሃኽ ኔሩ። መግዛእትኡ ድማ ብባዕዳዉያን ተወሪሩ ይግዛእ ዝተረፈ ከኣ ኣብ ቀታሲ ሕድሕዳዊ ዉድድር ብዝጠፍኡ መሳፍንቲ ተገዳዲሱ ብምንባሩ ግን ንዕዉት መኸተ ዘበቅዕ ድልዓል ቁዶነትን ብሱል መሪሕነትን ኣይነበሮን። ይኹን'ምበር ህዝብና፡ ዘሕበን ተጋድሎ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ኣሰሲኡ ኢዩ።

ብረታዊ ተቓውሞ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ

"ኣነ ካብዚ መሰልና ኪገፍፍ፡ መሬትና ኪመንዝዕ፡ ሕርሻና ኪግብት፡ ዓርና ኪቁዝእ ብባሕሪ ዘመጸ መንግስቲ ናጻ ከውጽኣካ ኢየ!

እዚ ናይ ቀደ ካብቶም ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ብረታዊ ምልዕዓል ዘመርሑ ቀዳመት ጀጋኑ፡ ናይ ደገያት ባህታ ሓጎስ ቃላት ኢዩ። ባህታ ሓጎስ፡ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ሱር ከይ ሰደደ፡ ገና ከይደልደለ ህዝብና ወቒዑ ከባርር ዘጸዋዐ ቃላት ኢዩ።

እቲ ንህዝብና ኣንጻር እቲ ከፋእ ገጹ እናገሃደ ዝኸይድ ዝነበረ መግዛእቲ ኢጣልያ ክትንስእ ዘጸውዐ ደወል ግን ብባህታ ሓጎስን ኣብ ኣከለጉዛይን ጥራይ ኣይተቓለሐን። ንጉስ ኣመበርቶ ናይ ኢጣልያ ንኤርትራ ከም ግዝኣት ሃገሩ ድሕሪ ምእዋጁን ቅድሚኡን ኣብ ኩሉ ኩርናዓት መሬትና ህዝብና ናጽነቱ ከምልስ፡ ገዚአቱ ኪሰጉጎ ብዙሕ ተሰዊኡ ኢዩ።

ብርግጽ ቀደ ጥርኑፍ ብረታዊ ተቓውሞ ወይ ምልዕዓል ኣይነበረን። ህዝብና በበናይ ወገኑ ከባቢኡን መሬቱን፡ ወዐራዶም ንምጥቃስ፡ ኣብ ምድሪ ባሕሪ ብሹም ዓሊ ኑሪ፡ ኣብ ከበሳታት ብብሰምበራስ ከፍለ ጎፈር፡ ደገያት ቀድግምበስ ጉልበት፡ ደገያት ኣበራ ሃይሉ፡ ኣብ ቆጋብ ብከንቲባ ቀምጭ ቆስናን ወዲ መቐመድን፡ ኣብ ባርካ ብመቐመድ ዓርዓ ከምኡ'ውን ዘማት ወዲ ኣኩድ፡ ዝኣመሰሉ መሳፍንትን ናይ ቀቢላ ቀለፍትን እዮም ዘመርሑ ኔሩ። ደረጃ ምዕባለ ህዝብና ገና መሰፍናዊ ስለዝነበረ ኣዉን መራሕቱ፡ ኣወዳድቦኦም ማሰ ቃልዑን ነቲ መሰፍናዊ ቁጽሪ ዝሰግር ኪኸዉን ኣይከኣለን። መበዛሕትኦም ካብዞም መራሕቲ ከም ባህታ ሓጎስ ኣንጻር መሳፍንቲ ኣምሓራይን ትግራይን ንነዊሕ ዓመታት ዝተቓለሱ፡ ኣብ ዓወደ ዉግኣት ዚገጠሙ፡ ብደበይ ኮፍ ዝመከቱ ኢዮም። መበዛሕትኦም ከኣ ኣብቲ ካብ ዘመናት ጸኒዑ ዕርዲ ቁርበናታትን ሃገራዊ ደጀን ዝኾነ ናይ ባሕል—ቁባበ፡ ኣብ ዝተፈላለየ እዋናት ተዋጊኦም ኒሮም።

እቲ ህዝብና ድሕሪ 1890 ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዘወርወሮ ዘበርተዐ ተቓውሞ እቲ ብባህታ ሓጎስ ዝመርሖ ኢዩ። ባህታ ንቀደ ፊተውራሪ ኣዋበዩ ኣርኣያ ዝተባህለ ቁሰጃ ወራሪ ሰራዊት ሃጸይ ዮሃንስ ኣብ ከባቢ ሰገነይቲ ቀቲሉ ምስ ሰዓበቶ ንበረኸ ወጺኡ፡ ንሓያሎይ ዓመታት ኣንጻር ወራር መሳፍንቲ ትግራይ መኪቱ። ብድሕሪ'ዚ ኣብ ቆባብ ንነዊሕ ዓመታት ተቐሚጡ። ኢጣልያ ንባጽዕ ምስ ተቖጻጸረት ከኣ ከም መበዛሕትኦም ኣንጻር ዮሃንስን ወኪሉ ኣሉላን ዝቃወሙ ዝነበሩ መሳፍንቲ ናብታ ወደብ ወረደ።

ባህታ፡ ከምቶም ካልኦት መሳፍንቲ ንኢጣልያ፡ ነቲ ኣንጻር ዮሃንስን ኣሉላን ዘዝበር መኸተ ዘደልድሎ ምንጪ ብረትን ጸግዒ ኣትኹና ሓይልን ገይሩ ኢዩ ዘጠመታ። ግናይ ኢጣልያ ወራር ኣዉን ከም ንመሳፍንቲ ትግራይ ካብ ዓዱ ዘጸርግሉ ኣጋጣሚ ተመልከቶ። ኣብ ሰራዊት ኢጣልያ ከም ናይ ቀደ ዓቢ ሓይሊ ቁሰፊ ተሰተፈ። ብኢጣልያዉያን ተኣሚኑ ከኣ ኣማሓዳሪ ኣከለ—ጉዛይ ኮነ።

[illegible] እከይ ዕላማን መግዛእቲ ኢጣልያ ግን ንደገያት ባህታ ንነዊሕ ኣይጸወሮን። ገብገበኡ ካብ ኢጣልያዉያን ዘመጸ ትእዛዛትን እቲ ዘወሰዱዎ ስጉምትታትን ኣጋዉሉ መግዛእቲ ኢጣልያ ቆቢሩሱ። ኣብ ሞንጎ ወተሃደራት ኢጣልያዉያንን ኤርትራዉያንን ዝግበር ዝነበረ ፍልላይ ነቲ ገና ዘይተኣወጀ ዝነበረ ዓሌታዊ ኣረኣእያን ጭቆናን መግዛእቲ ኢጣልያ ኣመተሉ።

ኣብ'ቲ ኣዋን'ቲ ባንዳል ቃው፡ ብመልከዕ ኣውሎ

ባህታ ሓወይ ኣመና ኣይትዓጡ
ጸዕዳ ተመን ኣንድሕሪ ነኺሱ
ደሰሲኻ ኣይርከበን ኢዩ ፈውሱ።

ኢሉ ዝሃበ ምኽሪ'ውን ከንቱ ቀረ።

ኣብ'ቲ ኣዋን'ቲ ናይ ኢጣልያ ሃጸያውያን ኣብ ወራሪ ሰራዊቶም ዘዕስከሩ መንእሰያት ኢጣልያ ምእንቲ ክረኽቡ ንበዙሓት ኤርትራውያን ጉራዙ ሕፍረትን ቀሊዓም ብምስኣል ከም መስቃቢ ይዘርግሑ ኔሮም። ነዚ፡ መጸወቲ ጸዓዳ ዓሰከርም ዝኾኑ ግራዙ ክካብ ዓዱ ኪቕረ ብሰም ምስ ጠለቡ ባህታ ተቓወመ። ኢጣልያውያን ግና ኣግሮም ኣደልዲሉ ከይረገጹ ነቲ ዘሰ ብሒ መሬት ከምነፍን ክግብቱን ምስ ጀመሩ ከኣ ዕስማኦም ብዘያዳ ተነጸረሉ። ንኤርትራውያን ናብ ዝኸፍእን መቐጸሊ ዘይብሉን ጸልማት ምእታው ምርኢ በርሃሉ። ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ክለዓል ከኣ ወሰነ።

እቲ መኸተ ምእንቲ ክዕወት ናይ ምሉእ ህዝቢ ኤርትራ ተሳታፍነት ከም ዘድልዮ ተረዲኡ እቶም ካልኦት መሳፍንቲ ሓቢሮም ክሰዓሉ ብማስጠር ዓደምዎን ተማሕጸኖምን። ዕስማ ኢጣልያ ናብ ኢትዮጵያ ንምስፍሕፋሕ ምርኢ ኣረዲኡ'ውን መሳፍንቲ ትግራይ ንኣብነት ከም እኒ ራእሲ መንገሻ ኣንጻር ኢጣልያ ምስ ኤርትራውያን ሓቢሮም ኪዋግኡ ጸውዖም። ይኹን'ምበር መሳፍንቲ ትግራይ ኣብ'ቲ ምስ ድርቡሽ ዘገበርዎ ምትህልላኽ ሓገዝ ኢጣልያ ክረኽቡ ስለ ዝደለዩ ንጸውዒት ባህታ ኣየኽበርዎን። መሳፍንቲ ኤርትራ ከኣ ኣብ ውልቃዊ ረብሓን ምውድዳርን ስለዝተ ነኸሩ ኣብ ከንዲ ምስ ባህታ ዘሰንዩ ንኢጣልያ ኣሕሊፎም ክህብዎ ሃቀኑ።

ባህታን 1600 ሰራዊቱን ግን ዘሕጥ ኣይበሉን። ነቲ ጸዕዳ ተመን፡ ንመግዛእቲ ኢጣልያ፡ ርእሱ ዘቢጠም፡ ናጽነት ህዝቡም ክጭብጡ ብ14 ነሓሰ 1894 ተበገሱ።

ውግእ ሓላይ

ብ14 ታሕሳስ 1894፡ 1600 ብረት ዝዓጠቑ ኤርትራዊ ሰራዊት ብመሪሕነት ባህታ ሓጎስ ንመግዛእቲ ኢጣልያ ንምሕምሻሽ ኣብ ሰገነይቲ ተሰሊፉ።

ባህታ ሓጎስ፡—

"ኣነ ካብዚ መሰልና ኪገፍፍ፡ ሓሬትና ኪምንዝዕ፡ ሕርሻና ኪግብት፡ ዓርና ኪሓዝእ ካብ ባሕሪ ዝመጸ መንግስቲ ናጻ ክውጽኣካ ኢየ!" ብዝበል ቃላት ንዕስማ ናይቲ መኸተ ንህዝቢ ኣቐዲሙ ኣወጀ። እቲ ህዝብን ኣብ ትሕቲ ባህታ ሓጎስ ዝነበሩ ዕጡቓትን ከኣ ነዚ ሓይሊ መግዛእቲ ንምስባር ዝቐረቦም ናይ ክተት ጸውዒት ብርሱን ስምዒት ተቐበልዎ።

ባህታ ሓጎስ ቅድሚ ነዚ ምልዕዓል ብዕሊ ምእዋጁ ብስቱር ንህዝብና ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ኪጥርንፍ። ካብቶም መግዛእቲ ኢጣልያ ዘንጸሰልዎም ዝነበረ መሳፍንቲ ኢትዮጵያ ከኣ ሓገዝ ክረክብ ጸዓረ። መሳፍንቲ ኤርትራ ውልቃዊ ረብሓኦም ስለዝቐደሙ፡ መሳፍንቲ ኢትዮጵያ ከኣ ትዝኣቶም ክስፍሑ ምስ ኢጣልያ ይመሳጠሩን ይተሓጋገዙን ብምንባሮም ግን እቲ ዝተጸበዮ ሓገዝ ኣይረኸበን። እንተኾነ ግን እዚ 45 ዓመት ንዝዕድመኡ ባህታ ሓጎስን ምእንቲ መሰል ህዝቡ ዝተሰዕለ ሰራዊቱን ካብቲ ዝተበገሱሉ ናጽነታዊ ዕላማ ኣይገትኦምን።

ብ14 ነሓሰ እቲ ኤርትራዊ ሰራዊት ምስ ኣስመራ ንዘራኽብ ናይ ተሌግራፍ መስመር በቲኹ ኣብ ሰገነይቲ ወኪል መግዛእቲ ኢጣልያ ንዝነበረ ትልንቲ ሳንጉነቲ(Sangueneti) ኣሰሮ። እቲ ሓርበኛ ሰራዊት ነቲ መራኸቢ መስመር ዘበተኸ፡ ሓይሉ ብዝያዳ ዝጥርንፈሉን ምናልባት'ውን ተወሳኺ ሓገዝ ካብ ካልኦት ዘባታት ዝረኽበሉን ግዜ ንምርካብ ኢዩ ኔሩ። እንተኾነ ግን ኢጣልያውያን ንገለ ምንቅስቓስ ናይቲ ሰራዊት ፈሊጦም፡ ብዛዕባ ዕላማ ባህታ ሓጎስ ከኣ ብኹራኹርም መሳፍንቲ ኣቐዲሞም ተሓቢሮም ስለዝነበሩ እዚ ዕድል እዚ ኣይሃብዎን።

ኢጣልያውያን ነቲ ህዝብና መሰለይ ንዝገፈፈ፡ መሬተይ ንዝዘመተ፡ ክብሪ ደቀይ ንዝደፈረ፡ ባህለይ ንዝረገጸ ብቑሕረ ናብ ጊልያ ንዝቐየረኒ ባዕዳዊ ገዛኢ ኣባሪረ ክብረይን ናጽነተይን ኪጎናጸፍ ኢየ ኢሉ ዝገበር ምልዕዓል ዕሱምኡ ኣብጫምም ኣቕረቡዎ፡፡ ልክዕ ከምዚ ኣብዚ እዋን'ዚ ናይ ኢትዮጵያ መስፋሕፋሕቲ፡ ኢሂጋ ዓጒን ንጉስ ንቑርነታዊ ተጋድሎ ህዝቢ ኤርትራ ብኣዕራብ ዝተፈጥረን ዘዘወርን፡ ንመሬት ኤርትራ ንኣዕራብ ቁሪስካ ንምሃብ ዝዕሱ ምኡን ኢዩ"ኢሎም ከጸልምዎ ዘጽዕሩ ኢጣልያውያን'ውን "ባህታ ሓጎስ ናይ ፈረንጂ ኩርኩር ኢዩ፡ እቲ ምልዕዓል ናይ ፈረንጂ ኢዱ ኣለዎ፡ ንኤርትራ ግዝኣት ፈረንጂ ንምግባር ኢዩ ዝገበሩ"ኢሎም ጠቀንዎ፡፡ ናይ ባዕዓውያን ገዛእትና ጓሳ ኣብዚ ዝሓለፈ 100 ዓመታት ብዙሕ ለውጢ ኣምጽኣን፡፡ እቲ ኣብ ሰገነይቲ ዝተገብረ ምልዕዓል ናብ ኩሉ ኩርንዓት ኤርትራ ክይልሕም ስለዘበገሖ ከኣ ኢጣልያውያን ገዚ ክይሃቡ ክጥፍልቕዎ ምእንቲ ንመግዛእታዊ ሰራዊቶም ብኡ ንብኡ ኣበገስዎ፡፡

ክልተ መዓልቲ ድሕር'ቲ ምልዕዓል፡ ብ16 ነሓሰ፡ ብማጆር ቶሰሊ(Tosselli)ዝምራሕ ገዚፍ ቁጽሪ ሰራዊት ኢጣልያ ካብ ኣስመራ ተበጊሱ ብህጹጽ ግስጋሰ ኣብ ከባቢ ማዕረባ(ጥቓ ሰገነይቲ) በጽሐ፡፡ ብዘይካዚ ኣብ ሕርጊጎ ጊንዳዕ ዝነበረ ሰራዊት ኢጣልያ ናብ ሰገነይቲ ኣምረሐ፡ ቶሰሊ ከኣ ቑይልታቶ ከባቢ ዝተኣኻኸበ ዕርዲ ቓርበኛ ሰራዊት ባህታ ሓጎስ ንዝነበረት ሰገነይቲ ንምጥቃዕ ከውታን ጀመረ፡፡

ባህታ ሓጎስ ነቲ ናብኡ ዝግስገስ ዝነበረ መግዛእታዊ ሰራዊት ኢጣልያ ቅድሚ ምግጣሙ ኣብ ጥቓ ሰገነይቲ፡ ኣብ ሓለይ፡ ንዝነበረ መዓስከር ኢጣልያ ክደምስስ ብገሰ፡፡ ነዚ ብግብጥ ካስተሉዚ(Casteluzzi) ዝእዘዝ 250 ዓሳከር ዝነበርዎ መዓስከር ሓለይ ከኣ ብ18 ታሕሳስ ሰዓት ሓደን ፈረቓን ድሕሪ ቀትሪ ኣጥቅዑ፡፡ እቲ ዝሰዓበ ብርቱዕ ውግእ ምእንቲ ናጽነቶ ዝተላዕለ ኤርትራዊ ሰራዊት ኣብ ልዕሊ'ቲ ኣብ መዛገብ ዓሪዱ ዝነበረ ሰራዊት መግዛእቲ ቀቢፁ ክሳራ ኣውረደ፡፡ ብኣልቢኒ ሰናደር፡ ብሴፍን ጉራዴን፡ ኮናትን ጭማራን ጨፍጨፍ፡፡ ኣብ ኣጋ ሰዓት ሓሙሽተ ድሕሪ ቀትሪ ጸሰኡ ብጸቢብ ተሓኒቑ ክሎ ነቶም ዛጊት ዘይወደቑ ዓሳክር ኢጣልያን፡ ኣዛዚኦም ካስተሉዚን ንምምራኽ፡ ባህታ ቅድሚ ናይ መጠረሽታ መጥቃዕቲ ኢሎም ዘህቡሉ ዕድል ሃበ፡፡ ኣብታ ሰዓት እቲኣ ግን፡ እቲ ብማጆር ቶዘሊ ዝምራሕ ክኸበድቲ መሳፍዕ ዝዓጠቐ ሰራዊት ኢጣልያ ኣብቲ ውግእ ኣርከበ፡፡ ብድሕሪት ናይቲ ቓርበኛ ሰራዊት ተጠውዩ ከኣ ኣጥቅዐ፡፡ ጀግና ባህታ ሓጎስ ተወጊኡ ወደቐ'ም ኣብቲ ዓውዲ ውግእ ተሰውአ፡፡ ብድሕር'ዚ እቲ ብቕድሚትን ድሕሪትን ዝተጠቕዐ ኤርትራዊ በቲ ሸዑ ዝመጸ ግመ ተጎልቡ ኣንከቦ፡፡ ብሰንጋል ሓጎስ፡ ሓው ንባህታን፡ ፊተውራሪ ተሰፋ ናይ ኮዓቲትን ዝተመርሑ 400 ቓርበኛታት ናብ እንትጪ ከዱ፡፡ ብልጂ ገበረ መድህን ወዲ ባህታ ዝመርሖ ካልኦት ብሰለይ ወሪዶም ኣብ ገማግም ናይቲ ገና ኣብ ኢዱ ጸሰኡ ዘይኣተወ መሬት ባህ ተዓቑቡ፡፡ ውግእ ሓለይ ከኣ ብዓወት መግዛእቲ ተደምደመ፡፡

ኢጣልያውያን ኣብ ዓውደ ውግእ ናይ ዝወደቐ ጅግና ባህታ ሓጎስ ሬሳ ብዘሕን ዪኹን ስብ ክይቕበር ኣዘዙ፡፡ ኣብ ውግእ ሓለይ ኣንጻር ኢጣልያውያን ብቕዓት ኪዋጋእ ዝወዓለ ሓያት ሰጀር ባሕሪ በዓል ዱገስ ግን ሬሳ ጅግና ባህታ ሓጎስ ኣብ ማዓ ብጪሑ መዳወት ኣራዊትን መደሰት ኣባዕን ክኾውን ኣይፈቐደን፡፡ ሰጀር ንትእዛዝ ኢጣልያውያን ጢሒሱ፡ ንሬሳ ጅግና ኣብ ጥሙር ካብቲ ዓውደ ውግእ ኣልዒሉ ኣብ ከባቢ ሓለይ ኣብ ዝለ በረኻ ቀበሮ፡፡ ባህታ ሓጎስ ከኣ ነቲ ህይወቱ ዘሕለፈሉ ክቡር መሬት ዓዱ ለበሰ፡፡

ኣስከሬን ባህታ ሓጎስ ግን ኣብ በረኻ ኣይተገድፈን፡፡ ህዝቢ ኤርትራ ስምን [illegible] ንቲ ናጽነቱ፡ መስሉን ህይወቱን በዃ ዝሰውኡ ጀጋኑ ደቁ ክቶ ስለዘይርስዕ፡ ኩነታት መስፈቐደሉ ድሕሪ 69 ዓመታት ንባህታ እንደገና ብክብሪ ቀበሮ፡፡ ኣብ መወዳእታ ጥሪ 1953 ኣስከሬን ባህታ ሓጎስ ካብቲ ብሰጀር ተቐቢሩሉ ዝነበረ ጸምጸም በረኻ ወጺኡ ብክብሪ ተዓጂቡ ኣብ ሰገነይቲ ኣብ ቤተ ኣተወ፡፡ ብባሕቲ ለካቲት 1953 ከኣ ብክልተ ደቂ ጅግና ሰጀር ባሕርን ከልተ ካልኦት ዓበይቲ ዓዲን ተጸይሩ፡ ካብ ኩሉ ኩርንዓት ኣኽቢሮሞ ኪገልጹ ብዝመጹ ቓርበኛታት ተሰንዩ፡ ብክብ ዝበለ ክብሪ ኣብ ሰገነይቲ እንደገና ተቐቢሩ ተተስከረን፡፡

እዚ ብባህታ ሓጎስ ዝመርሖ ቃርበኛዊ መኸተ ኣይተዓወተ እምበር ናይ ህዝቢ ኤርትራ ጸልኢ ንመግዛእትን ድልየት ንናጽነትን ኣንጊሩ ኢዩ። ህዝብና መሰሉ ምስ ዝነፈጉን ሃገሩ ምስ ዝደፈሩን ገዛእቲ ስርዓታት፡ ኢትዮጵያውያን ይኹኑ ኢጣልያውያን፡ ብቲ ንሶም ዝርድኡዎ ናይ ጥይትን ደምን ቋንቋ ኪማጐቶም ድሕር ከምዘይብል ኣንጸባሪቑ ዘረጋገጸሉ ፍጻመ'ውን ኢዩ። ውግእ ሓላይ ናጽነታዊ ሃረርታ ህዝብና ንምዕቃብ ብረታዊ ተጋድሎ ኣማራጺ ዘይብሉ ምቢኑ ዝቐበረ ጅግንነታዊ መኸተ ህዝብና ስለዝኾነ ካኣ ኣብ ታሪኽ ብኽብሪ ወትሩ ክዝከር ኢዩ።

ደባይ ኲናት ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ

ደባይ ኲናት ንህዝብና ኣብ 60ታት ዝፈለጦ ሓድሽ ቅዲ ኲናት ኣይኮነን። ቅድሚ'ዚ ቀፈሽ ኤርትራ ብዚ ስልቲ'ዚ ኣንጻር ዝተፈላለዩ ባዕዳውያን ወረርትን ገዛእትን ተቓሊሱ ኢዩ። ህዝቢ ባሆ ንተደጋጋሚ ወራራት ግዙፍ ሰራዊት ራእሲ ኣሉላ ብደባያታት ኣናምኪኑ ኢዩ ናጽነቱ ዘዓቀበ። ባህታ ሓጎስን ክልእት ኣንጻር መስፋንቲ ናይ ሶማ ኢትዮጵያ ዝመከቱ ኤርትራውያንን ገዜን ብታን ኲናታትን መሪጾም ብደባያ እናጥቅዑ ኢዮም ዝቃለሱ ነርም። ኣብቲ ቃርበኛ ህዝብና ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዝገበሮ ብረታዊ ተቓውሞ እውን ደባይ ኲናት ኣገዳሲ ቦታ ነሩዎ።

ኣብቲ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዝቐንዐ ብረታዊ ተቓውሞ፡ እቲ ዝበርትዐ ምናልባት እቲ ብደጊያት ኣበራ ሃይሉ ብዓል ጸዓዘጋ ዝመርሖ ናይ ደባይ ኲናት ኢዩ። ደጊያት ኣበራ ሃይሉ እቶም ንሱ ብዝመርሖ ብረታዊ ተቓውሞ ዝደምዑን ዝበልከዑን ኢጣልያውያን ጸሓፍቲ ባዕሎም ንምዝንገልጽዎ "ብሊሕን ብርቱዕን ኤርትራዊ ሹፍታ ነሩ"። ኣብ ከባቢ 1840 ዝተወልደ ኣበራ ሃይሉን ሰዓብቱን ኢጣልያ ንኣስመራ ኣብ ዝሓዘትሉ እዋን ኪቃላሰሉ ፈቲኖም ነርም። ይኹን'ምበር ናይ ኢጣልያ ናይ ኣጽዋርን ዓስከርን ጽብለልትነት ስለዘየተኣሳሰሮም ንጸላኢ ከይተምበርከኹ ኣብ በረኻ ከዕቍቡ መረጹ። ኣብ 1882 ደጊያት ኣበራ ሃይሉ ኣብ ቀማቢት ንዝነበሩ ሰዓብቱ ኣኸቲቱ "እምቢ ንመግዛእቲ" ኢሉ ተላዕለ። እዚ ቃርበኛዊ ተቓውሞ'ዚ ክሳብ ዚቐሩ ማለት ብ1884 ዝተጋርዐ ናይ ባህታ ሓጎስ ምንቅስቓስ ንሰራዊት መግዛእቲ ኢጣልያ ብስሩዕ ውግእ ኪገጥሞ ከምኪተት ኣይመረጸን። ሓይሉ መዚኑ ነቲ ጽብለልትነት ዝነበሮ ወራሪ ሰራዊት ኢጣልያ ኣብ ዘዝጥዕሞ እናዘበጠ ሃሲዩን ኣሸበሮን። እዚ ካኣ ንፍናን ህዝቢ ኣበራቢሩ፡ ሓድሽቲ ሰዓብቲ ናብ ኣበራ ሃይሉ ኣውሓዘ።

ኣብ ኣንፈ 1883 መንግስቲ ኢጣልያ፡ ኢዱ እንተሃበ ሄሩ ክብ ዘበለ ሽመት ከምእትህብ ዘረጋግጽ ዕድመ ኣቕረበትሉ። ቃርበኛ ኣበራ ሃይሉ ግን ነቲ ንዕስሙ ኪጠልም ብማሕላ ተኸኒፉ ዝቐረበሉ ናይ ኢጣልያ ዕድመ ነጸጎ። ኢጣልያ ካኣ ንኣበራ ሃይሉን ሰዓብቱን ዝሃድን በቲኒ(Bettini) ብዝተባህለ ግብጣን ዝምራሕ ዶልዱል ሓይሊ እቶም ቃርበኛታት ናብ ዝንቀሳቐሱሉ ዝነበሩ ሸውዓተ ዓንሰባ ኣውፈረት። እቲ ቃርበኛ ሰራዊት፡ ነዚ ኪደምስስ ሃንፍንፍ ዝበለ ዝነበረ ሓይሊ መግዛእቲ ኣብ ምስሓል ነበረ ገጠሞ። ነቲ ወራሪ ሓይሊ ብታቲኑ ንእዛዚኡ ግብጣን በቲኒ ቀቲሉ ክሳብ ኣብ ኲሉ ኲርናዓት ሃገርና ዝተቓልሐ ዓወት ሓፈሰ። እቲ ኣብ ምስቃል ነበረ ዝተጎናጸፎ ዓወት ነቲ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዝተሳዕለ ሰራዊት ኣበራ ሃይሉ ዝያዳ ተፈላጥነት፡ ደገፍን ህቡብነትን ኣፍረየሉ። ብዙሓት በበኸውም ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ተላዒሎም ዝነበሩ ኤርትራውያን ናብኡ እናወሓዙ ተጠርነፉ። እዚ ምዕባለ'ዚ ንሃጸያዊት ኢጣልያ ኣዝዩ ስለዘሰግኣ ካኣ ኣንጻርቲ ምስ ግዜ ዝዕንፍዕ ዝነበረ ቃርበኛዊ ሰራዊት ወፍሪታታ ኣዘየደት።

ሰራዊት ኢጣልያ ነቲ ተባዕ ቃርበኛዊ ተቓውሞ ንምድቋስ፡ ልክዕ ከምዚ ኣብዚ እዋን'ዚ ሰራዊት ኢትዮጵያ ኣብ ህዝቢ ኤርትራ ዝፍጽሞ ዘሎ ንብዙሓት ዓድታት ቀማቢን ኣቃጸሉ። ንብዙሓት ሰላማውያን ሰባት ቀቲሉ ኣሸሓት ከብትን ጤለ በጊዕን ዘሚቱ ንህዝቢ ኣሸቕረ። ኣብቲ ወቕቲ'ቲ ደጊያት ኣበራ ሃይሉ ክሳራ ሰራዊቱ ኣውሒዱ ቃልሱ ንምቕጻል ኣብ ሰገር መረብ ክብዘሉ ቦታታት ትግራይ እናተበገሰ ከጥቅዕ ወሰነ። ካብዚ ኣሃዱታት ናብ ማእከል ኤርትራ እናሰሰኹ፡ ንሓይሊ መግዛእቲ ወቕዑን፡ ጥፍኣታት እናስዓደ ንህዝቢ ኣንጻር መግዛእቲ

ኣሰዓዓለን። እዚ ስጉምታት'ዚ ንኢጣልያውያን ኣርዓደም። ኣብዚ ግዜ'ቲ ዝነበረ ኩነታት ከኣ ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ ሰበ ስልጣን፡...

"ህሰው ኣበራ ካብ ኣብ ትግራይ ንግዝኣትና ኩርኪሕ ኢዩ ኔሩ። ናይቲ ደብ ቀጻሊ ሓሉዋ ከንገብር ንገደድ ኔርና።" ኪብሉ ገለጹ።

ነዚ ናጽነታዊ ናይ ደባይ ምንቅስቓስ ኪዓግትዎ ስለ ዘይከኣሉ ኢጣልያውያን ምስ ናይ ኢትዮጵያ ንጉስ ብምስምማዕ ክጥፍእዎ ወጠኑ። ፈርዲናንዶ ማርቲኒ(Ferdinando Martini) ዝተባህለ ናይ ኤርትራ ኣመሓዳሪ ዝነበረ ኢጣልያዊ ከኣ ነቲ ኣንጻርዚ ቃርበናዊ ኤርትራዊ ሰራዊት ኣብ መንጎ ኢጣልያን ኢትዮጵያን ዝተገብረ ስምምዕ ብዚ ቃላት'ዚ ይገልጾ፡-(ንጠቅስ)

"ንጉስ ምኒሊክ እዚ ኩነታት'ዚ፡ ማለት ህሰው ሰራዊት ኣበራ ሃይሉ ኣብ ሰገነ መረብ፡ ምስ ዝቕጽል ብሰም ከምዘይርከብ ኣዘኽኸረና። ነቲ ሸፋታ(ብዓይኒ ደርግን ኢጣልያውያንን ምእንቲ ናጽነት ዝቃለሱ ኤርትራውያን ሸፋቱ ኢዮም)፤ ነቲ ሸፋታ ካብቲ ደብ ክርሕቖልና ከኣ ቃታትና። ንጉስ ከኣ ንሕቶና ተቐቢሉ ብቕጽበት ንደገያት ኣበራ ሃይሉ ካብ መረብ ንሸዋ ጠሪዑዎ። ኤርትራውያን ካብ ትግራይ ንግዝኣትና(ኤርትራ) ኣናበገሱ ምስ ዝህውኹና ንሕና'ውን ንትግራይ ብጊርና ከንደምስሶም ከኣ ኣፍቂዱልና።" እቲ መግዛእቲ ኢጣልያ ብሓይሊ ኪደምስሶ ዘይከኣለ ብደጊያት ኣበራ ሃይሉ ዝተመርሐ ናይ ደባይ ምንቅስቓስ ከኣ ብውዒት ሃጸይ ምኒሊክን መንግስቲ ኢጣልያን ተበታተነ። ናይዚ ኣሸምባዪ ንኤርትራ ከም መሬቱ ኪፈልጥ ነቲ ህዝቢ ኤርትራ ኣንጻር ኢጣልያ ዘልዓሎ ናይ ደባይ ኲናት ምስ ሃጸያዊት ኢጣልያ ተሰማሚዑ ዘጥፍኦ ንጉስ ምኒሊክ ወረስቲ ዓራት ዝኾኑ ደርጋውያን ግን ኣብዚ እዋን'ዚ ኤርትራ ካብ ጥንቲ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ኢሎም ይጭድሩ ኣለው። ሕፍረት ስለዘይፈልጡ። ንቕቅታት ታሪኽ ስለዘናሽበሩ።

ናብ ታሪኽ ኣበራ ሃይሉ ክንምለስ፡ ንሱ ቤተ ኣበራ ዝተባህለ ወዲ ቀዳማይ ገዛ ኔሩ። ቤተ'ውን ከም ኣቦኡ ኣብ ናይ ህዝቡ ቃርበናዊ ተጋድሎ ተጸንበረ። ኣብ 40ታት ናይዚ ዘመንዚ ማለት ኣብ እዋን እንግሊዝ ኣባል ሰልፊ ናጽነት ኤርትራ ኮይኑ ምእንቲ ናጽነት ይቃለስ ኔሩ። ኣብቲ ፖለቲካዊ ቃልሲ ነቤተ ሃገራዊ ግቡኡ ኣናፈጸመ እንከሎ ከኣ ብኢትዮጵያውያን ዝተሰኣኑ ናይ ማሕበር ኣንድነት ናይ ከተማ ሸፋቱ፡ ኣብ ኣስመራ፡ ኣብ ዕዳጋ ዓርቢ ኣብ 1950 ቀትሪ መዓልቲ ቀቲሎሞ።

ብረታዊ ተቓውሞ ኣብ ምዕራባዊ ቆላ

"ኣብ ከባቢ ኣስመራ ጥራይ ኣይኮኑን ኣንጻርና ዝተለዓሉ። ኣብ ከባቢ ኣቑርደት'ውን ገለ ደቀባት ኣንጻርና ሸፊቶም ኢዮም።"

ደብል ጸብጻብ ኢጣልያውያን ገዛእቲ ኣብ ቀዳሞት ዓመታት መግዛእቶም ንዝነበረ ኩነታት ከገልጽ እንከሎ፡ እቲ ብረታዊ ተቓውሞ ግን ካብዚ ኣዝዩ ዝሰፍሐ ኢዩ ኔሩ። ብርቱዕ ኣህጉራዊ ተቓውሞ ኣብ ኩሉ ኩርንዓት ሃገርና ተወሊዑ ኔሩ። ኣብ መጀመርታ ተሰዓታት ናይ ዝሓለፈ ዘመን ብዘይካቲ ኣብ ዝሓለፈ ዝተዘንተወ ናይ ባህታ ሓጎስን ኣበራ ሃይሉን መሸተ፡ ኣብ ምብራቓዊ ቆላ ብዓሊ ኑሪን ካልኦትን፡ ኣብ ከባቢ ሰለዱ ዓሳን ብፊተውራሪ ስብሃቱ በዓል ኣኸፈርን ባህታ ሓጎስ ዘዕበዮ ህብኝዝግን፡ ኣብ ደምበሳስ፡ ሰራዬ፡ ብሸንኮቢ ቆዳ ሎም ኣርዓደም ዘምርሑ ንመግዛእቲ ኢጣልያ ብዕጥቂ ብረት ዝቃወሙ ብዙሓት ኤርትራውያን ቃይልታት ኔሮም ኢዮም።

ህዝብና ንመግዛእቲ ኢጣልያ ዝተቓወመ'ውን ብሓይሊ ብረት ጥራይ ኣይነበረን። ህዝቢ ኩናማ ንኣብነት ብፍልይ ዝበለ ስልቲ ኢዩ ንመግዛእቲ ኢጣልያ ዝመከተ። እዚ ኣብ ኣጋ መወዳእታ ናይ ዝሓለፈ ዘመን ንግዳ ወራር ሰራዊት ራእሲ ኣሉላን ደርቡሽን ዝሃሰዎን ዝነበረ ህዝቢ'ዚ መሬቱ ንዝወረረ ኢጣልያዊ ሰራዊት ንሓያሎ ዓመታት ክይተምበርከኸ ኢዩ ጸኒሑ። ህዝቢ ኩናማ ዓድታቱ ገዲፉ፡ ኣብ ዓድን ገደልን ኩርባን ስንጭሮን መሬቱ እናተዓቝበ ኣብ

ትሕቲ ምልኪ ኢጣልያ ከአትያ በበግዜኡ ንዘወፈረ መግዛእታዊ ሰራዊት ብተደጋጋሚ ኣፍሺሉ። በዚ እቲ ህዝቢ ብምሉኡ ዓብን ንእሽቶን ፡ ሰብኣይን ሰበይትን ተጠርኒፉ ዘገበሮ ዝነበረ ስሑር መሸተ ክሳብ ከባቢ 1893፡ ማለት ሰለስተ ዓመታት ድሕሪ ምእዋጅ ግዝኣት ኢጣልያ ኣብ ኤርትራ፡ ካብ ምቕጽጻር ጸላኢ ወጻኢ ኢዩ ኔሩ።

ኣብ ሰሜናዊ ኤርትራ፡ ኣብ ቁባብ፡ እቲ ህዝቢ ካብ መግዛእቲ ኢጣልያ ዝድሕነሉ ካልእ ሜላ ተጠቕመ። ብዙሕ ካብቲ ህዝቢ ብኸንቲባ መሓመድ ቁምዱ ተመሪሑ ካብ መግዛእቲ ኢጣልያ ንምግልጋል ናብ ትካር ሱዳን ብሓባር ተሰደ።

ኣቐዲምና ከምዝጠቐስናዮ ኣብ ባርካ ብዙሓት ቀርበኛታት ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ተሰሊፎም ኔሮም። ሓደ ካብዚኦም ብዘማት ወድ ኣኩድ ዝምራሕ ቀርበኛዊ ሓይሊ ኢዩ ኔሩ። ሓይሊ ዘማት ኣብ ልዕሊ ኣሃዱታት ሰራዊት ኢጣልያ ብዝፈጸሞ ብዙሕ ሃንደበታዊ መጥቃዕታት ከቢድ ጉድኣት የውርደሉ ኔሩ። ይኹን ምበር መሓመድ ኣሮር ዝተባህለ ከዳዒ ንዘማት ኣኩድ ኣሕሊፉ ስለዝሃቦ ኣብ ኢድ ኢጣልያውያን ወዲቑ ተኣሲረ። እቲ ሰራዊቱ ተበታቲኑ። ዘማት ኣኩድ ክሳብ ኣብ [illegible]ት ማእሰርቲ ሞተ።

ኣብ ባርካ ንመግዛእታዊ ሰራዊት ኢጣልያ ብዕጥቂ ብረት እናወቕዐ ዝተቓለሰ ካልእ ሓይሊ ቀርበኛታት እቲ ብመሓመድ ኣሮዳ ዝምራሕ ዝነበረ ኢዩ። ኣብቲ ብምብራቕ ኢጣልያውያን፡ ብምዕራብ ከኣ ድርቡሽ እናሰፋሕፍሑ ንመሬትና ንምግዛእ ንባርካ ዓውደ ውግኦም ገይሮሞ ዝነበሩ እዋን መሓመድ ኣሮዳ ብኢጣልያውያን ዓጢቑ ኔሩ። እንተኾነ ግን መሓመድ ኣሮዳ ዕላማ ኢጣልያውያን ካብ ቀልዖትን ድሕነትን ንህዝቢ ኤርትራ ዘረጋግጽ ቅሉዕ መግዛእታውን ምዃኑ ምስተረድኦ ብ1891 ንመግዛእቲ ኢጣልያ ክምክት ተላዕለ። ነቲ ብኢጣልያውያን ዝዓጠቖ ብረት ምስ ካልኦት ቀርበኛታት ኮይኑ ኣንጻሮም ኣቕንዖ። ኣብ ከሰላ እና ተዐገዐ ኣብ ባርካ፡ ብሕልፊ ከኣ ኣብ ከባቢ ኣቑርደት፡ ብዝፈጸሞ ደብያታት ንሰራዊት መግዛእቲ ኢጣልያ ቅጽዓት ከልኦ። ኣብ ሓደ ካብዚ መጥቃዕትታት እዚ ግን ቀርበኛዊ ሓይሊ መሓመድ ኣሮዳ ናብ መበገሲኡ ከሰላ ከይበጽሐ፡ ደኺሙ ምስ ኣዕረፈ ብለይቲ ብናይ ድርቡሽ ወረርቲ ተጠቕዐ። መሓመድ ኣሮዳን ካልኦት ቀርበኛታትን ተቐትሉ። ኢጣልያውያን ከኣ ኣተንፈሱ።

ህዝቢ ኤርትራ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ብኹሉ ኣገባብን ኣብ ኩሉ ኩርነዓት ሃገሩን ተቓሊሱ ኢዩ። ካብቲ ኣብ ደንከል ብ1884 ንጉስታቮ ቢያንኪ (Gustavo Bianci) ዝተባህለ ሰላይ መግዛእቲ ኢጣልያ ብሒጂ ኣቓጺሉ ዝቐተለሉ ግዜ ክሳብ ብ1894 ኣብ ውግእ ሓላይ ዝገበሮ መሸተ ከኣ ነቲ ቀርበኛ ህዝብና ንዓሰርተ ዓመታት ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዝነበሮ ትካቦ ተጋድሎም ይምስክር።

ደርጋውያን ግን ነዚ ብደምን ኣዕጽምትን ዝተመዝገበ ጅግንነታዊ ተመኩሮ ህዝብና ንዲፎም ንናይ ራእሲ ኣሉላ ታሪኽ ጥራይ ኢዮም ዘዘኻኽሩ። ንጅግንነት ህዝብና ክድንጽጹ፡ ነቲ ህዝብና ካብ ቅድሚ ውን ዘመስከሮ ናይ ቃልሲ መንፈስን ቀርበኛዊ ስሚዒትን ክነኣእሱ ይጽዕሩ፡ ህዝብና ንበይኑ ብሸሸ ኩርንዓት ኣንጻር መስፍንቲ ሸዋን ትግራይን፡ ኢጣልያውያን፡ ግብጻውያን ድርቡሻን ካልኦትን ንዘገበሮ ተጋድሎ ክኽሕድዎ ይህቅኑ። ሓቀኛ ታሪኽ ስለዘይደሊ ግን ኣይከርስዕን ኢዮም። እዚ ንመግዛእቲ ኢትዮጵያ ንርብዒ ዘመን ዝመከተ ዘመናዊ ቅልጽም ከኣ ከምቲ ቀዳምት ኣቦታቱ ኣብ መወዳእታ ናይ ዝሰዓቡ ዘመን ኣንጻር ዝተፈላለዩ ጸላእትን ወረርትን ዝተጋደሉ ኣንጻር ኢትዮጵያውያን ገዛእቲ ይቃለስ ኣሎ። ኣብዚ እዋን እዚ ግን ከም ቅድም ብዘይ ብቑዕ መሪሕነት ተኻፋፊሉ ዘይኮነስ ኩሉ ሰሚሩ፡ ብሓደ ቅልጽም፡ ንሓደ ዕላማ፡ ስለዝኾነ ከኣ ብዓወት።

<u>ምንሊክ ኣብ ዓድዋ ዘመስከሮ ሓቂ</u>

ባሕቲ መጋቢት 1896፡ ሰንበት ንግሆ፡ ሰራዊት ኢትዮጵያ ኣንጻር ሰራዊት ኢጣልያ ኣብ ዓድዋ ውግእ ገጠሙ። ኣብቲ ናይቲ ዘመን ቲ ዝዓበየ ውግእ ኣፍሪቃ ልዕሊ 73.000 ሰራዊት ኢትዮጵያ ኣንጻር ልዕሊ 20.000 ወተሃደራትን 60 መዳፍዕን ዝነበሮ ሰራዊት

ኢጣልያ ተዋጊኡ። እቲ ኣብ መንጎ ሰራዊት ሃጸይ ምኒሊክ ናይ ኢትዮጵያን ጀነራል ባራቲየሪ ናይ ኢጣልያን ዝተገብረ ውግእ ንዕዱል ክልቲኦን ሃገራት ዘፀስነ ታሪኻዊ ፍጻሜ ኢዩ ነሩ።

እቲ ውግእ ሃጸያዊት ኢጣልያ፡ ነታ ብገዲኣ ብደብብን መብራቕን እተስፋሕፍሐ ዝነበረት ኢትዮጵያ ስለዘወረረታ ኢዩ ተገይሩ። ናይ ኢጣልያ ሃጸያውያን ኤርትራ ዝተመነይዋን ዝገዝእዋን፡ ኤርትራ ዝምዝምዝያ ህዝቢ፡ ዝኾትኾትያ ሃብቲ፡ ህዝብም ዘስፍሩሉ መሬት፡ ኣቕሑቶም ዝሸጡሉ ዕዳጋ፡ ንእህጉራዊ ናይ ባሕሪ መስመር ዝቆጻጸር ስትራተጂያዊ ቦታ ስለዝነበራ ጥራይ ኣይኮኑን። ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃ ዓቢ ሃጸያዊ ግዝኣት ክምስርቱ ንዝነበሮም ሕልሚ ንኤርትራ ከም ናይ ፈለማ መርገጺ እግሮም፡ ከም መበገሲ ክዝበርዋ'ውን ትጽቢት ነሮም ኢዮም። ነዚ ሃጸያዊ ዕላማ ንምትግባር ከኣ'ዩ ሰራዊት ኢጣልያ ናብ ትግራይ ወሪሩ፡ ኣብ ዓድዋ፡ ቅድሚኡ ከኣ ኣብ ኣምባኣላጀን መቐለን ውግእ ዝገጠመ።

ከምዚ ኣብዚ እዋን'ዚ ፋሽሽታዊ ደርግ ንህዝብና ብገዲ ኣዕሲኡ ኣብ መግዛእታዊ ኩናት ዘህልኾ ዘሎ፡ ናይ ኢጣልያ ሃጸያውያን'ውን፡ ግዝኣቶም ብደምን ኣዕጽምትን ኤርትራውያን ክነድቕን ክስፋሕፍሑን ስለዝተባሳሕቱ ኣብቲ ንትግራይ ዝወረረ ሰራዊቶም፡ ኣሽሓት ኤርትራውያን ማለት 8 ቦጦሎኒታት ነሮም ኢዮም። ማሳ ኢጣልያውያን ከም ናይ ደርጊ ንኤርትራውያን መዝሓል ጥይት ክኾኑ ኣብ ቅድሚት ሰሪዑ፡ ህይወት ኢጣልያውያን ዝዕቅብ ስለዝነበረ ከኣ ባሕቲ መጋቢት 1896 ወጋሕታ ሰራዊት ኢትዮጵያ መጥቃዕቲ ምስጀመረ እቲ መጀመርያ ዝተወቕዐ፡ እቲ ኣብ ቅድሚት ዝነበረ፡ ብኤርትራውያን ዝቖመ ቀይሲ ኢጣልያ ነበረ።

ኣብቲ ከሰበ ጸቕይ ዕራርቦ ዝተገብረ ውግእ ኢጣልያ ፍጹም ተሳዒሩ። ኣብቲ ውግእ ካብ 5—6 ሽሕ ኢጣልያውያንን 2ሽሕ ኤርትራውያንን ሞይቶም። 2,500 ኢጣልያውያን፡ ስለዘይተገደሱሎም ዘይቆጸርዶም ግን ብኣሽሓት ዝግመቱ ኤርትራውያንን ቆሲሎም። 1,900 ኢጣልያውያን እንደገና ቑጽሮም ዘይተፈልጡ ኤርትራውያንን ተማሪኾም። ናይቲ ወራሪ ሰራዊት ጀነራላት ኣርሞንዶን(Armondo) ዳብ ሮሜዳን(Dabromeida) ተቐቲሎም፡ ጀነራል ኣልቤርቶን(Albertone) ተማሪኹ፡ ጀነራል ኤለና(Ellena) ቆሲሉ። ሰራዊት ኢጣልያ ብዘይካ'ቲ ምስ ዋና ኣዛዚ ጀነራል ባራቲየሪ(Barateri) መረብ ሰጊሩ ዝምለጠ ንኡስ ክፋሉ፡ ዓርጋ ብሙሉኡ ተደምሲሱ። ከም ሳዕቤን ናይቲ ኣብ ልዕሊ ኢጣልያ ዝወረደ ዓቢ ስዕረት ከኣ ኣብ ስልጣን ዝነበረ ቀዳማይ ሚኒስተር ክሪስፒን ሚኒስተራቱን ካብ ስልጣን ተሰናበቱ።

ኣብ ከምዚ ዝኣመሰለ ኩነታት ትርፍራፍ ሰራዊት ኢጣልያ፡ መረብ ሰጊሩ ናብ ኤርትራ ምስኣተወ፡ ሃጸይ ምኒሊክ ድሕሪ'ቲ ውግእ 12 መዓልታት ጸኒሑ ንሽዋ ናብ ርእሰ-ዙፋኑ ወይ ርእሰ-ከተማኡ እንጦጦ ተመልሰ። ነቲ ኣንጻርዎ ውሑዓት ዝበዝሑ ወተሃደራቱ መይቶም፡ ቆሲሎምን ተማሪኾምን ኣጽዋሩን ዕጥቁን ስንቁን ተማሪኹን ፍጹም ተበታቲኑን ዝነበረ ሰራዊት ኢጣልያ ስገር መረብ ኣይሰዓቦን። ንኢጣልያውያን ካብ ኤርትራ ክባርር ኣይፈተነን፡ ኣይተበገሰን። ስለምንታይ፧ መልሱ ቀሊልን ቁጺርን ኢዩ። ሃጸይ ምኒሊክ ንኤርትራ ከም ኢትዮጵያ፡ ከም ግዝኣቱ ስለዘይፈለጣ ኢዩ። ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ስለዘይነበረት ስለዘይኮነትን ጥራይ ኢዩ።

ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኔራ እንተትኸውን፡ ብዛዕባ'ዚ ከኣ ካብ ኢትዮጵያውያን ልዕሊ'ዚ ግዝኣቱ ንምስፋሕ ሃንፍንፍ ዝበለ ዝነበረ ንጉስ ምኒሊክ ዝፈልጦ ኣይምነበረን። ኣብዚ ሰራዊት ኢጣልያ ተደምሲሱ፡ ጠይሱ ሚህሚኑ ዝነበረሉ እዋን ንኤርትራ ከምልሳ ምኽኣለ ነሩ። ኣጽዋርን ስንቅን ኢጣልያውያን ማሪኹ ኣብ ርእሲ ናቱ ዝደረበ ግዙፍ ሰራዊት ምኒሊክ፡ ነቲ ፋሕ ብትን ኢትዩ ዝነበረ ሰራዊት ኢጣልያ ስገር መረብ ሰዒቡ ፍጹም ደምሲሱ፡ ንኤርትራ ንምቁጽጻር ካብ ሸው ዝጥዕም ግዜ ኣይነበረን። ኣይመሸገሮን ከኣ። ኤርትራ፡ ኣካል ኢትዮጵያ ስለዘይነበረት ግን ንሰራዊት ኢጣልያ ካብ መሬቱ ጥራይ ኣባሪሩ ተመልሰ።

ሃጸይ ምኒሊክ መረብ ክይሰገረ ምምላሱ፡ ነቲ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ዝብል ፕሮፓጋንዳ ደርጊ ዘፍሽል ታሪኻዊ መስከር ስለዝኾነ፡ ንኢሰፓ ዘጥቕዕ ኩራኩር ኣብዚ ግዜ'ዚ ብዛዕባ'ዚ ክመሰምሁ ይሰምዑ። ሃጸይ ምኒሊክ መረብ ዘይሰገረ መስፍናዊ ሰራዊቱ፡ ስንቂ ተወዲኡ ጠይሱ ከኣ ተዓኺሙ ስለዝነበረ'ዩ ዝብል ምኽንያት'ውን ምሂዞም ኣለው። እዚ ግን፡ ታሪኽ ዘቓልዕ ቁጽሽ ምስምስ፡ ጠበት ኢዩ። ከባብ ናይዚ ዘመን'ዚ ሰባታት ኢትዮጵያውያን

ባዕሎም ዘጸሓፍዎ ታሪኽ ብኸምዚ ኣቐሚጦምን ኢዩ። ንኹናት ተበጊሱ፡ ጠምዩ፡ ሰንኪ ወዲኡ ኢሉ ዘተመልሰ ሰራዊት ኣብ ታሪኽ ኢትዮጵያ የለን። ከመይ ኢሉ'ኸ፡ ሰራዊት ኢትዮጵያ፡ ናይ መሳፍንቲ ሸዋ ይኹን ትግራይ ዘማቲ፡ ኣዝዩ ንቕድሚኡ ዘቕስብ ኢዩ ኔሩ። ኣብዚ እዋን'ዚ ከይተረፈ፡ ነዚ ልምዲ'ዚ ከምዘይሓደገ ከኣ እቲ ቀይሕ ሰራዊት ዝበሃል ሰራዊት ደርግ ኣብ ልዕሊ ህዝብና ዐትሩ ዝፈጸሞ ራስያ ይምስክር። እቲ መስፍናዊ ሰራዊት ስለዝነበረ ተመሊሱ ዝበል ከኣ፡ ሰራዊት ምኒሊክ መረብ ከበሸሕ ከሎ ኣይኮነን መስፍናዊ ዘኸውን። ቅድሚኡን ድሕሪኡን ኩሉ ግዜ መስፍናዊ ኢዩ ኔሩ። እዚ ግን ኣብ እምባላጀ፡ መቐለ ዓድዋ ኣስጨቡ'ውን ኣብ ካልእ ቦታታት ካብ ምውጋእ ኣይዓገተን።

ካልእ ነዚ ናይ ደርጋውያን ምስምስ ዘቃልዕ መርትዖታት'ውን ኣሎ፡ ኣብቲ ሰራዊት ምኒሊክ ስለዝደኸመ ተመሊሱ ዝበሃሉሉ እዋን፡ ሃጸይ ምኒሊክ ብራእሲ ወልደጊዮርጊስ፡ ደገዝማች ተሰማ ናደው ዝምራሕ ሰራዊት ኣንጻር ናይ ኣውሳ ንጉስ ከምዘበገሰ ታሪኽ ይገልጽ። ብዘይካ'ዚ ምኒሊክ ናብ ሸዋ ምስተመልሰ፡ ገዚፍ ክፋል ናይ ሰራዊቱ፡ ኣብ ከፋ ንዝነበረ ህዝቢ ወቒዑ ወሪሩ፡ ንክልተ ሲሶ ናይቲ ህዝቢ ቀቲሉ፡ ንዝተረፈ ጊልያን ገባርን ገበር። እዚ ብ1897 ዝፈጸሞ ወራር ከኣ፡ ነቲ ሰራዊት ምኒሊክ ስለዝተዳኸመ'ዩ መረብ ዘይሰገረ ዝበል ሓሶት ይበሉ። እዚ ኹሉ ምኒሊክ ካብ መረብ ዝተመልሰሉ ምኽንያት ሓደ፡ ንሱ ከኣ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ስለዘይነበረትን ስለዘይኮነትን ጥራይ ምዃኑ የረጋግጽ።

ከምቲ ደርጋውያን ዝብልዎ፡ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ እንተትነብር፡ እቲ ብርቱዕን ዕውትን ሰራዊት ዝነበሮ ሃጸይ ምኒሊክ ኣብ ከንዲ ንወሎምን ካልኦት ህዝብታትን ዝወረረ፡ መጀመርታ ኣብ ጥንቲ ናይ ኢትዮጵያ ሕመረት፡ መሰረት... ንዝበልዋ ኤርትራ፡ ካብ ኢጣልያውያን ነጻ ከውጽኣ ምተቓለሰ። ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ስለዘይነበረት ግን ብዕሊ፡ ብውዕል ንኢጣልያውያን ከም ግዝኣቶም ፈሊጡሎምን መሪቕሎምን። ደርጋውያን ነዚ ኣየልዕልዎን ኢዮም። እንተኾነ ግን ሃጸይ ምኒሊክ ምስ ወኪል ኢጣልያ ኮንት ፒትሮ ኣንቶነሊ(Antoneli) ብግንቦት 1889 ኣብ ውጫሌ ናይ ዝፈረሞ ውዕል ሳልሳይ ዓንቀጽ ንናይ ሽዑ ኤርትራ ከም ግዝኣት ኢጣልያ ተሰማሚዑሉ ኢዩ። ልዕሊ'ዚ ኩሉ ድማ ድሕሪ'ቲ ኣብ ዓድዋ ዝተጎናጸፎ ዓወት፡ ምኒሊክ ምስ ወኪል ኢጣልያ ዶክተር ኔራሲኒ(Nerasini) ብሕዳር 1896 ኣብ ዝኸተሞ ስምምዕ፡ ካብ መረብ ምሳሽ ግስት ብምልኣታ ኤርትራ ግዝኣት ኢጣልያ ምዃና ተሰማሚዑ ኢዩ። እቲ ውግእ ዓድዋን ድሕሪኡ ዝሰዓበ ታሪኻዊ ፍጻሜታትን ዝምስክሮ ሓቂ ከኣ እዚ—ማለት ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ከምዘይኮነት ኢዩ።

ምሕንጻጽ ዶባት ኤርትራ

ሃገራት ኣፍሪቓ ኣብ ናይ ሎሚ መልክዐን ዝተቘረጻ ኣብ መበል 19 ዘመን ኣብ ዝተገብረ ናይ ሃጸያውያን ዝሓዘ ሓዘ ቅድድም ኢየን። ቅድሚኡ ኩሎም ህዝብታት ኣፍሪቓ ኣብ ሃገር ብዝተሓተ ጥርናፈታት ብደረጃ ብሄራት ቀቢላታት ኮማት ወዘተ ኢዮም ተወዲቦም ኔሮም። ሕንጹጽ ዶብ፡ ምእኩል ምምሕዳርን መንግስትን ጽኑዕ ቀጠባዊ ርክብ ሓባራዊ ህይወት ዘሳልጥ መስመራት ርክብን መጓዓዝያን ኣይነበሮምን። ሃገራት ኤርትራ፡ ኢትዮጵያ፡ ታንዛንያ፡ ዛምብያ ኮታ ኩለን ሃገራት ኣፍሪቓ ከኣ ኣብ መበል 19 ዘመን ኢየን ቆይመን። ህዝብታትን ከም ናይ ዝተፈላለያ ሃገራት ዜጋታት ዝተሳቐፉን ሃገራዊ መንነቶም ዘጥረዩን ከኣ ብናይ ሃጸያውያን ወራር ኣብ ውሱን ዶባት ተጠሚሮም ስለዝተገዝኡ ድኣምበር ብውሽጣዊ ምዕባሌታቶም ተደሪኾም ኣብቲ መድረኽ'ቲ ስለዝበጽሑ ኣይኮነን። ህዝብታት ኣፍሪቓ ኣብ ሃገራት ዝተጠመራ፡ ዶባት ሃገራት ዝተሓንጸጸ ከኣ ሃጸያውያን መስፋሕፋሕትን ከከም ሓይሎም ንመሬት ኣፍሪቓ መግዛእቶም ብዝዝርዝዮ ድኣምበር ብመሰረት ቋሌትን ረብሓን ህዝብታትን ባህርያዊ ኣከፋፍላ መሬትን ኣይነበረን።

እቲ ንዘባና ማለት ቀርኒ ኣፍሪቓ ከም ስጋ ንምዝርዛር ዝተገበረ ውርውራ ፍልይ ዝበለ ኢዩ ኔሩ። እቶም ወረርቲ ናይ ኤውሮጳ ሃጸያውያን ጥራይ ኣይነበሩን። ሃጸይ ምኒሊክ'ውን ካርኡ ስሒሉ ንረብሓቱ ንምግዛእ ምስ ብሪጣንያ፡ ፈረንሳን ኢጣልያን ተመናጢሉ ኢዩ። በንዲ

ዝኾነ ዘእ ኣብዚ ዘበን'ዚ ናይ ዝርከባ ሃገራት ዶብ ተብናይዞም ኣርባዕተ ወረርቲ ስምምዕ ተቐንጺሉ።

ዶብ ኤርትራን ሱዳንን ንምሕንጻጽ ዝተገብረ ቀዳማይ ስምምዕ ኣብ መንጎ ኢጣልያን 356
ብሪጣንያን ኣብ ሮማ ብ15 ሚያዝያ 1891 ኢ.ፍ ተፈሪሙ። ኣብዚ ውዕል'ዚ ብሪጣንያን ኢጣ
ልያን ካብ ኣፍ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ክሳብ ራስ ቁጥር ንምዕራብ ክሳብ ፈለግ ጌሽ ዘሎ
ናይ ግዝኣተን ዶብ ክፈልያ ተሰማሚዓ። ብመሰረት'ዚ ዶብ ኤርትራን ሱዳንን ብዝርዝር ተቐን
ጺጹ። ኣርባዕተ ዓመታት ድሕሪዚ ብሪጣንያን ኢጣልያን ነቲ ዶብ እንደገና ኪድርትኦ ምእንቲ
ካብ ራስ ቁርኪ ክሳብ ቀይሕ ባሕሪ ዘሎ ዶብ እንደገና ክሕንጽጽኦ ወሰና። ነዚ ስምምዕ'ዚ
ኪኸ ብስም ብሪጣንያ ሰር ሀርበርት ኪሬቨነር( ) ኣብ ካይሮ ብ25
ሰነ 1895፡ ብስም ኢጣልያ ከኣ ናይ ኤርትራ ገዛኢ ዝነበረ ጀነራል ኦሬስተ ባራቲየሪ 357
/ / ኣብ ኣስመራ ብ7 ሐምለ 1895 ክተምዋ፡ ኣቲ ዶብ
ኢጣልያን ብሪጣንያም ብ18 ለካቲት 1903 እንደገና ከኣ ኣብ ቃርራ ብ1ጥሪ 1904 358
ብዝገበርዎ ዝርዝር ስምምዕ ተመሓይሹ ናይ መወረሽታ መልክዑ ሓዘ።

ብ10 ሓምለ 1900 ሃጸይ ምኒሊክ ናይ ኢትዮጵያ ገባሪን ፈደሪኮ ቺካ ዲካሳ(
) ወኪል ኢጣልያ ኣብ ኢትዮጵያን ብዝዕባ መስመር ዶብ ኤርትራን ኢትዮጵያን 360
ተሰማምዑ። ኣብቲ ኣብ ኣዲስ ኣበባ ዝገበርዎ ሕንጻጽ ተማት፡ ተጸሱክ፡ መረብ በለሳና ንኤር
ትራን ኢትዮጵያን ዝፈሊ ኪኾውን ተሰማምዑ።

ብ15 ግንቦት 1902 ኢትዮጵያ ኢጣልያን ብሪጣንያን ነዚ ሕንጻጽ'ዚ ንምቕያር ተሰማሚዓ። 361
ብመሰረት'ዚ ዶብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ካብቲ ሩባ ሰቲት ዘራኸቦ ፈለግ ሰቲትን ዘራኸቦ ጀሚሩ
ብፈለግ ሰቲት ክሳብ ምስ ፈለግ ማይ ቴባ ዘራኸቦ ነጥቢ፡ ካብኡ ብፈለግ ማይ ቴባ ተኸቲሉ፡ 362
ንገበ ኣባን ኣቱቃሰራን ናብ ኤርትራ ገዲፉ፡ ክሳብ ፈለግ መረብ ማይ ኣንበሳን ዘራኸቦ
ይቕጽል። ኣቲ ኣብ መንጎተን ኣፍሰጋት ዘሎ በታታት ወከልቲ ክልቲኦም ወገናት ክፅሰንዎ
ተሓደገ። ህዝቢ ብሄረ ኩናማ ድንካኣብ ውሽጢ መሬት ኤርትራ ምዃኑ ተሰማምዑ።

ኣቲ ኣብ መንጎ ደንከልን ትግራይን ዘሎ ዶብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ኣብ መንጎ ምኒሊክን 363
ወኪል ኢጣልያ ዳክቶር ጆሴፔ ፈሊትራኖ(Juisepe Cc ladi Fâlitrano) ኣብ ኣዲስ ኣበባ ብ16 ግን
ቦት 1908 ብዝተኸተመ ስምምዕ ተቐንጺጹ። ንኤርትራን ጅቡቲን ዝዓወን መስመር ከኣ ኣብ መንጎ 364
ፈረንሳን ኢጣልያን ብ1900ን ብ1901ን ኣብ ሮማ ብዝተገብረን ብ7 ጥሪ 1935 እንደገና
ተማሓይሹ ብዝጸደቐን ስምምዕ ተወሲኑ። ምብራቓዊ ዶብ ኤርትራ ግን ቀይሕ ባሕሪ ንርእሱ ከም 365
ባህርያዊ ዶብ ስለዘደረቶ ኢጣልያ ምስ ካልኦት ክትሰማማዕ ኣየድለያን።

ኣብዚ ኣርባዕተ ወረርቲ ማለት ኢጣልያ፡ ኢትዮጵያ፡ ብሪጣንያን ፈረንሳን ዝተሰማምዕሉ
ውዕል ግት 124.200 ኪሎ ሜትር ትርብዒት ናይ ዘሰፍሓ መሬት ኤርትራ ዶብት ተፈልዩ።
ኣብዚ መሬት'ዚ ከኣ ኢጣልያውያን ብ1891 ዝገበርዎ ፍቅዲ ከምዘሕብር ኣቢሉ 9 ብሄራት
ዝኾነ ብውሑድ 300000 ህዝቢ ኤርትራ ነበረ። ነዚ ብጥይትን ዓረርን ኢጣልያውን ኣብ ሓንቲ
ሃገር፡ ኣብ ኤርትራ ዝተጠርነፈ ህዝቢ ዝመስሉ ህዝብታት ኣብ ጎረባብቲ ሃገራት ኣብ ጅቡቲ፡
ኢትዮጵያ ሱዳን ኔሮም ኢዮም። እዚ ግን ነቲ ናይ ኢትዮጵያ መስፋሕፋሕቲ ገለ ካብ ህዝቢ
ኤርትራ ምስ ገለ ኣብ ኢትዮጵያ ዝነበሩ ህዝብታት ብቕርቢ፡ ቋንቋ ባህሊ ወዘተ ይመሳሰል
ኢዩ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ዝብልዎ ምኽንያት ኣይገብሮን።

እዚ ናይ ጎረባብቲ ምምስሳል መግዛእቲ ዘስዓቦ ናይ መሰል ኣፍሪቃ ጥርኣ'ምበር ፍሉይ
ናይ ኤርትራ ተመኩሮ ኣይኮነን። መብዛሕትኦም ህዝብታት ኣፍሪቃ ብሃጸያውያን ኣብ ዝተፈላለያ
ሃገራት ተበታቲኖም፡ ዳርጋ ኩለን ሃገራት ኣፍሪቃ ከኣ ብሓይሊ ብዝተጠርነፉ ዝተፈላለዩ
ህዝብታት ኢየን ቆይመን። ኣቲ ባህሊ ቋንቋ ሃይማኖትን ዓሌትን ሓደ ዝኾነ ህዝቢ ሶማል
ንእብነት ኣብ ትሕቲ ኣርባዕተ ገዛእቲ ማለት ኢጣልያ፡ ብሪጣንያ፡ ፈረንሳን ኢትዮጵያን
ተመቓቒሉ ኔሩ። በቲ ሓደ ሸነኽ ከኣ ዓሰርታታት ዝተፈላለዩ ቋንቋ ዝዛረቡ ህዝብታት ብመስ
ፋሕፋሕቲ ነገስታት ሸዋ ኣብ ውሽጢ ኢትዮጵያ ተጠርኒፎም ኢዮም። እዚ ኩነት'ዚ ከኣ ሃጸያ
ውያንን መስፋሕፋሕቲ ኢትዮጵያውያንን ንኣፍሪቃ ናይ ህዝቢ፡ሓድነት፡ ዱልዩት፡ ረብሓን ዝም
ድናን ገዲ ከይገብሩ ብካራታትም ከምዝተማቕልዎ ጥራይ ኢዩ ዝምስክር።

ናይ ደርጋውያን መንግስቲ ናብቲ ገቡኢ መደምደምታኡ እንተኣብጺሕናዮ ንህዝቢ ኤርትራ ዘመስሉ ኣብ ጁቡቲን ኢትዮጵያን ሱዳንን ስለዘርከቡ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኣካል ጁቡቲ ኣካል ሱዳን ኢያ። ንህዝቢ ሱዳን ዘመስሉ ኣብ ኩሉን ጎረባብታ ስለዘለዉ'ውን ሱዳን ኣካል ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኣካል ኡጋንዳ፡ ዛየር፡ ጫድ፡ ንብጺ ወዘተ ኢያ ማለቶም ኢዩ። ክልኦት ሃገራት ኣፍሪቃ፡ ኢትዮጵያ'ውን ንበዕሉ ከምኡ። እዚ ግን መንግስቲ ሸኣሉ ስለዘኽኑ ዝኣምኖ ዘኸብሮ ዓለን። ብመሰረት'ዚ እቲ ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ዝብል ፕሮፓጋንዳ ደርጋውያን ካብ ክንዳልዩ ዘደለኻ ኣብ ንምብሒ ዘገራ ብሎ ዝብል ሞስሲ ቀዳሞት ኣይጠልፍን። ኤርትራ ከኣ ቀራስ ኣካል፡ ውድዱ ኢትዮጵያ ዘይኮነትን ልክዕ ከምተን ምስኣ ኣብ ሓደ ዘመን ብመግዛእቲ ዝተፈጥራ ሃገራት ኣፍሪቃ ሕንጻጽ ደቢት፡ ፍሉይ ህዝብን ታሪኽን ዘለዋ ርእሳ ዝኽኣለት ሃገር ኢያ።

ተቓውሞ ኣብ መበል 20 ዘመን

ብ20 ለካቲት 1937 ኣብርሃም ደቦጭን መንግስ ኣስገደምን ንማርሻል ግራዝያኒ ንምቕታል ኣብ ማእከል ቤተ መንግስቲ ኣዲስ ኣበባ ቦምባ ኢዶ ረኪቦምሉ። እዞም ክልተ ኤርትራውያን ቆራጻት ብዘሰንደዎ ቦምባ እቲ ንህዝቢ ኣብ ቀደማኡ ኣኪቡ ዝነበረ ግራዝያኒን ንማጀኒሉ ዝነበሩ ክልኦት በበ ስልጣን ኢጣልያን ቆሲሉ። ብዚ ኣብ መንግስቶም ዝተገብረ ቦምቢ ዝረዓዱ ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ በበ ስልጣን ሕንሕን ናይዚ ንቐናኽ ህዝቢ ኣዲስ ኣበባ ክሰሃልዎ ተበገሱ። ልክዕ ከምዚ ኣብዚ እዋን መንግስቲ ኣዲስ ኣበባ ኣብ ተመሳሳሊ ኩነታት ኣብ ኣኽርደትን ክልኦት ዓዲታትን ከተማታትን ኤርትራ ህልቂት ዝፈጸመን ገና'ውን ዝፍጽሙ ዘለዉን ናይ ኢጣልያ ኣመሓደርቲ'ውን በረዊቶም ንህዝቢ ኣዲስ ኣበባ ኪጭፍጭፉ ኣዘዙ። ሰራዊቶም ነቲ ህዝቢ፡ ቆልዓ ሰበይቲ፡ መንእሰይ ሽማግለ ከይፈለዩ ወሰን ኣልቦ ጠረጉ። ንግራዝያኒ ክሰምዕ ተኣኪቡ ዝነበረ ህዝቢ ኣዲስ ኣበባ ከም ቆጽሊ ረገፈ። ኣባይቲ ምስ ሰደርኡ ነደዱ። ኣሽሓት ብባንዳ ተዘልዚሎም፡ ብጥይት ተረሺኖም። ብቐዋ ቅቡሮም ተቐዚፉ። እቲ ኣብታ ዕለት እቲኣ ኣብ ኣዲስ ኣበባ ዝነበረ ኩነታት ካብቲ ብመግዛእታዊ በሪዊት ኢትዮጵያ ኣብ ኤርትራ ብሕማኢት ግዜ ዝተደጋገመ ዘሰቅቕ ኣረመናዊ ምርኢት ዘይፍለ ነበረ።

ዕስሞ ኤርትራውያን ጀጋኑ ኣብርሃ ደቦጭን መንግስ ኣስገደምን ምስኣ ንምሉእ ኣይተዓወተን። እቲ ምልክት ዓሌታዊ ፋሽስታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ዝነበረ ግራዝያኒ ኣይተቐትለን። እቲ ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃ ዘሰዓለ በዓል ስልጣን ናይ ፋሽስቲ ኢጣልያ ዝነበረ ተወጊኡ ካብ ሞት ኣምለጠ። ይኹን'ምበር እዞም ክልተ ኤርትራውያን ቆራጻት ብዚ ቀራጽነትን ቆራጽነት ንመሰዋእትን ዝሓተተ ተግባሮም ናይ ህዝቢ ኤርትራ ዘይተመሳሳኽነት ኣመስከሩ። ናይ ህዝቢ ኤርትራ ናይ ቃልሲን ተቓውሞን መንፈስን ናይ ናጽነት ሃረርታን ብናይ 50 ዓመት ናይ ግፍዕን ኣረመንነትን መግዛእቲ ኢጣልያ ከምዘይተዳህከ፡ ከምዘይተደምሰሰ ብናይ ቦምባ ባርዕ ኮሊዖም ኣብርሁ። ኤርትራውያን ኣብ ዘለውዎ ካብ ሰደት'ውን ምእንቲ ናጽነት ህዝቦምን ሃገሮምን ኣንጻር ባዕዳውያን ወረርቶም ከምዝቃለሱ ኣረጋገጹ። ጅግንነታዊ ስርሒት ኣብርሃም ደቦጭን መንግስ ኣስገደምን ግን ቀዳመ መርኣያ ናይቲ ህዝቢ ኤርትራ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ ውሽጥን ኣብ ግዳምን ዘገበሮ ዝነበረ ቆራጽ ተቓውሞ ጥራይ ኢዩ። እናተበርከተ ንዝኸደ ባዕዳውያን በኹሉ መልክዓት ንዘተቓለሰ ህዝቢ ኤርትራ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ መሬት ክይኑ ብትሪ ቢቱ ኢዩ። ተቓውሞ ኣብያን ንመግዛእቲ ኢጣልያ ምስቲ ብባህታ ሓጎስ፡ ኣበራ ሃይሉ ዕቑባይ (ዝዘከሩ)፡ ኣብ ከበር ናስር፡ ደሲን ቀይሕ ምስ ክልኦት ጀጋኑ ኤርትራውያን ኣብ ቀዳሞት ዓመታት መግዛእቲ ኢጣልያ ዝገበርዎ ብረታዊ ቃልሲ ሻዕቢ ተመን። ቆራጽ ህዝብና ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዘኽበታ መጠረሽታ ዕለት ተጋሂሉ ኢዩ። እቲ ኣንጻር ምምንዛዕ መሬት፡ ግዱድ ዕስክርና፡ ዓሌታዊ ኣፈላልያን ብዕዳዊ መግዛእቲ ብቐረሽን ኣብ ብዙሓት ዓድታት ዝወሰደ ዝነበረ ዕብታት ናይ ህዝብና ተሪር ተቓውሞ ኢዩ ዝምስክር። እቶም ክባብ ኢጣልያ ካብ ኤርትራ ዝተባረረትሉ ዕለት ኣብ ናኹራ ተቐይሮም ኣብ ናይ ኣስመራን ዓበይቲ ባጽዕን ኣብያተ ማእሰርቲ ኢጣልያ ተዓጊኖምን ተጨፍጪፎምን ዝተሰውኡ በማእታት ቆራጻት ከኣ፡ ህዝቢ ኤርትራ ኣብቲ ዝጸለመተ እዋን፡ ኣብቲ ቀይሒ መግዛእቲ ዘበርትዓሉ፡ ዕጥቁ ህዝብና ከኣ ዝደኸመሉ

ኣቐን'ውን ንመግዛእቲ ኢጣልያ ከምዘይተቓበልክሽ ኢዮም ዘንጸባርቑ። ኤርትራ፡ ምእንቲ ናጽነት ሃገራን ህዝባን ዘበጀዉ ቁርባናታት ደቃ ወትሪ ከምእተፍረየ ኢዮም ዘረጋግጹ።

ኤርትራውያን ተቓለስቲ ኣቐዲሙ ከምእተገልጸ፡ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ካብ ውሽጢ ሃገሮም ኣብ ገዛእ መሬቶም ጥራይ ኣይኮኑን ዝተጋደሉ። ኣብ ሮማን ኣዲስ-ኣበባን፡ ኣብ ሶማልያን ኢትዮጵያን እውን ህይወቶም ከፊሎም ኣንጻር ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ተጋዲሎም ኢዮም። ኣብ ኢጣልያ ኤርትራዊ ጅግና ዘርኣይ ደረስ ንዓሌታዊ ትምክሕቲ ኢጣልያውያን ኣብ 371 ማእከል ርእሲ ከተማኦም፡ ኣብ ሮማ፡ ጐራዴኡ መዚዙ ተራቢዑ ኢዩ። እቲ ግዜ እቲ ትዕቢት፡ ኣብ ልዕሊ ጸለምቲ ንዝነበሮም ንዕቀት ካብቲ ብዓሌታዊ ኣድልዎን መግዛእታዊ ጌልያነትን ዝቐረረ ልቡ ብዘተተኮሰ ነድሪ ገጡኡ መልቢ ሓዊ ኢዩ። መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ ኤርትራ ምስ ጸንዐ፡ እቲ ዓሌታዊ ኣድልዎ ምስ መረረ፡ ምዝመዛን ጭቆናን ኢጣልያ ምስ ከረረ ኣሽሓት ኤርትራውያን ንዘፍቅርዋ ሃገሮም፡ ንመሬት ዓደቦኦም፡ ቈልዑኦም ኣብ መሬት ባዕዲ ከይዶም ኪቃለሱ ተገዲዶም ኢዮም። ኣሽሓት ከምዚ ሎሚ ደርጊ ዝገበሮ ዘሎ፡ ብኢጣልያ ብግዲ ዝተዓስከሩ ኤርትራውያን መግዛእቲ ንዘዕጠቐም ብረት ቨምቡቖኡ ኣዚሮም ኣንጻር ኢጣልያ ምእንቲ ናጽነት ንመግዛእቲ ንምሕምሻሽ ከቃልሱ መሪጾም ኢዮም። ከምዚ ኣብዚ እዋንዚ ብስንኪ ባርባራዊ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኢትዮጵያ ኣማኢት ኣሽሓት ኤርትራውያን ካብ መሬቶም ናብ ጐረባብቲ ሃገራት፡ ኣረ ውቅያኖሳት ሰጊሮም ናብ ርሑቕ መሬት ተሰዲዶም ከርተት ክብሉ ዝግደዱ ዘለዉ ኣብ ዘመን ኢጣልያ'ውን ዝተሰደዱ ኤርትራውያን ኣሽሓት ነሮም።

ንናይ ሽዑን ናይ ሎምን ዝፈሊ ኩነታት ግን ኣሎ። ኣብ መግዛእቲ ኢጣልያ ኤርትራውያን ክስደዱ ዝኽእሉ ናብ ጐረቤትን ሃገር ቅንቲ ኢትዮጵያ ጥራይ ኢያ ኔራ። ካልኦት ኩሎም ናይ ከባቢ ሃገራት ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኢየን ኔረን። ናብኤን'ውን ዝሰደዱ ኣይነበሩን ማለት ኣይኮነን። ብዙሓት ተሰዲዶም ኢዮም። ከም ኣብነት ንምጥቃስ ከንቲባ መሓመድ ሓመድ ናይ ሓባብ ምስ ብዙሓት ደቂ ቀቢሉኡ ኣብታ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ግብጽን ብሪጣንያን ዝነበረት ሱዳን፡ ኣብ ቀኸር ቢዕቀብ ተገዲፉ ኔሩ። ይኹን'ምበር ብዙሓት ካብኦም ንመግዛእቲ ኢጣልያ ከምኡ ዘመረጹ ኣገታ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ናጻ ዝነበረት ኢትዮጵያ ኢዮም ኪዕቆቡ ዘኽኣሉ።

እቶም ቁርባናታት ናብ ኢትዮጵያ ዝኸዱ ግን ከመይ ንታሪኽ ኣንደገና ምምሃዝ ዝኣመሎም ደርጋውያን ዝበልዎ ንኢትዮጵያ ከም ሓደ ሃገር ስለዝኣመኑሉ ዘይኮነስ እንኮ ናጻ ሃገርን ጐረቤትን ስለዝነበረት ኢዩ። ንጸረ-ኢጣልያዊ ጨኸተ ዝበለጸ ዕድልን ዝቐረበ መሬትን ትህብና ዘበለ ግምት ስለዝነበሮ ጥራይ ኢዩ። ናይ ደርጋውያን መጐት እንተኣማንና እቶም ኣብዚ ግዜ ኣብ ሱዳን ተዓቒቦም ዘለዉ ኣማኢት ኣሽሓት ኤርትራውያን ንሱዳን ከም ናይ ኤርትራ ሓደ ሃገር፡ ኣካል ስለዝኣመኑሉ ኢዮም ናብኣ ዝተሰዱ ማለት ኢዩ። ዘይውሑጥ መጐት።

ኤርትራውያን ቁርባናታት ካብ ኢትዮጵያ ዝተጸበይዎ ምቹእ ናይ ቃልሲ ኩነታት'ውን ብስንኪ ገዛእቲ ኢትዮጵያ ኣይተማልአን። ንኣብነት ደጊያት ባህታ ሓጎስ ኢጣልያ ንኢትዮጵያ'ውን ካብ ምውራር ከምዘይትዕገስ ንራእሲ መንገሻ ናይ ትግራይ ኣገንዚቡ ምስኡ ተሓቢሩ ኣንጻር ኢጣልያ ኪዋጋእ ዓዲሙዎ ኔሩ። ራእሲ መንገሻ ግን ንቲ ናይ ሰሙር ግንባር ዕድመ ነጺግዎ። ካብዚ ቀጺሉ'ውን ኢጣልያ ብባህታ ሓጎስ ንዝመርሖ ቁርባናዊ ኤርትራዊ ሰራዊት ኣብ ሓላይ ምስ ሰዓረት ራእሲ መንገሻ ናብ ኢጣልያውያን ናይ እንቋዕ ሓጎሰኩም መልእኽቲ ዝሓዘ ደብዳቤ ሰደደ። ደጊያት ኣበራ ሃይሉ ድሕሪ'ቲ ኣብ ኤርትራ ዝሰለሰ ናይ ደባይ ኲናት ካብ ትግራይ እናተጋገሰ ንሓይልታት መግዛእቲ ኢጣልያ ክሰምብር ጀሚሩ ኔሩ። 372 ይኹን'ምበር ሃጸይ ምኒሊክ ኢጣልያ ብዘቕረበትሉ ጠለብ ንደጊያት ኣበራ ሃይሉ ብቕጽበት ናብ ሸዋ ኣርሒቑ ኣባረሮ። እዚኣ'ውን እቲ ናይ ደርጋውያን ናይ ሓደ ሃገር ታሪኽ ሓጠው ቀጠው ምዃኑ ካብ ዘምስክራ ኣብነታት ኢያ።

ናይ ኤርትራውያን ደገፍ ንህዝቢ ኢትዮጵያ ኣንጻር ወራር ኢጣልያ

ኣብ ጥቅምቲ 1935፡ ቅድሚ 50 ዓመታት፡ ኢጣልያ ንኢትዮጵያ ወረረታ። እዚ ኣብ ልዕሊ እታ ክሳብ ሽዑ ካብ ኤውሮጳዊ መግዛእቲ ናጻ ዝነበረት ኣፍሪቃዊት ሃገር ዝተፈጸመ ወራር ብኡ ንብኡ ንኩሎም ኣፍሪቃውያን ጸለምቲ ዓሌትን ገስገስቲ ሓይልታትን ኣቖጥዖም። ኣሸሓት ጸለምቲ ኣመሪካውያን ኣብ ከተማታቶም ብሰሻማዊ ሰልፍታት ነቲ ፋሽስታዊ ወራር ኮነኖም ንህዝቢ ኢትዮጵያ ደገፎም ገለጹ። ኣብ ለንደን ብሪጣንያ፡ ኣፍሪቃውያን ቁርበኛታት ምስ ናይ ካልኦት ጸለምቲ ምንቅስቓሳት መራሕቲ "ኣህጉራውያን ኣፍሪቃውያን መሓዙት ኣቢሲንያ" ዝስሙ ምእንቲ ናጽነት ኢትዮጵያ ዝጣበቕ ማሕበር ኣቖሙ። ሽዑ ብለንደን ናብ ኣመሪካ ይሓልፍ ዝነበረ ኣፍሪቃዊ ተቓላሳይን መራሕን ኩዋሜ ንክሩማ(Kwame Nkrumah) ከም ኣብታ ናይ ወራር ዕለት' ቲኸ "ቁርበኛዊ ስሚዒተይ ብጣዕሚ ገንፈለ። መግዛእቲ ንምምሻሽ ኩሉ ከፍሽል፡ ንኺኣልውን ኪጻወር ከም ቀረጽኩ" በለ።

እቲ ወራር ኣብ ኤርትራውያን እውን ተመሳሳሊ ስምዒት ኣበራበረ። እቲ ብዓሌታዊ ኣድልዎን ሕሰምን መግዛእቲ ኢጣልያን ዝሳቐ ዝነበረ ህዝቢ ኤርትራ ምስቲ ዝተወረረ ህዝቢ ኢትዮጵያ ተደናገጸ። ብሕልፊ እቶም ብኢጣልያውያን ተዓስኪሮም ልክዕ ከምዚ ናይ ሎሚ ንረብሓ መግዛእቲ፡ ኣብቲ ወራር ክቡር ህይወቶም ክኸፍሉ ዝተገደዱ ኤርትራውያን ልቦም ኣብ ጎድኒ ህዝቢ ኢትዮጵያ ኣንበሩ። ብዙሓት ካብኣቶም ንከምኦም ጸለምቲ ኣሕዋቶም ህዝቢ ኢትዮጵያ ካብቲ ዘንጸላልዎ መግዛእቲ ንክድሕንዎ ተበገሱ። ሽምብቆ ብረቶም ኣንጻር'ቲ ኣብቲ ኩናት ከም ዕንጸይቲ ከቃጽሎም ዝቀሰበ ጸላኢኦም መግዛእቲ ኢጣልያ ኣቕንዑ። ንመግዛእቲ ኢጣልያ ቀምሺሾም ናጽነት ህዝቢ ኤርትራን ህዝቢ ኢትዮጵያን ከረጋግጹ ከም ኣሸሓት ኤርትራውያን ዓሳክር ኢጣልያ፡ ብገለ ጸብጻባት ልዕሊ 2000፡ ምስ ቁርበኛታት ኢትዮጵያ ኣንጻር ኢጣልያ መከቱ። እቶም ቅድሚ 1935፡ ማለት ቅድሚ'ቲ ወራር፡ ብሰንኪ መግዛእቲ ናብ ኢትዮጵያ ዝተሰደዱ ኤርትራውያን ኣብቲ ሃገራዊ ተጋድሎ ህዝቢ ኢትዮጵያ ብብዝሒ ተሳተፉ። ኣብ ውሽጢ ሃገር ዝነበሩ ኤርትራውያን እውን ኢጣልያ ኣብ ልዕሊ ኢትዮጵያ ንዝፈጸመቶ ወራር ተቓወሙን ኮነኑን። ቁርበኛ ኣብራሃ ሱልጣን ንኣብነት ኢጣልያ ኣብ ዝወረረትሉ ግዜ ኣብ ኣቑርደት "ፋሽስቲ ጥልያን፡ ንሓንቲ ናጻ ዝነበረት ኣፍሪቃዊት ሃገር ወሪርማ!" ኢሉ ኪቃወም ስለዝተሰምዐ ብመግዛእቲ ኢጣልያ ተኣሲሩ ናብ ፍርዲ ቀሪቡ።

ኤርትራውያን ገና ቅድሚ እቲ ወራር ኢዮም ንህዝቢ ኢትዮጵያ ኪድግፍዎ ዝጀመሩ። ንኣብ 373
ነት ኣብ ሶማልያ ዝነበረ ገረሂወት ኢዶምንድ ናይ ኢጣልያ ናይ ወራር ውጥን ዝምልከት
ሰነዳትን ሓበሬታን ኣብ ባጹር ባሕሪ ብዝሰርሑ ኤርትራውያን ናብ ዓደን ሰዲዱ ናብ ኢት
ዮጵያ ብእዋኑ ከማሓላልፍ ፈተነ። ብኢጣልያውያን ስለዝተፈለጠ ግን ፈለማ ንሞት ደሓር
ከኣ ንሕልፈት ተፈሪዱ ኣብ ናኩራ ተቐየረ። ምስኡ ዝተሓባበሩ ካልኦት ኤርትራውያን እውን
ንነዊሕ ዓመታት ተፈሪዶም ተበቕዑ። ብዙሓት መግዛእቲ መሪሩዎም ናብ ኢትዮጵያ ዝኸዱ
ኤርትራውያን ምሁራት ንኣብነት ብላታ ጌታ ሎሬንዞ ታእዛዝን ብላታ ጌታ ኤፍሬም ተወልደ 374
መድህንን ኣብ ኣህጉራዊ መጋባእያታት ኣብ ዲፕሎማስያውን ፖለቲካውን ማዓታት ኣንጻር ወራር
ኢጣልያ ኣብ ዝተገብረ ቃልሲ ዘዓበየ ኣበርክቶ ወፈዩ።

ሰራዊት ኢጣልያ ካብ ሶማልያን ኤርትራን ናብ ኢትዮጵያ ምስ ወረረ ኣብ ሰራዊቱ ከም ዝተጠቕሰ ኣሸሓት ዓሳክር ዝነበሩ ኤርትራውያን ብኣሽሓታትን ብውልቅን ንሰራዊት ኢጣልያ ራሕሪሖም ኣብ ጎድኒ ንናጽነቶም ዝቃለሱ ኢትዮጵያውያን ተሰለፉ። ኣብቲ ዘሰዓበ ውግኣት ብጅግንነት መኪቶም ኣብ ታሪኽ ግዙኣትን፡ ጥቕናትን ብኽብሪ ዘሰፍር መደ ፈጺሙ። ሰራዊት ኢትዮጵያ ኣብ ማይ ጨው ካልኦት ውግኣትን ተሳዒሩ ምስ ተበታተነ'ውን እቶም ኣንጻር መግዛእቲ ዝተላዕሉ ኤርትራውያን ቃልሶም ኣየዕረፉን። ምስቶም ኣንጻር ኢጣልያ ደባይ ኩናት ዝጀመሩ ኢትዮጵያውያን ሓቢሮም ቃልሶም ቀጸሉ። ዕሳማኦም ንህዝብና ኣብ ድቕድቕ ጸልማት ዓሌታዊ ኣደራዕ ዘንቀተ መግዛእቲ ኢጣልያ ንምሕምሻሽ ስለዝነበረ ገለ ካብኣቶም ኣብ ኤርትራ ደባይ ኩናት ኪጀምሩ መረብ ሰገሩ።

ኣብ ሰራዊት ኢጣልያ ሹምባሽ ዝነበረ ደብረ ዓደሃንስ፡ ዓንሰባ፡ ዝዓዱ ቀርበና ዓንደም ተስፋጽዮን ምስ ብዙሓት ሰዓብቱ ኣብ ትግራይን ጎንደርን ኣንጻር ኢጣልያ ድሕሪ ምውጋእ ኣብ ሃገሩ ኤርትራ ደባዩ ኮይኑ ክባርዕ ወሰነ። ነዚ ኣብ ቆላታት ደቡባዊ ምዕራብ ኤርትራ ክፍጽሞ እውን ተበገሰ። እንተኾነ ግን ሰራዊት ኢጣልያ ብዛዕባዚ ኣቐዲሙ ስለዝተሓበረ ንቐርበናዊ ሓይሊ ዓንደም ተስፋጽዮን ገና ሱር ከይሰደደ ኪድምስሶ ወሰነ። እቲ ሃገራዊ ሓይሊ መረብ ሰጊሩ ኣብ ዓባል እናተንቀሳቐሰ እንከሎ ምስ ሰራዊት መግዛእቲ ኢጣልያ ተራኸበ። ኣብቲ ኣብ ዓባል ዝተገብረ ውግእ ከኣ ዓንደም ኣብ ከብዱ ተወግአ። እቲ ቀርበናዊ ኣሃዱ ግን ኣይተደምሰሰን። ድሕሪ ኣስታት ሰለስተ ኣዋርሕ ከኣ ዓንደም ንኽሕክም ናብ ሱዳን ክኸይድ ተገደደ። ሰራዊት መግዛእቲ ፈንፈን ኣናበሰ ይሃድኖ፡ ንምንቅስቓሱ ብደቂቕ ኪከታተሎ ይጽዕር ስለዝነበረ ከኣ ድሕሪ ሱዳን ናብ ኢትዮጵያ ተመሊሱ ኣብ ዝሓሸ ኩነታት ቃልሱ ኪቕጽል መረጸ።

ናይ ኢትዮጵያ ግዛእቲ ደርቡታትን ዑሩጊቶን ግን ነዚ ኣብ ታሪኽ ተኾሊሉ ዝነበረ ኤርትራውያን ቀርበናታት ኣብ ኢትዮጵያ፡ ኢጣልያን ሶማልያን ዝፈጸምዎ ጅግንነት ዘይዕሳማኡን ዘይትርጉሙን ሕዝብያ ይፍትኑ። በቲ ንታሪኻዊ ሓቂ ቦታ ዘይህብ መንገዶም፡ ኤርትራውያን ምስ ቀርበናታት ኢትዮጵያ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ዝመከቱ ኢትዮጵያውያን ስለዝኾኑ ኢዮም ይብሉ። በዚ ሰጊንጨር መንገዶም እዚ ኣቐዲሙ ዝተጠቕሱ፡ ኢጣልያ ኣብ ልዕሊ ኢትዮጵያ ንዝፈጸመቶ ወራር ኣብ ኣመሪካ በቕጽሊ ሰሜናዊ ሰልፍታት ዝተኻየዱ ጸለምቲ ኣመሪካውያን፡ ኢትዮጵያውያን ኢና ስለዝበሉ ኢዮም ንህዝቢ ኢትዮጵያ ዝደገፉ ማለት ኢዩ። ኩዎ ንኹሉ ግን ካልኦት ኣፍሪቃውያን ቀርበናታትን ከምኡ'ውን ኩሉ'ቲ ኣብ ልዕሊ ህዝቢ ኢትዮጵያ ብዝወረደ ገበናዊ ንብጣ ዝሓዘነ ህዝቢ ኣፍሪቃውን ኢትዮጵያዊ ኢዩ ማለት ኢዩ።

ኣንጻር ናይ ሓባር ጸላኢ ብሓባር ምቅላስ ብኤርትራውያን [illegible]
ኣይኮነን። ኣብቲ ኤርትራውያን ኣብ ኢትዮጵያ ዝዋግኡሉ ዝነበሩ [illegible]
ጀርመን ዝተወረረት ፈረንሳውያን ምስ እንግሊዛውያን ንወራራት [illegible]
ብናዚ ጀርመን ዝተወረሩ ህዝብታት ሃገራት ምብራቕ ኤውሮጳ ኣብ [illegible]
ሶቬት ሓቢሮም ኣንጻር ጀርመን ይዋግኡ ኔሮም። ብዙሕ ከዋርቀቕ [illegible]
ምስ ኢትዮጵያውያን ቀርበናታት ኮይኑ ንሰራዊት ኢጣልያ ካብ ኢ[illegible]
እንግሊዛውያን ኣብ ኢትዮጵያ ዝተዋግኡ ኢትዮጵያውያን ኢና ስለ[illegible]
ምብራቕ ኤውሮጳ ኣብ ሕብረት ሶቬት ኣንጻር ጀርመን ዝተቓለሱ [illegible]
ኮኑን። ዕላማኦም ንናይ ሓባር ወራር ብናይ ሓባር ቅልጽም ምም[illegible]
ሓቖነት፡ ናይ ዝተወረሩ ህዝብታት ስምረት ኢዩ ኔሩ። ኣብዚ ግ[illegible]
ምእንቲ ሓርነት ህዝቢ ኢትዮጵያ ኣብ መሬት ኢትዮጵያ፡ ናይ ዓ[illegible]
ኢትዮጵያ ተጋደልቲ ከኣ ኣብ ጎድኒ ህዝቢ ኤርትራ ኣንጻር ወራ[illegible]
ኣፍቢሎም ኢዮም። ኤርትራውያን ቀርበናታት ኣብ ኢትዮጵያ ኣንጻ[illegible]
ቓለሱ'ውን በዚ መንፈስ'ዚ ኢዩ። ክንድዝኾነ ከኣ እቲ ኤርትራ[illegible]
ጻር ኢጣልያ ዝተጋደሉ ኢትዮጵያ ኣደ ሃገሮም ስለዝኾነት ኢያ ዝብል ፕሮፓጋንዳ ጣበቕ ኢዩ። ደርጋውያን ኤርትራ ኣካል ኢትዮጵያ ኢያ ንዝብል ጸውጸዋዮም ታሪኻዊ መርትዖ ስለ ዘስኣኑ ዝልፍልፍዎ ጥራይ ኢዩ።

መግዛእቲ ኢጣልያ ብዕቤናቶን

ቅዱሚ መሰሊኒ

ቅዱሚ 91 ዓመታት ብ6 ሰነ ተቐሚጦ 17 ዓዲታት ሰራዊ ዓቢ ናዕቢ ኣልዒሎም። እዞም ተቐሚጦ ኣንጻር ኢጣልያውያን ግዛእቲ ዝተሰዕሉ፡ እቲ ዝሰብሓ ካብ መሬቶም ንኢጣልያውያን ሰፈርቲ ከዕደል ስለዝተገበረ ኢዩ። መግዛእቲ ኢጣልያ ከምዚ ዓይነት ስጉምቲ ኣብ ሰራዊ ጥራይ ኣይወሰደን፤ ተቓውሞ ህዝቢ'ውን ኣብኡ ጥራይ ኣይተጋህደን፡ ኣብ ኩሉ ኩርንዓት

ኤርትራ ኢያ ነቲ ዝበለጸ መሬት ዝምንዛዕ ኔሩ። እቲ ብባህታ ሓጎስ ዝተመርሐ ተባዕ ናይ ሓፋሽ መኸተ ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ንኣብነት፡ ህዝቢ ኣከለ-ጉዛይ መሬቱ ክምንዛዕ ምስ ጀመረ ዘርኣዮ ተቓውሞ ኢዩ ኔሩ።

ኢጣልያውያን ከም ኩሎም ገዛእቲ፡ ኣብቲ ኤርትራ መሬታን ህዝባን ከምዝምዝዙ ጀሞ ዝተበገሱ። እዚ ዕላማ'ዚ ኣብቲ ንኤርትራ ዝገዝኡሉ ኣስታት 50 ዓመታት'ዩ እንተዘይተቐየረ ኣብ ግብሪ ንምውዓሉ ኢጣልያውያን ብብእዋኑ ዝተፈላለየ ሜላታት ኢዮም ተጠቒሞም። በዚ ከኣ መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ ኤርትራ ብሓፈሻኡ ኣብ ክልተ፡ ቅድሚ ብሙሶሊኒ ዝተመርሐ ፋሺስታዊ ስርዓት ምምስራቱን ድሕሪኡን ዘሎ መድረኻት ክኽፈል ይከኣል።

ኣብቲ ፋልማይ መድረኽ ማለት ቅድሚ ሙሶሊኒ፡ ኢጣልያውያን ንመሬትን፡ህዝብን ኤርትራ ኣብ ምምዝማዝ፡ ንኢጣልያውያን ኣብ ምጥዳስ፡ ንኤርትራ መበገሲ ናይቲ ኣብ ኣፍሪቃ ከም ስርትዖ ዝቐሰቡ ዓቢ ግዝኣት ምህናጽን ኣተኲሮም። ብዘይካ'ዚ ንኤርትራ ከም ዕዳጋ ናይ ኢንዱስትርያዊ ኣቕሑ ኢጣልያ ክጥቀምሉ'ውን ደለዩ። ኣብዚ ሓፈሻዊ ስእሊ'ዚ ከኣ ናይ ዋንነት መሬት ሕቶ ብዙሕ ተገደሰሉ።

ኣብ ኤርትራ ኢጣልያውያን ቀረስቶት ብብዝሒ ምእንቲ ክሰፍሩ ገና ኣግሮም ኣብ ኤርትራ ኣይደልደሉ ከይደረገሰ፡ ነቲ ዝበለጸ መሬት ኤርትራ ክቕዝእዎ ጀመሩ። ፈለማ፡ መሬት ንልቲ ብሕጊ ኣገዱ። ነዚ ስጉምቲ'ዚ ዘኣወጁሉ ምኽንያት ነቲ ክልተ ወቕቲ ኣብ ዓመት ዝፍሪ ዝረክብ ሞሬት ብሕሪ ንምምንዛዕ ምበር ቀልዮት ሓፋሽ ስለዘይነበረ ድዩ፡ ነቲ ብቀንዲ መሬት ገዓም ደብረ ቢዘን መሰፍንትን ዝነበረ ንኢጣልያውያን ንኽማስሕዎ ቀዘኡዎ። ኣብ ዝባቕ ከበሳ፡ ብዓድታት ይኹን ብውልቂ ሰባት ዝውንን ዝነበረ፡ ሸኻታትን ዘለምዐ ፍርያም መሬትን ንተመሳሰሊ ዕላማ ገበትዎ። ብ1909 ንኩሉ'ቲ ብራኸኡ ካብ 800 ሜትሮ ንታሕቲ ዝኾነ ምዕራባውን ምብራቓውን ቆላታት መሬት ደማኒያል(መንግስቲ) ምዃኑ ኣወጁ። በዚ ኣዋጅ'ዚ ንኣስታት ፍርቂ ካብ መሬት ኤርትራ ኣብ ኢዶም ኣእተውዎ። ብዚ ሜላ'ዚ ተጠቒሞም ከኣ ኢጣልያውያን ንደቀባት ዝቐርስዎን ማለም ዝጋስዉሉን መሬት መንዚዖም ብኣሽሓት ናብ ከተማታት ከምዝውሕዙ ገበሩ። ኣቕዲሙ ከምዝተጠቕሰ፡ ሓፋሽ ኤርትራ ኣንጻር'ዚ መግዛእታዊ ስጉምቲታት'ዚ ኣበርቲዑ ይቃወም ኔሩ ኢዩ። ኣብተን ቀዳሞት ዓመታት'ውን እቲ ሓያል ተቓውሞ ነዚ ሜላታት'ዚ ኣስናኺልዎ ኢዩ።

ሕርሻዊ ሜላ ኢጣልያውያን፡ ኣብ ሃገሮም ጠለብ ንዝነበሮ ዘራእቲ ኣብ ኮንቸሲዮነታት ምፍራይ ምበር ንድሌትን ረብሓን ህዝቢ ኤርትራ ምዕጋብ ኣይነበረን። እቲ ብኢጣልያውያን ዝተመርጸ ዘራእቲ ጥጥ፡ ሙዝን ካልእ ኣብ ኢጣልያ ዘይበቅል ፍረታትን፡ ሻሂ፡ ቡን ዝኣመሰለ ምህርትን ነበረ። እዚ ኩሉ ናብ ኢጣልያ እናተሰደ እቲ ሓፋሽ ኤርትራ ዘህልኽ እኽሊ ኣብ ውሽጢ ዝኣክል ዘይፈሪ ስለዘነበረ ካብ ወጻኢ ይሽመት ኔሩ።

ኣብዚ መድረኽ'ዚ ኢጣልያውያን ንኢንዱስትሪያዊ ዓቕሚ ኤርትራ ንምምዕባል ድሌት ኣይነበሮምን። ይኹን ምበር ነቲ ንኢጣልያውያን ናይ ምጥዳስ መደቦም ንምትግባር፡ ከም መበገሲ ወራራቶም ከደልድሉን ዝተፈላለዩ ባብይትን ናይ ትሕተ-ቅርጺ ስራሓት ከሃንጹ ኔርዮም። ስለዚ'ውን ብናይ ኣሽሓት ኤርትራውያን ጉልበት ዕዮን ኣዘዩ ትሑት ውዕለት ዝተኸፍሎ ንሽቕለት ብዙሓት ከተማታት ተደኾና። ወደባት ምጽዋዕን ዓሰብን ሰፊሕን ተሃንጹ። ንኩለን ከተማታት ኤርትራ ዘራኽቡ ጽርግያታት ተሰርሑ። ካብ ምጽዋዕ ከባብ ኣቝርደት ዝበጽሕ መንገዲ ባቡር ብ1922 ተፈጸመ። ዝተፈላለዩ ወተሃደራዊ ትካላትን መዓስከራትን ተነደቑ።

ኣብዚ ንመልክዕ ኤርትራ ዝቐየረ ዕማም፡ ሸቃሎ ኤርትራ ተፈጥሩ፡ ካብ ኩሉ ኩርናዓት መጺኦም ብሓባር ህይወቶም ዘሕለፉ(ብዙሓት ኤርትራውያን ኣብቲ ስራሕ ምይቶም'ዮም) ብሓባር ረሃጾም ዘፍሰሱ ዝዋቐዑን ዝምዝመዙን ዝነበሩ ኤርትራውያን ንሓድሕዶም ተሓጀጁ። ብናይ ሓባር ህይወት ናይ ሓባር ኣረኣእያ ኣጥረዩ። እቲ ንህዝቢ ኤርትራ ኣብ ነኣሽቱ ጉጅለታት ከፋፊሉ ዝነበረ ናይ ብሄር፡ ሃይማኖት፡ ሃገማት፡ ኣገባብ መነባብሮ ወዘተ... ሓጺራት፡ በቲ ኣብ ልዕሊ መላእ ህዝቢ ኤርትራ ዝተጸዕነ ኢጣልያዊ ኣርዑት ተዓጽዩ ክፈርስ ጀመረ። እምበይሉ እቲ ንመላእ ህዝቢ ዝጥርንፍ ናይ ሓባር ረቛሒ ንልዐ። ኤርትራዊ መንነት ደንፈዐ።

<u>መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ እዋን ሙሶሊኒ</u>

፥"ወራር፡ ቑዱሽ ገዛእት፡ ዓባይ ሃገር!" እዚ፡ እቲ ፋሽስታውያን ወትሩ ዘቃልሕዎ ኢዩ።
ቋንቋኦም፡ ሂትለር ይኹን ሙሶሊኒ ከምኡ'ውን መንግስቶ ሃይለማርያም፡ ብልተ ቃሉ፡"መግ
ዛእትን ኲናትን"ጥራይ ኢዩ። ኩሎም ገዛእቲ ደርበታቶም ዘጠልበዎ ብፍሕ ገዛኣትን ዝያዳ
ጌልያ ህዝብን ንምርካብ፡ ንስፋሽ ብ"ታሪኽካ፡ ደምካ ወዘተ ዝተመረኸካ ህዝቢ ልዑ"ብዘ
ብሉ ትምክሕታዊ ኣረኣእያ ኣዕቢሮም፡ ብወገናዊ ስምዒት ኣረባቢናም ኣብ መግዛእታዊ ኲናት
ኣጠበስዎ ይህንደዱ። እዚ፡ ናይ ኩሎም ፋሽስታውያን ባህርይ ስለዝኾነ፡ ስርዓት ሙሶሊኒ
ኣብ ኢጣልያ ስልጣን ምስ ጨበጠ፡ ከምቲ ኮሎኔል መንግስቱ ኣብ ኢትዮጵያ ዝገበሮ፡ ካብ
ፈለማ ንመግዛእታዊ ወራራት'ዩ ክሸባሸብ ዝጀመረ። እቲ ሙሶሊኒ ንኲናት ንክቀራረብ ዘወ
ሰዶ ስጉምታት ከኣ እበዛ ብፋሽስቲ ኢጣልያ ከም መበገሲ መደበር ዝተጻጽየት ኤርትራ መሰ
ረታዊ ለውጢ ኣስዓበ።

ናይ ሙሶሊኒ ፋሽስታዊ ስርዓት ብርግጽ ብፍሕ ምቅርራብ ኢዩ ነሩ። ኣብ ምጽዋዕ እቲ
ወደብ ብዝያዳ ሰፊሑ፡ መራኽብ ንምጽዓንን ንምርጋፍን፡ ንምዕቛብን ንምጽጋንን ዘገልግል
ቀዳሰቲ መባርያታትን መሳለጥያታትን ተወሰኸ። ካብ ምጽዋዕ ክሳብ ኣስመራ ኣቑሑ ንምግዕዓዝ
ዘገልግል ኣብ ኣየር ዝተንጠልጠለ፡ ኣብ ዓለም ዝነውሐ ናይ ተሳፈሪኪ መስመር ተዘርገሐ።
ኣቑሑም ዘብርሑ ኣማኢት ኪሎ ሜትራት ዝንውሑ ጽርግያታት ተጸጊኖም፡ ቀዳሰቲ ናብ
ኢትዮጵያ ዘምርሑ ተሃንጹ። ካብ 1930—1935 ኣብ ዘሎ ግዜ ብዙሓት ወተሃደራዊ መደ
በራትን ትካላትን ህንጻታትን ምምሕዳራውን ካልእ መንግስታዊ ህንጻታት፡ ኣብያተ—ዕዮ፡
መኻዝናት፡ መንበሪ ኣባይቲ ተሰርሑ። ኣብ ኣስመራን ዀረንን ዝነበሩ ማዕርፎ ነፈርቲ
ተቓደሱን ሰፍሑን።

ከተማታት፡ ንኣብነት ደቀምሓረ፡ ዓዲ ቐይሕ፡ መንደፈራ፡ ኣቑርደት፡ ተሰነይ፡ ዓሰብ፡
ጊንዳዕን ነፋሲትን ብዝያዳ ማዕቢለን ተቐማጦአን በዚሑን። ብ1935፡ 15 ሽሕ ህዝቢ
ዝነበራ ኣስመራ ኣብ ውሽጢ 5 ዓመታት ተቐማጦኣ ብ6 ኢዱ ወሲኹ ኣብ 1941 ቑጽሪ
ህዝባ ናብ ልዕሊ 90,000 ደየበ። እዚ ከኣ ንደቀባት ቑራይ ቐረርካ ኢዩ ነሩ። ተቐ
ማጦ ምጽዋዕ እብቲ እዋን'ቲ 10,000 በጽሑ።

ቑጽሪ ኢጣልያውያን ሰፈርቲ ናብ ኤርትራ ብዝተዓጻጸፈ ቑጽሪ በርከተ። ኣብ ውሽጢ
5 ዓመታት ማለት ካብ 1930—35 ካብ 5,000 ናብ 50,000 ክብ በለ። ረ

መሬቶም ሙንዛዓም ዝደኸዩን ዝተመዛበሉ ኣማኢት ኣሽሓት ኤርትራውያን ንሸቐለትን
ዕስክርናን ካብ ገጠር ናብ ከተማታት ወሓዙ። ናብ ሰብያ ጥራይ ኣስታት 60,000 ኤር
ትራውያን ዓሳኽር ተሰዱ። ዓሰርታታት ኣሽሓት ኤርትራውያን ኣብ ኲናታት ሰሜን፡ ኢትዮጵያን
ሊብያን ከም መዘሓል ጥይት መግዛእቲ ኢጣልያ ኀለቑ።

ቁጠባ ኤርትራ'ውን ብዓይነት ተቐየረ። ኢጣልያውያን ኣቐዲሞም ኮነ ኢሎም ኣደስኪሎሞ
ዝነበሩ ቁጠባዊ ምዕባለ ኤርትራ ኣብዚ መድረኽ'ዚ ዕዕዕ ምንቅስቓስ ኣርኣየ። ኣብ ኤር
ትራን ማእከላይ ምብራቕን ዘሸየጥ ኢንዱስትሪያዊ ሃለኽቲ ኣቑሑ ዘፍርዩ ኣማኢት ትካላት
ኣብ ሓጺር እዋን ተመስረታ። ገለ ካብዚኣተን፡— ሲሚንቶ፡ ጨው፡ ሳሙና፡ ካብ ቀርበት
ዝስርሑ ኣቑሑ፡ ናይ ሓጺን መሳርሒታት፡ መልሓም፡ ባልባ፡ ቐርጭ፡ ዝተዓሸገ መግቢ፡ ጥሑን
ዓሳ፡ ዘይቲ ዓሳ፡ ዘይቲ ብልዒ፡ ኣቑሑ ክዳን፡ ቢራን ካልእ ኣልኮላዊ መስተን፡ ክርቢት፡
ክሳ፡ ክስቲ—ባዓ፡ ኣክሰጅን፡ ጡብ ዘሰርሑ ነበራ።

እዚ ኩሉ፡ ቀዳል ኢንዱስትርያዊ ፍታሕ ፈጢሩ ንቁጠባዊ ስእሊ ኤርትራ ለወጠ። ኣስ
ታት 20% ማለት ቀደ ሕምሲት ካብ ህዝባ ኤርትራ ደማ ዓዲታቱ ገዲፉ ኣብ ከተማታት ዝነ
ብር ኮነ። ማሕበረ—ፖለቲካዊ ህይወት ናይዚ ኣብ ከተማታትን ገጠርን ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ
ኢጣልያ ዝነብር ዝነበረ ህዝቢ ኤርትራ'ኸ ከመይ ነሩ፧

ህይወት ከተማታት ኣብ ትሕቲ ኢጣልያ

ኣብ ናይ 1915 ኣስመራ እንተንነብር ብቀንዲ ጎደናታት ናይታ ምጭውቲ ከተማና— ንኣብነት ብኮምቢሽታቶ ክንዞወር ኣይምኸኣልናን። ንዘመናውያን ህንጻታት ኣብ እግሮም ቪላና ኣንቃዕሪርና ክነድንቖ፡ ሽምኣና ኣብኡ ኣብ ዝነበረ ኣብያተ—መስተ ክንርዊ ኣይምተፈቕደልናን። ነዚ ክንገብር እንተንፍትን ከም ገበነኛታት፡ ከም ሰደንኛታት ተቖጺርና ብካራቢነረ ዘብጥያ ወይ ቡሊስያ ተኣሲርና ምተቐጻዕና። ምኽንያቱ፡ ኣብታ ዓመት እቲኣ፡ ማለት 1915 መግዛእቲ ኢጣልያ ናይ ዓሌታዊ ኣፈላላይ ሕጊ ኣዊጃ ኔሩ።

ብቲ ኣብ ሕብሪ ቆርበት ዝተመስረተ ሕጊ፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ንኹሉ መሰል ህዝብና ገፊፉ። ኤርትራውያን ደቂ መሬት ክነሶም፡ ኣብ ገዛእ ሃገሮም፡ ኣብ ስርሖም፡ ምንቅስቓሶም፡ ምቕማጦም፡ ኣብ ኣሰባብስኦም ክይተረፈ፡ በዚ ክሳብ ምውዳቕ መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ 1941 ዝጸንዐ ሕጊ ተቖጻጺሮም ኔሮም። እቲ ሕጊ ንማሰአ ህዝብና ዝጭቁን ዘሰቅቕ'ዩ እንተነበረ፡ ነቲ ኣብ ከተማታት ዝነብር ብዝኸፍአ የጥቅዓ ኔሩ።

እቲ ንኹሉ ነገር ብናይ ጸሊምን ጻዕዳን መንጽር ዝርኢ ሕጊ ብርግጽ ንኹሉ መዓጻት ህይወት'ዩ ዝትንክፍ ኔሩ። ንኣብነት ኣብ ኣስመራ ኩሉ ዘባታት ናይታ ከተማ ኣብ ንጻዓዳ ዝተሓዝኣ፡ ደቀባት ዝነበሩሉን ተኸፊሉ ኔሩ። እቲ ኣዋጅ፡ ኤርትራውያን ኣብ ኣባሻውል፡ ዕዳጋ ዓርቢ፡ ቁሸ ዓዲ ጎዛ ብርሃኑ፡ ገዛ ባንዳ ቁበሸ፡ ኣኽርያ፡ ካራሽንስራልዮ(መደበር) ክምኡ'ውን ማርካቶ ጥራይ ክቕመጡ ተወሰኑ። እቲ ፈለማ፡ ኣብ መንጎ እንዳ ማርያምን ዕዳጋ እኽልን ዝነበረ ሃጓሙ(ኣርባዕተ ኣስመራ) ናብዚ ሕጂ ዘለዋ ቦታ፡ ኢጣልያውያን ኣቐዲሞም ክምዘገዕዝ ጌሮም ኔሮም። እቲ ንደቀባት ዝተወሰነ ዘባታት፡ ጸቢብቲ መንገድታትን ንጥዕና ዘብግእ ዝተጨናነቐ ኣባይትን ጥራይ'ምበር፡ ሰፋሕቲ ጎደናታትን ዘመናዊ ማይ፡ መብራህትን ጽሬትን ኣገልግሎት ኣይነበሮን። እቲ ብውጥን ዝተሰርሐ፡ ሰፋሕቲ ጎደናታትን ዘመናዊ ኣባይትን፡ ናይ ማይ፡ ኤሌክትሪክን ዓይኒ—ምድርን ኣገልግሎት ዝነበሮ ዝተመርጸ ዘባታት ኣስመራ ከኣ ንኤርትራውያን ዝተኸልከለ ናይ ጻዓዳ ሰፈር ኮነ። ብዘይካ'ዚ ከም ቺንቻቶ—ከል ኩሉ ቦታ ማለት'ዩ—ዘብሃል ኣብ ማእከል እታ ከተማ ዝርከብ ዘባ፡ ኤርትራውያን ክይረግጽዎ ተኸልኪሉ። ኣብኡ ተንኪሱ ዝበለ ኤርትራዊ ከኣ ከምቲ ኣቐዲሙ ዝተጠቕሰ ብበርቶ ይቕጻዕ ነበረ።

እቲ ዓሌታዊ ሕጊ ናይ ጸለምትን ጻዓዳን ስራሕ'ውን ፈልዩ። ደቀባት ኣብቲ ኣዕካምን ዝተሓተ ደሞዝ ዝኽፈሎን ብዙሕ ክእለት ዘይደልዩሉን ስራሓት ተሓጸሩ። እቲ ዝተረፈ ንጻዓዳ ተሓዝኡ። ካብ ገጠር ኣሽሓት ኤርትራውያን፡ መሬቶም ተገፊፎም ናብ ከተማታት ይውሕዙ ብምንባሮም፡ ስእነት ስራሕ ከም ውጽኢቱ ኣውን ብጋሚንደነት ገኑኑ ነበረ።

ኣብ መጓዓዝያ፡ እቲ ቀዳማይ ፍርቂ ኣውቶቡስ ንጻዓዳ ጥራይ ስለዝተፈቕደ፡ ኤርትራውያን ኣብ ድሕሪት ጥራይ ክሰቕሉ ተገደዱ። ኣውቶቡስ ጻዓዳ ጥራይ ኮፍ ዝብሉሉ ናይ ሕደ ሰብ መናብርን ንደቀባት ዘገልግል ንብዙሓት ዝኸውን ርሑብ ዱኳን ተሰርቂሉን። ኤርትራውያን ብቲ ዓሕረዋይ ማዕጾ ናይ ኣውቶቡስ ክምዘድይቡን ክምዝወርዱን ተገብረ።

ኣብ ወተሃደራዊ ልብሲ፡ እቲ ደቀባት ዝኽደንዎ ከዓንን ዝወድይዎ ሳእንን ካብቲ ናይ ኢጣልያውያን ቦልዓቶ(ዓሳከር) ዝፍለን ዝሕመቕን ነበረ። ቦልዓቶ ብመኪና ኪጓዓዙ ከለዉ፡ ዱማ ደቀባት ዓሳከር ብእግሪ ይኸዱ ነበሩ። ኣደራዕ ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ግን እዚ ጥራይ ኣይነበረን። ጽርግያ ክሰግር እንከሎ ብመኪና ዝተረገጸ ኤርትራዊ፡ ከም ጸንጸያ ክብሪ ተነፊጉ ክምዝተረገጸ ይኸይድ ነበረ።

ኣብ ምምሕዳር፡ ክሳብ ኣጋ መወዳእታ ንኣብ ኣስመራ ዝነበሩ ደቀባት ዘመሓድሩ ክልተ ጭቃታት፡ ሓደ ኣብ ምስልምና እቲ ካልኣይ ከኣ ኣብ ክርስትና ዚኣምኑ ምዃኖም፡ ብኢጣልያውያን ዝሽየሙ ኔሮም። እዞም ካብ 1939 ንደሓር ብክልተ ምስሌነታት ዝተተክኡ ጭቃታት ግን ዝውስንዎን ዝዓንድዎን ነገር ዓርጋ ኣይነበረን። ኩሉ፡ ብተም ኢጣልያውያን፡ ብሕልፊ ከኣ ፖዴስታ(Podesta) ዘብሃሉ ከንቲባታት ኣመሓዳሪ'ቲ ኢዱ ዝውዓእ ኔሩ።

እዚ ናይ ኣስመራ ናይ መግዛእታዊ ኣደራዕን ዓሌታዊ ኣፋልያን ስእሊ፡ ንህይወት ናይ ኩሉን ካልኦት ከተማታት ኤርትራ ውን የንጸባርቕ ኢዩ። እዚ፡ ምስ እቲ ግዜ'ዚ ኣብ ከተማታት ኤርትራ ዘሎ ህይወት እንተተመሳሰለ ድማ ኣየገርመን። ምኽንያቱ እቲ ውጹእ ዓሌታዊ ኣቀራርባ እንተተበረዘ፡ እቲ ኩነታት ግና ኣይተቐየረን። ሕጂ ውን ኤርትራውያን ደቂ ከተማ ኣብ ገዛእ ሃገሮም ከም ድላዮም ክነብሩ፡ ክሰርሑ፡ ክንቀሳቐሱ ኣይከኣሉን ኢዮም። ኣብ ገዛእ ከተማታቶም ግና ንባዕዳውያን ተኣዘዝቲ ኢዮም፡ ዘለዉ ምበር ዕድሎም ውሱንቲ ኣይኮኑን። ሕጂ ውን ንህዝቢ ኣስመራን ንተቓማጦ ናይ ኩሉን ትሕቲ መግዛእቲ ዘትዋጽኡ ዘለዉ ከተማታትን ዘዘወትሩ ሰዓታት፡ ኣብ ከተማኦም ዘወጽኡሉን ዘእትዉሉን ኩነታት፡ ክፉት ጽዩ ዝኸኣሉን ዘይክእሉን ቦታታት ዝውስኑ፡ ንሶም ደቂ መሬት ባዕሎም ዘይኮኑስ ባዕዳውያን ደርጋውያን ኢዮም። ኣብዚ ግዜ'ዚ ውን ኤርትራውያን ሰራሕተኛታት ብኽቱር መዝመዛ መግዛእቲ ይሳቐዩ ኣለዉ። ሕጂ ውን ንህዝቢ ኣስመራን ካልኦት ከተማታትን ኣብ ትሕቲ ጸቕጢ ዘሎ ሂደፍ ዘመሓድርዎ ባዕዳውያን ጀነራላትን ናይ ኢሰፓ መኳንንትን ኩሩኩርምን ኢዮም። እቲ መግዛእታዊ ኣርኣያ ግና ኣይተሰባበረን። እዚ ኣርኣያ'ዚ ዘሰበረሉ፡ ኤርትራ ንኤርትራውያን ብኤርትራውያን እትምራሓሉ መዓልቲ ግን ብርግጽ ክመጽእ ኢዩ።

ኩነታት ህዝቢ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኢጣልያ

ህዝቢ ኤርትራ ኣብ ትሕቲ ኢጣልያ ዝኾነ ይኹን መሰል ኣይነበሮን። ኣብ ትሕቲ ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ህዝቢ ኤርትራ ኣብ ገዛእ ሃገሩ ከም ዜጋ ዘይኮነስ ከም ገላዪ ኢዩ ዝቕጸር ዝነበረ።

ኣብ ፖለቲካዊ ህይወት ድማ ኢድ ኣይነበሮን፡ ፖለቲካዊ ስልጣን ከኣ ሰማ ኣብ ኢድ ገዛእቲ ኢዩ ነይሩ። መግዛእቲ ኢጣልያ ንኤርትራ መጀመርታ ኣብ ሸውዓተ ናይ ምምሕዳር ኣውራጃታት፡ ማለት ቀጣናን፡ ኣከለጉዛይ፡ ሰራየ፡ ከረን፡ ኣቆርደት፡ ምጽዋዕ ከምኡ ውን ዓሰብ ከፈላ። ነተን ኣውራጃታት ዘመሓድሩ፡ ኢጣልያውያን ኮመሳርያት ሸመ። ኣብ ነፍሲ ወከፍ ኣውራጃ፡ ብረሲደንቲ (Residenti) ዝጽውዑ ኢጣልያውያን ዘመሓድራ ወረዳታት ነይረን። ኣብ ገሊኡ፡ እዘን ወረዳታት ንባዕለን ኣብ ንኡሳን ወረዳታት ተኸፊለን፡ ብምኽትል ረሲደንቲ(Vice-Residenti) ዝጽውዑ ኢጣልያውያን ተመሓድራ።

መግዛእቲ ኢጣልያ ነተን ዓበይቲ ሸውዓተ ከተማታት ኤርትራ—ኣስመራ፡ ከረን፡ ደቀምሓረ፡ መንደፈራ፡ ዓዲ ቀይሕ፡ ምጽዋዕን ዓሰብን ከም ሙኒሲፓሊቲ(Municipaliti) ማለት ብመዘጋጃ ቤት ዝመሓደራ ክፍለ-ምምሕዳር ኣቘመን። ንዓኣተን ዘመሓድሩ ፖደስታ(Podesta) ተባሂሎም ዝጽውዑ ኢጣልያውያን ከንቲባታት ውን ሸመ።

ኢጣልያውያን ንፖለቲካውን ምምሕዳራውን ስልጣን ብሒቶም ክሳብ እቲ ዝተሓተ ጽፍሒ፡ ባዕሎም ብቐጥታ የመሓድርዎ ነበሩ። ይኹን ምበር ንመሳፍንቲ ከም መስፍን፡ ጭቃ፡ ድግለል፡ ናይብ ከምኡ ውን ናዚር፡ ሹመት ውሑድ ስልጣንን ግቡእ ሓለፋታትን እናሃቡ ኣብ እቲ ዝተሓተ ጽፍሒ ይጥቀሙሎም ነሮም። ናይዞም መሳፍንቲ ዕማም ካብ ምእካብ ግብሪ ዳርጋ ዘይሓልፍ እንተነበረ ምስ ኢጣልያውያን ሓቢሮም ንሓፋሽ ዝምዝምዙሉን ዝጭቁኑሉን ዕድል'ሲ ነይሩዎም ኢዩ።

ኣብ ናይ ፍትሒ መዳይ፡ እቲ ሓገግ ኣብያተ—ፍርድን ንዓሌትነት ናይቲ መግዛእቲ ኣንጸባረቐ። ሕጊ ንኹሉ ሓደ ማዕረ ኣይነበረን። ብቐዓምነት ዝተፈላለየ ሕግታት ነሮም። ኣብ ርእሲ'ቲ ንኹሎም ተቐማጦ ዝምልከት ናይ ገበን መቕጻዕቲ ሕጊ፡ ኣብ መንጎ ኢጣልያውያን ንንሕድሕዶም፡ ኣብ መንጎ ኢጣልያውያንን ደቀባትን ንዝልዓል ናይ በርጌስ ጉዳይ ጥራይ ዝምልከት ናይ ኢጣልያ በርጌሳዊ ሕጊ፡ ንደቀባት ጥራይ ዝምልከት ሕጊ እንዳባን ሸሪዓን ነበሩ።

ኣብያተ-ፍርዲ ንጸለምትን ጸዓዱን ዝተፈላለየ ኢዮም ነሮም። ኤርትራውያን ገዛእቶም ኢጣልያውያን ብዝነበሩ ሕግን ኣብ ዝተፈላለየ ኣብያተ—ፍርድን ኢዮም ዝዳነዩ ነሮም።

ተራ ኤርትራውያን ኣብዚ መግዛእትን ዓሌትነትን ዝተሳዕሮ ሕብረተሰብ ናይ መሰል ዘይብሎም ገባርትን ትእዛዝ ፈጸምትን ኢዮም ኔሩ።

እቲ መግዛእቲ ኢጣልያ ካብ ኤርትራውያን ዘቕጸሎ ዝነበረ ግብሪ ግን ስልዒ ጥራይ ኣይነበረን። ከም መግዛእታዊ ደርግ፡ ኢጣልያውያን ንህዝብና ናይ ደምን ህይወትን ግብሪ ኪኸፍል'ውን ኣገዲዶም ኢዮም። ኣማኢት ኣሽሓት መንእሰያት ኤርትራ ፈለማ ብጥሜት ተደሪኾም፡ ደሓር ድማ ከምቲ ደርግ ኣብዚ ግዜ'ዚ ዚገብሮ ዘሎ ብግዲን ብሸምሳን ተገፊፎም ኣብ ሶማልያ፡ ኢትዮጵያን ሊብያን ብኸንቱ ደሞም ኣፍሲሶም ህይወቶም ኣጥፊኦምን ኢዮም። ካብዚኦም ልዕሊ 60,000 ናብ ሊብያ ተዓስኪሮም ብኣሽሓት ተቐዚፎም። ንኣብነት ኣብ "ሰቑ በጠሎኒ" (ሻብዓይ በጠሎኒ) ዝነበሩ ኣማኢት ኤርትራውያን፡ እታ ዘጓዕዙ ዝነበሩ መርከብ ኣብ ማእከላይ ባሕሪ ምስ ጠሓለት፡ ኣብ ባሕሪ እናተጻውዑ መሰስ ኣውያት ዘይብሎም ብቕባር ጠፊኦም። ብዕስከርና ኢጣልያ ቀያሰይ ዓድታት ተጋሕጒሖን ብዙሓት እንዳታት ፍጹም ብኡኸን።

ቀዳ ካብቲ ኤርትራውያን ዓድታቶም ገዲፎም ከኸተሙ ዘገደዶም ምኽንያታት፡ እቲ መግዛእቲ ኢጣልያ ዚገብሮ ዝነበረ ምምንዛዕ መሬት ኢዩ። መሬት መታሕት ብርጋ ብሙሉኡ ብቲ መግዛእታዊ መንግስቲ ተገቢቱ ንኢጣልያውያን ሰፈርቲ ተዋሂቡ ኔሩ። ኣብ ርእሲ'ዚ መንግስቲ ኢጣልያ ኣብ ከበሳ ነቲ ዝበለጸ መሬት—ሓሸሻታት፡ ኣብ ደንደስ ወሓይዝ ዘርከበ ልሙዕ መሬት—ካብ ደቀባት መንዝዑ ንኢጣልያውያን ዓደሎ። ብዙሓት ካብዚኦም ኣብ 1941፡ 10 ሽሕ በጺሖም ዝነበሩ ኢጣልያውያን ኣብ ሃገርና ገባርታትን በጋጣትያን ኢዮም ኔሮም። ንዚኣቶም ከኣ 30,000 ሄክታር፡ መብዛሕትኡ ኣብ ከበሳ፡ ብደቀባት ዚሕረስ ዝነበረ ሰብሓ መሬት፡ ተዋሂቡ ኔሩ። እቲ ኣቐዲሙ እኽሊ ዘዘርእ ዝነበረ መሬት ብኢጣልያውያን ናብ ጀራዲን ተቐይሩ ካልእ ስለዝተዘርአ ከኣ ኣብ ኤርትራ ዋሕዲ እኽሊ ተራእየ።

ንዚ ዋሕዲ እኽሊ ዘብኣሰ ካልእ ምኽንያት'ውን ኔሩ። ዓሰርታት ኣሽሓት መንእሰያት ብኢጣልያ ተዓስኪሮም ዓድታቶም ስለዝጸመወ፡ ኣብዑር ዘቕርቦም ሰኢኖም ኔሮም። ኣብ ከምዚ ዝኣመሰለ መግዛእታዊ ሃዋህው፡ ኣብ 1920 ኩነታት ኣየር ምስተበላሸወ፡ እቲ ከባቢ ሶማ ካብ ኣእምሮ ዓበይቲ ዘይተሰከ ዓቢ ጥሜት ኣብ ሃገርና ወረደ። ህዝብና ንኣርባዕተ ተኸታታሊ ዓመታት ብበርቱዕ ጥሜት ተጠቕዐ። መግዛእቲ ኢጣልያ ቀግዝ ስለዘነፈጎ ከኣ ዓቢ ክፋል ህዝቢ ኤርትራ ሃለቐ።

ትምህርቲ ኣብ መግዛእቲ ኢጣልያ

ድሕሪ 50 ዓመታት ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ኣብ 1937፡ ኣብ መላእ ኤርትራ 20 ኣብያተ-ትምህርቲ፡ 4177 ኤርትራውያን ተመሃሮ፡ 152 መማህራን (86 ካብዚኣቶም ደናግል፡ 27 ከኣ ኤርትራውያን) ጥራይ ኔሮም። ካብቶም ተመሃሮ፡ ኣብ ኣስመራ ጥራይ 700፡ ኣባላት ናይቲ ቅድመ-ዓስከር (Pri Ascari) ዝብሃል ፋሽስታዊ ውደብ ኔሮም። ቅድመ ዓስከር፡ መግዛእቲ ኢጣልያ ዓስከር ከፍርየሉ ዝቖመ፡ ካብ 7—14 ዓመት ንዝዕድሚኦም ተመሃሮ ወተሃደራዊ ትምህርቲ እናሃበ ዘምልምል ናይ መንእሰያት ውደብ ኢዩ ኔሩ።

ኣመሓዳሪ ግዝኣት ኢጣልያ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪቃ ዝነበረ ግራዝያኒ (Grazaini)፡ ኣብ ኤርትራ ናይ ትምህርቲ ሓላፊ ዝነበረ ኣንድረያ ፊስታ (Andrea Fiesta) ከምኡ'ውን ካልኦት ሰበ-ስልጣን ደጋጊሞም ዘገለጽዎ ከምዝነበሩ፡ ናይተን ኣብያተ-ትምህርቲ ቀንዲ ዕላማ ንመግዛእታዊ ሓይሊ ኢጣልያ ዘደልድሉ፡ ኣብ ምስፋሕ ግዝኣታ ዘገልግሉ ደቀባት ዓስከር ምምልማል ኢዩ ኔሩ። ነዚ ንምምሳእ ብዘይካ ዓስከር፡ ኣስተርጓምቲ፡ ታሕተዎት ጸሓፍቲ፡ ናይ ሬድዮ ኦፕረተራት፡ ኢደ ጥበባውያን —ከም ነዳቂ፡ ጸረብቲ— ከምኡ'ውን መባእታዊ ሕርሻዊ ትምህርቲ ዝቐሰሙን ኣዳልዩ ኔሮም። እዚኣቶም ነቲ መግዛእታዊ ስራሓት ቢሮክራስን ንቶም ኢጣልያውያን ሰፈርቲ ኣገደስቲ ኢዮም ኔሮም።

ከምዚኣቶም ዝኣመሰሉ ኤርትራውያን ንምፍራይ፡ እቲ ስርዓተ-ትምህርቲ ንኤርትራውያን ናብ ባህሎምን ታሪኾምን ቕሸሾም ባህልን ታሪኽን ኢጣልያ ዘወርሱ፡ ብቐይሕን ዕበየትን

ኢጣልያ ተደኒኖም ንመግዛእቲ ዘይበጽሑ ምእዙዛት መለኽቲ ንምቕያር ተዋደደ። ኣብ ተን ናይ ሙሶሊኒ፡ ናይ ንጉስ ኢጣልያን ወራሲ ዓራቱን ስእልታት ብበዝሒ ዝተለጠፈለን ኣብያተ ትምህርቲ ዝነበሩ ኢጣልያውያን መማህራንን መጻሕፍትን እውን ነዚ ንምፍጻም ዝተሰናድኡ ነሮም። ኣብቲ ዝምህርዎ ቀዳማይቲ መጽሓፍ ንኣብነት፡ ኤርትራውያን "ንኢጣልያ የፍቅራ ኢና! ዕድመ ንኢጣልያ! ዕድመ ንዱቸ ቤኒቶ ሙሶሊኒ! ብሓቂ ኢጣልያ ሓንቲ ካብ ተን ዘዓበያ ሃገራት ኤውሮጳ ኢያ! ንካልኣይቲ ሃገረይ፡ ኢጣልያ፡ ክኽብር ኣምላኽ ይሓግዘኒ!" ዝብሉን ካልኦትን ንመግዛእቲ ኢጣልያ ዝውድሱ ጭርሖታት የንብቡ ነሮም። ኣብ ነፍሲ ወከፍ መባእታ—ትምህርቲ ብዙሕ ሰዓታት ኣብ ወተሃደራዊ ታዕሊምን ምውስዋስ ኣካላትን ይጠፍእ ኔሩ። እቲ ካብ ተመሃሮ ልዕሊ ኩሉ ዝጠለብ ኣብኦም ዘሰርጽዎ ኪኸውን ምኽባር ፋሽዝምን ኔሩ።

እቲ ንደቂ ኣንስትዮ ዝወሃብ ትምህርቲ'ውን ነቲ ወተሃደራዊ መዓይ ሰዳግዳ ተመሳሲሉ ኢዩ ኔሩ። እዚ ኣብ ቤት ዕሽልነትን ኢደ ጥበብን ዝያዳ ኣተኩሩ ንደቂ ኣንስትዮ ዓሲንሎ ትሕትናን ኣኽብሮትን ንምምሃር ዝተወጠነ ነበረ።

ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ ዶዳን ትምህርቲ ብቋንቋ ጥልያንኛ ዝተሃብ መባእታ ደረጃ ማለት ክሳብ ራብዓይ ክፍሊ ጥራይ ኔሩ። ኣብ'ዞም—ኣብ ተን ዝርከባ ኣብያተ—ትምህርቲ ዝመሃሩ ኤርትራውያን ደቂ መሳፍንቲ ኢዮም ነሮም።

እቲ ንህዝቢ ኤርትራ ከፋፊሉ ኪገዝእ ዝኸበረ መግዛእቲ ኢጣልያ ንኤርትራውያን ተመሃሮ'ውን ምእንቲ ክይፈላለዩ ብሃይማኖት ከፋፊሎም። ኣተን ፈላማ ዝኾና ተን ኣብያተ—ትምህርቲ ንኣብነት ንካቶሊክ፡ ቤት ትምህርቲ ቅዱስ ሚካኤል ኣብ ሰገነይቲ፡ ንምስልምና ዝኣምኑ ቤት ትምህርቲ ሳልቫጎ ራጂ(Salvago Raggi) ኣብ ከረን፡ ንተዋህዶ፡ ቤት—ትምህርቲ ቅዱስ ጊዮርጊስ ኣብ መንደፈራ፡ ካልእ መባእታ ቤት ትምህርቲ ክኣ ኣብ ኣስመራ ኔረን።

መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ጸረ—መግዛእታዊ ተቓውሞ ንለዓዕሉን ኪመርሑን ዝኽእሉ ኤርትራውያን ምሁራት ከይፍጠሩ ብስለዝሰግኦ ኤርትራውያን ካብ ራብዓይ ክፍሊ ንላዕሊ ከይመሃሩ ኣጊዱ። ብ1932 ከኣ ናይ ሽወደን ሚስዮናውያን ከፊቶም ዝነበሩ ናይ ማእከላይ ደረጃ ኣብያተ—ትምህርቲ ዓጸወ።

ኣብ ተን ኣርባዕተ ዓመታት ኤርትራውያን ኪመሃሩ ብኢጣልያውያን ቅጽቢት ዝገበሩሉ ዝነበሩ፡ ብቓላት ናይ ትምህርቲ ሓላፊ ኣንድሬያ ፈስታ፡—"ድሕሪ ኣርባዕተ ዓመታት ትምህርቲ እቲ ኤርትራዊ ተመሃራይ ጽቡቕ ፍልጠት ቋንቋ ጥልያን፡ መባእታዊ ክእለት ቑጽርን ስነ—ጽሑፍትን ኪቕስሞ ይግባእ። ንታሪኽ ብዝምልከት ከኣ ኣስማት ናይቶም ንኢጣልያ ዓባይ ዝገበርዎ ጀጋኑ ክፈልጥ ኣለዎ።"

በዚ ፈስታ ንኣሕሉቕ ቤት ትምህርቲ ብምስጢር ዝሃቦ መምርሒ፡ መንእሰያት ኤርትራ ብዛዕባ ታሪኽ ሃገሮም ጅግንነት ህዝቦምን ከይፈልጡ ጥራይ እይኮኑን ዝተኸልከሉ። ህዝቢ ኤርትራ ካብ ናይ ሓፋሽ ኢጣልያ ናይ ገድሊ ተሞኩሮ ከይመሃር ስለዝፈርሑ'ውን ኣብ 1848 ኣብ ኢጣልያ ብዛዕባ ዝተገብረ ህዝባዊ ምልዕዓልን ሰውራን ኣብቲ ንኤርትራውያን ዝወሃብ መጻሕፍቲ ታሪኽ ንኸይኣቱ ብጥብቂ ዕጉድ ኔሩ።

ብኢጣልያ ዝወሃብ ዝነበረ ትምህርቲ ኣቓዲምና ዝጠቐስናዮ ኣሃዛት ክምዝበርሆ ኣዝዩ ውሑድ፡ መባእታውን መግዛእታውን ኢዩ ኔሩ። ብኹሉ መኣዝናት ኪጥመት ከሎ፡ ብዘይካ ብመጠኑ፡ ካብዚ ኣብ ትሕቲ መግዛእታዊ ስርዓት ደርጊ ዘሎ ኩነታት ትምህርቲ'ውን ብዙሕ ኣይፍለን ኢዩ። ልክዕ ሓደ ሓደ ለውጥታት ኣሎ። ኣብ ኣብያተ—ትምህርቲ ዝንጠልጠል ዝነበረ ናይ ሙሶሊኒ ስእልን ዝጽሕፍ ዝነበረ "ዕድመ ንዱቸ ሙሶሊኒ"ን፡ ሎሚ ብናይ ኮሎኔል መንግስቱ ሃይለማርያም ስእልን "ምስ ኣብዮታዊ መራሒና ሊቀ—መንበር መንግስቱ ንቕድሚት" ዝብል ጭርሖን ተቐይሩ ኢዩ። ንህዝብና ባዕዲ ዝነበረ ቋንቋ ጥልያን ብቋንቋ ኣምሓርኛ ተተኪኡ ኢዩ። ናይ ፋሽስት ኢጣልያ ቅድመ—ዓስከር ማሕበር መንእሰያት ብናይ ፋሽስታዊ ደርጊ ኢኣወማ ሓዲጉ ኣሎ። ኣምባዩ'ቲ ተመሃሮ፡ ጽባሕ ጽባሕ

ብስጋታትም ዘቕርቡዎ ዝነበሩ ናይ ኢጣልያ ሰለስተ ዚሕብራ ሰንደቕ ዕላማ፣ ሰለስተ ንዝሕብራ ብንዲራ ኢትዮጵያ ተኣማንነቶም ከረጋግጹ ይግደዱ ኣለዉ። መንእሰያት ኤርትራ ኣብ ከንዲ ታሪኽ ኢጣልያ ታሪኽ ኢትዮጵያ የጽንዑ ኣለዉ። ኣብ ከንዲ ምእንቲ ዓባይ ኢጣልያ ምእንቲ ዓባይ ኢትዮጵያ ብግዲ ይዕስከሩ ኣለዉ።

እዚ ኩሉ ግን ኣብ ከንዲ ናብ ልዕሊ ምምዕባል ትምህርቲ ኣብ ትሕቲ ኢጣልያን ኢትዮጵያን-ኢዩ ዘረጋግጽ። ክልቲኡ ብደን መግዛእታውን ምዃኑ ኢዩ ዝምስክር። ነቲ ኣብ ግዜ መግዛእቲ ኢጣልያን ኣብዚ እዋን'ዚን ዘሎ ኩነታት ዘፈልዮ ብደ መሰረታዊ ለውጢ ግን ኣሎ። ሎሚ ንሃገራዊ ታሪኽን ባህልን ቋንቋታትን ኤርትራ ግቡእ ክብሪ ሂቡ ዘደንፍዕ፣ ሃገራዊ ምዕባለን ሬሁ ዋ ብፍሽን ዝዕሰሎ፣ ገስጋሲ ትምህርቲ ኣብ-ሓራ መሬት ኤርትራ ይዕምብብ ኣሎ።

ኣገልግሎት ሕክምና

ናይ ኢጣልያ ሃጸያውያን ንኤርትራ ዝገዝእናያ "ንጸሊም ህዝቢ ምእንቲ ከነሰልጥን ኢና" ይብሉ ኔሮም። ልክዕ ከምዚ ሎሚ፣ ስርዓት ደርግ ንህዝቢ ኤርትራ ናጻ፣ ናይ ምውሻእ ብሰፍነት ካለኩም እናበለ ንመንእሰያት ኢትዮጵያ ዘዕርር ዘሎ፣ ኢጣልያውያን'ውን ንብቀኖ መግዛእታዊ ዕላማኦም ኪገልጹ ኣይደለዩን።

ኢጣልያውያን ኮነ ኢትዮጵያውያን ገዛእቲ ኣዕ... "ንህዝቢ ኤርትራ ንገዝኦ ዘለና፣ ክንምዝምዞ፣ ክንጭቁኖ፣ መሬቱን ሃብቱን ክንዝምቶ ስለዝደለና ኢና" ኣይበሉን። ነዚ ብናይ ግብረ-ሰናይ መመኽነይታ፣ ብምስሉይ ብልዖት ንህዝቢ ኤርትራ ከጎልብብዎ ኢዮም ዚጽዕሩ። ይኹን'ምበር ጉልባቦም ብመዓልታዊ ተግባራቶም እናተቐርበዐ ወትሩ ይቃልዕ ኔሩን-ኣሎን። ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ ናይ ሕክምና ሜዳ ከኣ ነዚ ይምስክር።

ኢጣልያውያን ኣብ ኤርትራ ንዝረኸብዎ ሕማማት ገና ካብ ፈለማ ኢዮም ክፈንዕዎ ዝተጓየዩ። ነዚ ዝገበሩ ብዝዕቢ ድሕነት ህዝቢ ኤርትራ ስለዝተሻቐሉ ኣይነበረን፣ እዚ ፍልጡት'ዩ፣ ብቓሎም "ነቲ ናይ ኢጣልያውያን መስፋር መደብ ንምዕዋትን ንቀጠባ ግዝኣትና (ኤርትራ) ኣደንፊዑ ንኣዴ-ሃገርና (ኣጣልያ) ንምርባሕ ኣገዳሲ" ኢሎም ስለዝገመቱ ኢዩ ዝተጸገዕ። ብኻልእ ንመሰፍንቲ ደቂባት ፈቐዶም ብምድሓኑ ነቲ ህዝቢ ኣብ ምቍጽጻር ብኸኣለቶም ተደኒቖ ኣብ ትሕቲ ኢጣልያ ከምዝምብርከኽ ኣብ ምግባርን ኣገዳሲ ተራ ኪጻወቱ ከምዝኽእሉ'ውን ይኣምኑ ኔሮም።

ኢጣልያውያን ኣብ ኤርትራ ዘመናዊ ኣገልግሎት ሕክምና ብምዝጀመሩ ኣይኮነን ኢዩ። እቲ ናይ ሕክምና ትካላትን ኣገልግሎትን ግን'ውን ኣብ ርእሲ ምንባሩ ንጹር መግዛእታዊ ዕላማ ኢዩ ኔሩዎ። ብቐንዱ፣ ጥዕና ናይቶም ኣብ ኤርትራ ንዝረኸብዎ ሕማማት ተጻዋርነት ዘይብሎም ኢጣልያውያን ሰፈር ንምሕላውን ንምክንኻንን ኢዩ ኔሩ። ብዘይካ'ዚ፣ እሙናት ኣገልገልቶም ንዝነበሩ ኤርትራውያን መሳፍንቲ'ውን የገልግል ኔሩ። ነቲ በዓል ከሳዘር፣ ቲፎ፣ ኣሚባ፣ ዓባይ በዓል ብብዝሒ ዝጥቅዕ ዝነበረ ብፍሽ-ኤርትራ ምድሓን ግን ሜላን ዕላማን ኢጣልያ ኣይነበረን። እቲ ንብፍሽ ኤርትራ ዝወሃብ ኣገልግሎት፣ ደቂባት ንኢጣልያውያን ተሰጋጊ ሕማማት ከይመሓላለፉሎም ምእንቲ ኣብ ዝገበር ምክልኻል ዝተወሰነ ጥራይ ኢዩ ኔሩ።

ብመሰረት'ዚ፣ እተን ናይ ሕክምና ኣገልግሎት ዚህባ ኣካላት ኣብቲ ኢጣልያውያን ብብዝሒ ዝርከብሉ ቦታታት ጥራይ ተሃኒጸ። ኣብ ግዜ መግዛእቲ ኢጣልያ ዝነበራ ትሽዓተ ሆስፒታላት፣ ብኾላን፣ ካብተን 63 ክሊኒካት ከኣ ዓርጋ ብሙሉኣን ኣብተን ኢጣልያውያን ብብዝሒ ዝቕመጡለን ከተማታት ተመስረታ፣ ኣብተን ሆስፒታላት ብ1941 ካብ ዝነበረ ክልተ ሽሕ ዓራት፣ 1200 ንኢጣልያውያን ዝተሓዝአ ነበረ። ነቲ ናብ ሚልዮን ዝግመት ህዝቢ ኤርትራ 800 ዓራት ጥራይ ተፈልዮ። ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ንኤርትራውያን ካብ ዝበለ ፍልጠትን ክእለትን ከቕስሙ ስለዘይፈቐደሎም ደቂባት ናይ ሕክምና ኪኢላታት ኣይነበሩን።

መግዛእቲ ኢጣልያ ንህዝቢ ኤርትራ መባእታዊ ኣገልግሎት ጥዕና ስለዘነፈጎ ከኣ ጠፋሽ ብሕማም ተሳቒዩን ሃሊቑን። ኣብ ዘመን ኢጣልያ ናይ ሽርኽ፡ ፈራ፡ ቲፎ፡ ከምኡ'ውን መሰል ሕማማት ለበዳ ብተደጋጋሚ ስለዘጥቀዐ ኣሽሓት ኤርትራውያን ሞይቶም። ኣብ ቀስታት፡ ጠንቂ ዓቢ ንዝነበሩ ጣንጡ ንምልጋስ ኮነ ንምቁጽጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ስጉምቲ ስለ ዘይወሰደ ህዝቢ ብዓቢ ተሳቒዩን ረጊፉን።

እዚ ዘሕዝን ኩነታት'ዚ፡ ሎሚ ኣብ ኣእምሮ ህዝብና ሃሳስ ተዘክሮ ኢሸጡን ምቀ ገበሰ። ገና ኣይሃፈሰን። 45 ዓመታት ድሕሪ ምውጻእ ኢጣልያውያን እቲ ኩነታት ኣይተቐየረን። ሕጂ'ውን መግዛእቲ መባእታዊ ከንክን ጥዕና ስለዘነፈጎ ህዝብና ብጸመኡ ጠፊር፡ ህይወቱ ድኑስ ይኸውን ኣሎ። ህጻናት ኤርትራ ህይወት ከምስ ተማቐሩ ይሞቱ፡ ህዝቢ ከኣ ብቑሊ ከሕሰኸሎም ከትፍውሶም ብዘኽእሉ መፈሰልፍትን ካልእትን ሕማማት ይሳቐን ይረግፍን ኣሎ። እቲ ንሰርበና ህዝብና ብዘጸዓ ዘቕጥዓ ከኣ ኣብ ከምዚ ዝኣመሰለ ኩነታት እቲ ዝርከቡ ሆስፒታላትን መድሃኒትን ንደመና ጸለኣ፡ ንመግዛእታዊ ሰራዊት ደርግ ንኸገልግል ተሰሪዖም ምህላዎም እዩ።

ናኹራ

ማዕደ ባጽዕ፡ ኣብ ቀይሕ ባሕሪ፡ ዓሀስከ ከቢር ከይበጻሕካ ሓንቲ ውርይቲ ደሴት ኤርትራ፡ ናኹራ፡ ትርከብ። ስማ ኪጥቀስ ከሎ፡ ነፍስ ወከፍ ኤርትራዊ ጭቆናን ጭኮነን፡ መከራን ስቓይን መግዛእቲ ይዝከር። ብዛዕባ ማሕቡስ ኣረሜናዊ ቅትለትን ይሓስብ። ልዕሊ ኩሉ ድማ ኣብ ሕልና ነፍስ ወከፍ ዜጋ ናይ ቀዓሞት ናይ ቃልሲ መንፈስ፡ ዘይ ተመስገነትን ጸልኣን መኸተን ንባዕዳዊ መግዛእቲ ይድዕል።

ህዝቢ ኤርትራ ንመግዛእቲ ኢጣልያ ሰጊሙ ኢሉ ኣይተቐበሎን። ንከቶር ምዝመዛን ጭቆናን ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ኣብ ኩሉ ኩርናዓት ሃገርና ብዝተፈላለየ መልክዓት ተቓሊሱዎ እዩ። መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ ኤርትራ ብሓይሊ ዓረርን መቕሕን ጥራይ እዩ ዝጸንዐ።

ኣብ መወዳእታ ናይ ዝሓለፈ ዘመን፡ ብባህታ ሓጎስ፡ ኣበራ ሃይሉ፡ ዓሊ ኑሮ፡ መሓመድ ኣሮዓ ከምኡ'ውን ካልኦት ሓርበኛታት ዝመርሑ፡ ንዝሰዓቡ ወለዶታት ዘሐበን ብረታዊ ምልዕዓልን ተቓውሞን ኣንጻር መግዛእቲ ኢጣልያ ኒሩ እዩ። ኣንጻር ዝተፈላለየ ሜላታትን መርኣያታትን ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ብደረጃ ዓድታት፡ ብቘልሰታትን ውልቀ ሰባትን ዝግበር ዝነበረ ተቓውሞ'ውን ቀጻሊ እዩ ኒሩ።

እቲ ብረታዊ ተቓውሞ ኣብ መወዳእታ ናይ ዝሓለፈ ዘመን ደው ኣይበለን። ኣብ ደንከል ንኣብነት፡ ህዝቢ ዓፋር ብሱልጣን ያሲን ሓይሰማ እናተመርሐ ክሳብ ኣጋ 1930 ምእንቲ ናጽነቱ ብዕጥቂ ብረት ተቓሊሱ እዩ።

ሃጸያዊት ኢጣልያ ንናጻ ህዝብና ተባዕ ተቓውሞን ኣብያን ንምድቋስ እተጠቐመትሉ ሜላ ካብዚ ስርዓት ደርግ ዘዘውትሮ ዘሉ ኣገባብ ኣይፍለን እዩ። ሜላ ኢጣልያ ልክዕ ከም ናይ ደርግ ምእንቲ መሰልን ናጽነትን ህዝቦም ዝተሰለፉ ሓርበኛታት ምሕናቕ፡ ምርሻን፡ ምሕያርን ምእሳርን፡ ህዝቢ ኣርዒድካ ምንብርካኽ እዩ ኒሩ። ከንዲ ዝነበረ ከኣ፡ ኣብ ኣብያተ-ማእሰርቲ ኢጣልያ ዘጠፍኡ ኤርትራውያን ሓርበኛታት ብዙሓት እዮም። ኢጣልያ ምስ ናይ ደርግ ማርያም ግምቢ፡ ሰምበል፡ ኢከስ፡ ቃኘውን ካልእት ኣብያተ-ማእሰርትን ዝዓረየ ኣብያተ-ግፍዕን ኣረሜንነትን ኣብ ኣስመራ፡ ዓሰብ፡ ባጽዕን ናኹራን ኒሩኣ። ንዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ ዝተቓወሙ፡ ኣብ 3ን ምልዕዓልን ዝመርሑን ብዚ ዝተጠርጠሩን ካብ ዓድታቶምን ከተማታቶምን ተመዚሒቖም ኣብዚን ኣብ ኣብያተ-ማእሰርቲ እዚኣን ይጠፍኡ ኒሮም። ንብዙሖም መበዛሕትኡ ግዜ ብግፍዒ ይርሸኑን ይሕነቑን ስለዝነበሩ ናብ ዓድታቶም ሰድራ ቤቶም ዝተመልሱ ኣዝዮም ውሑዳት እዮም።

መግዛእቲ ኢጣልያ ነቶም ብቕጽበት ዘይቀተሎም ሓርበኛታት መብዛሕትኡ ግዜ ኣብ ደሴት ናኹራ ይሕይሮም ነሩ። ኣብታ ካብ ገማግም ባሕሪ ኣስታት 50 ኪሎ ሜትር ርሒቓ እትርከብ ብሃሩር ዝተጠቕዐት ደሴት ብዙሓት ምእንቲ ናጽነት ህዝቦም ዝተቓለሱ ኤርትራውያን ጀጋኑ ጠፊኦም ኢዮም። ብዙሓት'ውን ተኣሲሮም ናብ ኢጣልያ ምስ ተወስዱ ካብ መሬት ባዕዲ ከይተመልሱ ተሪፎም።

ኣብ ናኹራ ዝተሓየሩ ሓርበኛታት ኣብ ዘስካሕክሕ ኩነታት ከቢድ ሕልፈቶም ይነብሩ ነሮም። ንኣረሜናዊ ግፍዕን ስቅያትን ከጻወሩን ኣብ ባጽዕን ካልኦት ከተማታትን ንዚር ከቡ ህንጻታት ዝኸውን ኣኻውሕ እናጸረቡ ኣዝዩ ዘድክም ዕዮ ኪፍጽሙን ይግደዱ ነሮም። ካብ ኩሉ ዝኸፍአ ከኣ ናብ ናኹራ ምስ ተሓየሩ፡ ናብ ዓደም ኪምለሱ፡ ምስ ዝናፍቕዎም ስድራ ክራኸቡ፡ ብህይወቶም ክወጹ ከምዘይክእሉ፡ ኣቐዲሞም ምፍላጦም ኢዩ።

ኣብ ግዜ ኢጣልያ፡ ልክዕ ከም ኣብ ኢ.ዎ ደርግ ንኤርትራውያን ኣብ ኣብያተ-ማእሰርቲ ቀሪዶካ ምጥፋእ ልሙድ ስለዝነበረ ከኣ ኣብቲ እዋን'ቲ ህዝብና መግዛእቲ ንዘወረደሉ ስቅያት ከምዚሉ ይገልጽ ነሩ።

ብዘመን ጥልያንቢ ትም ደኣ በል
ብዘመን ጥልያንቢ ትም ደኣ በል
ዘይርባዕ መርገም እንታይ ይገብር
ኣስመራ መዱፈና
ባጽዕ ደገ ሰላም
ዓሰብ መቓብር

እቶም ኣብ ናኹራን ካልኦት ኣብያተ-ማእሰርትን ታሪኽ ጸኒፎም ዝሓለፉ ሓርበኛታት ብዙሓት ኢዮም። ካብቶም ኣዝዮም ውሩያት ውሑዳት ንምጥቃስ ግን ባሻምበራሽ ካፍል ገሩር፡ ብላቴን ያቢን ሓይቦማ፡ ደግያት ሓዱጋምባስ፡ ደግያት ንጉሰ ዝብረኪዳ፡ ደግያት መንገሸ ኣስገደም፡ ደግያት ኣቡበከር ናስር፡ ተዱሳ ሃይሉ፡ ኣሕመዱ ዓቓ፡ ሸኽ ኣሕመዱ ኣልመውህብን ብዙሓት ስዒብቶምን ኣብ ኣብያተ-ማእሰርቲ ኢጣልያ ተረሺኖምን ሓቒቖምን።

ኢጣልያውያን ንናኹራ፡ ኤርትራውያን ከምኣጡላ ከምዘይክእሉ፡ ቅዱሚ ህይወት መንፈስ ትቕትል መሐየሪት ይቖጽርዋ ነሮም። ይኹን'ምበር፡ ነዚ'ውን ሓርበኛታት ኤርትራ በዒሎሞ ኢዮም። ሓደ ካብቶም ስሙ ወትሩ ምስ ናኹራ ተኣሳሲሩ ዝዝከር፡ ህዝብና ብቛንቋ ዓረብ "ናኹራ ዖገሲ" (ናኹራ ዝሰበረ) ዝብሎ ቕጽል ስም ዘሃቦ ሓርበኛ ዓሊ መሓመድ ዑስማን ቡሪ ኢዩ።

ዓሊ መሓመድ ዑስማን ቡሪ ምስ ሰዓብቱ ኢጣልያውያን ስለዝተቓወመ ኣብ ናኹራ ተሓይሩ ነሩ። ኣብኡ 6 ኣዋርሕ ከይመልአ ምስ ካልኦት ሕዋራትን ኣብ ደገ ዝተረፉ ተሓባበርቱን ካብዚ ኢጣልያውያን ዝምሕሉ ናይ ምዱሪ ቢኣስ ከምሊጥ ተሰማምዐ። ብመሰረት'ዚ ከኣ ምስ ደግያት ማሕረዩን ብላታ ገብረእግዚኣብሄር ጊላይን ካልኦትን ኩይት ንሓደ ካብ ቶም ዋርድያ ቀቲሉ ተሓባበርቲ ብዝቐረቡሉ ጀልባ ካብ ናኹራ ናብ ሓውቢ ደሴት ቡሪ ምስ ብጾቱ ኣምሊጠ። ዓሊ መሓመድ ዑስማን ቡሪን ብጾቱን ንመቕሕ ኣብያተ-ማእሰርቲ መግዛእቲ ንመጀመርታ ግዜ ዝሰበሩ ሓርበኛታት ኣይኮኑን። ናይ ደርግ ኣብያተ-ማእሰርቲ እዉን ብቐልጽም ህዝቢ ኤርትራ ብተደጋጋሚ ተሰርጊዶም ብዕሊ ሽሕ ሓርበኛታት ናጻ ወጺኦም ምስ ህዝቦምን ሰውራኦምን ተሓቒቖም ኢዮም።

እቶም ኣብ ናኹራን ካልኦት ኣብያተ ማእሰርቲ ኢጣልያን ብግፍዒ ዝተቐትሉን ፈቐዶኡ ዝተረሸኑን ሓርበኛታት ኤርትራ ሰማእታት'ውን ህያው ኢዮም። እቲ ጸረ-መግዛእታዊ ዕላማኦም፡ ደልየሞ ንናጽነት፡ ናይ ቃልሲ መንፈሶም፡ ነቲ ዝተኸተልዎ ትውልዲ ኣውሪሶም ኢዮም። እዚ ዘመናዊ ትውልዲ ኸኣ ሕድሮም ተቐቢሉ፡ ኣሰሮም ረጊጹ፡ ምእንቲ ዕላማኦም ምእንቲ ናጽነት ኤርትራን ሓርነት ህዝባን ብጅግንነት እናተቓለሰ ወትሩ ይዝከሮም ኢዩ።

ድሕሪ 50 ዓመታት መግዛእቲ ኢጣልያ

ብሰለስተ ነሓሰ 1889፡ ሰዓት 7፡00 ናይ ንጉሆ፡ ብርቱዕ ዝናም እናዘነመ ናብ ኣስመራ ንፈለማ ንዝኣተወ መግዛእታዊ ሰራዊት ኢጣልያ ካብ ዝተዓዘቡ ሰባት፡ ኣብ 1940 ሙሉኦም እንደገና እንተዘርእዩ ፍጹም ምተደነቑ። ኣይመሰለዮምን ከኣ። እታ ንእሽቶ ከተማ—ዓርጋ ዓዲ— ዝነበረት ኣስመራ ኣብ ውሽጢ 50 ዓመታት መግዛእቲ ኢጣልያ ናብ ሓንቲ ዓባይ ኢንዱስትርያዊት ከተማ ተቐይራ ምጽንሓ። ቅድሚ 45 ዓመታት፡ ናይ መግዛእቲ ኢጣልያ ናይ መጠረሽታ መዓልታት ኪጸብጸብ ከሎ፡ ኣስመራ ልዕሊ 100,000 ተቐማጦ፡ ኣስታት፡ 90,000 ካብኣቶም ኤርትራውያን፡ ብዙሓት ዓበይቲ ፋብሪካታት፡ ምዕቡል ህይወት ከተማን—ኔርዋ። ኣስታት 100,000 ካልእ ህዝቢ ድማ ኣብ ከረን፡ ደቀምሓረ፡ ምጽዋዕ፡ ዓሰብ፡ ዓዲ ቀይሕ፡ መንደፈራ፡ ኣቑርደትን ካልኦት ከተማታትን ይነብር ኔሩ።

እቲ ኣብዚ ዝተጠቕሰ ከተማታት ዝነበረ ኣስታት 200,000 ህዝቢ ካብ ኩሉ ኩርናዓት ሃገርና፡ ካብ ኩሉ ቋንቋታት ሕብረተሰብ ኤርትራ ዝወጸ ኢዩ ኔሩ። ትግረ፡ ትግርኛ፡ ዓፋር፡ ቢለን፡ ሳሆ፡ ኩናማ፡ ባርያ፡ ሕዳርብ፡ ዓረብ ዝዛረብ ውን ኢዩ ኔሩ። ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ከኣ ብሓባር ናይ ምዝመዛን ጭቆናን ዓሌታዊ ኣድልዎን ህይወት ሓሊፉ ኔሩ።

ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ካብ ኩሉ ቦታታት ኤርትራ ዝመጹ [illegible] ኣብ ተን ብኢጣልያውያን ዝውንኑ ዝነበሩ ኣማኢት ፋብሪካታትን ቀኒን ትካላትን ጐኒ ንጐኒ ተሰሪዖም ብሓባር ሰሪሖም። ብእዝ ፍ ትሑት ደሞዝ ተመዝሚዞም። ኣብ ገጠር፡ ኣብ ተን ናይ ኢጣልያውያን ናይ ሕርሻ ኮንቸዮኒታት፡ ኣሽሓት ኤርትራውያን ብዝተሓተ ውዕለት ጉልበቶም ተመጺዮም። ኣብ ናይ ወርቂ፡ ፖታሽን፡ ሕመት፡ ከምኡ'ውን ካልኦት ማዕድናት ምፍሓር ኣሽሓት ኤርትራውያን ተዋፊሮም።

ካብታ ሕምብርቲ ሃገርና፡ ካብ ኣስመራ ናብ ኩሉን መኣዝናት ኤርትራ ንዝውርወሩ መራኸቢ መንገዲታት፡ ዓሰርተታት ኣሽሓት ሸቃሎ ኤርትራውያን ብሓባር ሰሪሖም። ብናይ ብዙሓት ኤርትራውያን ህይወትን፡ ደምን ስቓያትን ንኩሉን ከተማታት ኤርትራ ዘራኽብ፡ ኣማኢት ኪሎ ሜትራት ዝንውሓቱ፡ ዘመናዊ ጽርግያታት ተሃኒጾም። ካብ ምጽዋዕ ብኣስመራን ከረንን ሓሊፉ ክሳብ ከን ፃ ኣቑርደት መንገዲ ባቡር ተነጺፉ። ኣብ ግዜኡ እቲ ዝነውሐ ናይ ቴለፈሪክ—ናይ ገመድ መጐዓዝያ፡ ካብ ባጽዕ ክሳብ ኣስመራ ተንጠልጢሉ። ኣብ ምጽዋዕን ዓሰብን ብዙሓት መራኽብ ኣብ ሓደ እዋን ዘእንግዳ ዘመናዊ ወደባት ተሰሪሖም።

ኣብዚ ንመልክዕ ሃገርና ዝቐየረ፡ ምዕቡላት ከተማታት ዝሃነጸ፡ ዘመናዊ ፋብሪካታት ብምትካል ኢንዱስትሪያዊ ምህርቲ ዘሰሰነ፡ ንቀጠባውን ማሕበራውን ህይወት ናይ ሙሉእ ኤርትራ ዘተኣባብዐ ዓቢ ፍጻመ ከኣ ሸቃሎ ኤርትራ ተወሲዶም ደንፍዎ። ኤርትራውያን ወነንቲ ኣብያተ ዕዮ ንእሽቶ ናይ ቡርጁዋ ደርቢ ፈጢሮም። ማእከሎት ቀጸላታትን፡ መሬቶም ተመንዚዖም ናብ ከተማ ዝወፈሩ ሰራሕተኛታት በጋሚጓደታትን ኣውን ብዝሑ።

ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ኤርትራውያን ብኣማኢት ኣሽሓት ናብ ከተማታት ክውሕዙ ጥራይ ኣይኮኑን ዝተኣከቡ። ብዓሰርተታት ኣሽሓት ብሓባር ኪምቱን ናይ ህይወት ግብሪ ኪኸፍሉን እውን ተገዲዶም ኢዮም። ዓሰርተታት ኣሽሓት ኤርትራውያን ብዘአቀኑ ብመንግስቲ ኢጣልያ ተዓስኪሮም። እዞም ካብ ኩሉን ብሄራት ኤርትራ ኣብ ሓደ ሰራዊት ኣብ መግዛእታዊ ሰራዊት ኢጣልያ ዝተዓስከሩ፡ ንረብሓ መግዛእቲ ኢጣልያ ኣብ ኤርትራ ሊብያን ኢትዮጵያን ደሞም ብሓባር ኣፍሲሶም። ናይ ኣሽሓት ኤርትራውያን ሬሳ ኣብ መሬት ባዕዲ ተዘሓዚሑ ተሪፉ። ርእሲ ኩሉ ከኣ፡ ኩሉ ኤርትራዊ ብሄሩን ሃይማኖቱን ብዘየገድስ፡ ኣብ ገዛእ መሬቱ፡ ከም መሰል ዘይብሉ ግዙእን ንዑቕን ሰብ ብዝኸፍአ ዓሌታዊ መግዛእቲ ተሰቐየ።

እዚ ብዥ ቀቢሉ ሃይማኖትን ወገንን ዘይፈሉ ሕቡም ዓሌታዊ-ጭቆና፡ ከቱር ርእሰ-ማላዊ ምዝመዛን፡ ከሩእ መግዛእታዊ ኣደራዕን፡ ኣብ ታሪኽ ኤርትራ ሓደ ብርቱዕን ሓደገኛን ሓይሊ ፈጠረ። ኤርትራዊ መንነት! ። ምስኡ ከኣ ሃገራዊ ስምዒት ተወልዐ። እቲ ኣብ ዘሓለፈ ናይዚ መድረኽ'ዚ ዝተቖልቀለ ደርቢ ሸቃሎ ኤርትራ፡ ምስ ኢንዱስትርያውን ሕርሻውን ምህባልን፡ ምስ ፍሕፋሕ መግዛእትን ዓበየን በርትዐን። እቲ ካብ ኩሉን ብሄራት ዝተጠምረ ደርቢ ሸቃሎ፡ ሃገራውን ማሕበራውን ንቕሓት'ውን ደለበ። እቲ ኣብ ኩሉ መዓያት ናይ ሕይወት ኤርትራ ዝመጸ ለውጢ ንኣቃውማ ሕብረተሰብ ኤርትራ ቀየሮ። ኤርትራ ካብ መስፍንነት ናብ መድረኽ መስፍን-ርእሰማልነት ተሰጋገረት። 20%፡ ማለት ሓደ ሕምሲት ናይ ህዝቢ ተቐማጢ ከተማ ኮነ።

ኩሉ'ቲ መግዛእቲ ኢጣልያ ብጉልበትን ሃብትን ኤርትራ ዝሃነጾ ከተማታት፡ ወደባት፡ ኣብያተ-ዕዮ፡ ዘመናዊ ሕርሻታት፡ መራኸቢ መስመራት፡ ወተሃደራዊ ትካላትን፡ ረብሓ ኢጣልያ ንምሕላውን ንምዕባይትን ዝተወጠነ እዩ ነሩ። ይኹን'ምበር መግዛእቲ ኢጣልያ ዘይተጸበዮን ዘይደለዮን መሰረታዊ ለውጢ ኣውን ከስዕብ ግዱነት እዩ ነሩ። ኣብ ግዜኡ እዚ ምቅይያራት እዚ፡ እቲ ኣብ ሕብረተሰብ ኤርትራ ዝነበረ መስፍናዊ ሓጹራት ፈረሰ። ህዝብታት ናይተን ትሕዝታተ ብሄራት ርክባቶም ዓዘዙ፡ ህይወቶም ብዝያዳ ተኣሳሲሩ ተሓቛቖሩ። እቲ ብሓባር ዝወሓዘ ደም፡ ዝፈሰሰ ረሃጽ፡ ንሓድነቶምን ሕውነቶምን ኣደልደሎ። ናይ ሓባር ተሞክሮ፡ ብሓባር ዝሕለፎ ጸበባ፡ ናይ ሓባር ኣረኣእያን ስምዒትን ንኸሕድር ኣኽኣሎ።

50 ዓመታት ዓሌታዊ መግዛእቲ ኢጣልያ፡ ናይ ስርዓት ኢትዮጵያ ናይ ኣደ ሃገርና፡ ሰለስተ ዝሕብራ ባንዴራን፡ ጸውጸዋይን፡ ጸቢብ ፕሮፓጋንዳን ዘይሰዓሮ ፍሉይ ኤርትራዊ መንነት ካብ ታሪኻዊ ክውንነት ተሃነጸ። ናይ ደርግ ኣማኢት ኣሽሓት ዓሳክር፡ ዘመናዊ ኣጽዋር ኮነ ተኸታታሊ ወራራት ዘይድምስሶ ኤርትራዊ ሃገራዊ ስምዒትን ሓያል ናይ ናጽነት ድሌትን ኣባርዖ።